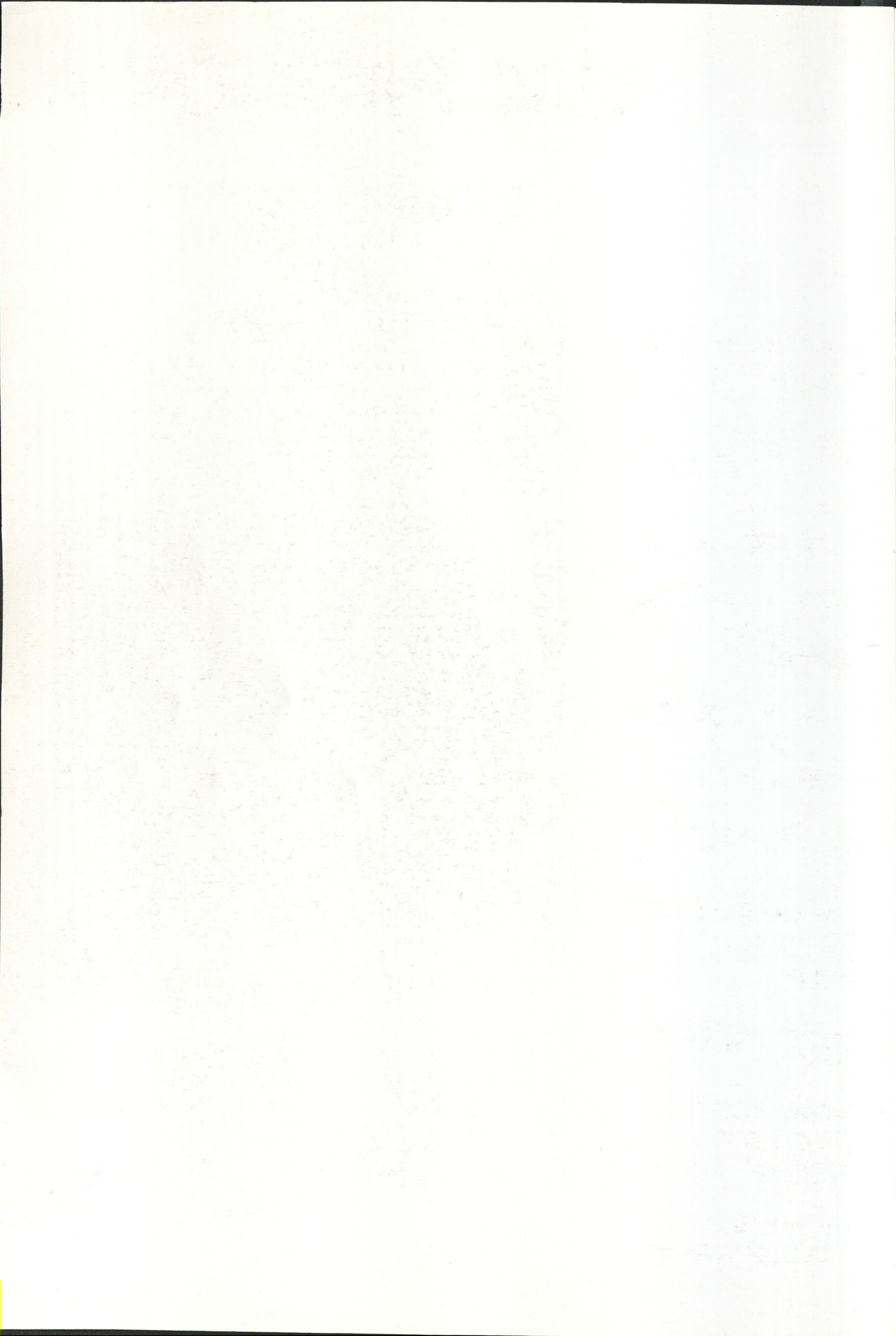

EX PANNONIA

(9-10)

- MAĐARI U PROPAGANDI
RANOG TITOIZMA
- БРАЋА ВЛАДИСЛАВ И
ЈОВАН МАНОЈЛОВИЋ
- OD KRAMERA DO
ŽELJEZNIČARA A.D.
- TÉRRAJZ - A GÁZVILÁGÍTÁS
BEVEZETÉSÉRŐL
SZABADKÁN
- PČELARSTVO KAO UNOSNA
GRANA PRIVREDE
POČETKOM 20. VEKA
- ПИСМА ПРЕДСЕДНИКУ
ТИТУ
- POPIS SLIKA I SKULPTURA
GRADSKE BIBLIOTEKE
SUBOTICA
- SARADNJA BIBLIOTEKE I
ŠKOLE
- ПРАВИЛА СРПСКЕ
ЧИТАОНИЦЕ ИЗ
1928. ГОДИНЕ
- VÁNDORSÁSKÁK
A SZABADKAI HATÁRBAN

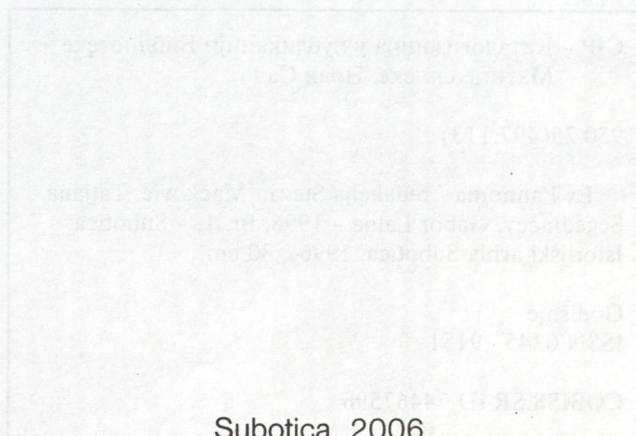
Diane Mi

EXPANNONIA

9-10

EXPANNONIA

9-10.

EXPANNONIA

Broj 9-10.

Izdavač: Istorijski arhiv Subotica

Za izdavača: Stevan Mačković, direktor IAS

Redakcija: Stevan Mačković, Tanja Segedinčev, Gabor Lalića

Lektor: Smilja Prodanović

Korektura: Redakcija

Prevodi sažetaka na nemački jezik: Zolna Matijević

Prevodi sažetaka na mađarski jezik: Marta Mačković Pap

Tiraž: 500 primeraka

Štampa: „MMprint”, Subotica

Adresa redakcije: Trg slobode 1/III, tel. + 381 (0)24 524-033

e-mail: suarhiv@suonline.net

web adresa: www.suarhiv.co.yu

*U finansiranju ovog broja časopisa učestvovali su:
SO Subotica i Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu.*

CIP - Каталогизација у публикацији Библиотеке
Матице српске, Нови Сад

930.25(497.113)

Ex Pannonia / redakcija Stevan Mačković, Tatjana
Segedinčev, Gabor Lalića - 1996, Br. 1. - Subotica:
Istorijski arhiv Subotica, 1996-.; 30 cm

Godišnje
ISSN 0345 - 9151

COBISS.SR-ID 74467596

Sadržaj - Садржај - Tartalom

ISTRAŽIVANJA, STUDIJE, ČLANCI:

- Zoltan Mesaroš
(Mészáros Zoltán) Mađari u propagandi ranog titoizma (od kraja 1944. god. do donošenja prvog Ustava FNRJ, na osnovu Borbe, lista centralnog organa Komunističke partije Jugoslavije) 5
- Tatjana Segedinčev Браћа Владислав и Јован Манојловић 17
- Stevan Mačković Od Kramera do Željezničara a.d. 25
- Fábián Borbála Térrajz, A gázvilágítás bevezetéséről Szabadkán 30
- Smilja Prodanović Pčelarstvo kao unosna grana privrede početkom 20. veka 39
- Зоран Вукелић Писма председнику Титу 46
- Olga Kovačev - Ninkov Slike među knjigama - Képek könyvek között 52
- Rita Fleis Saradnja Biblioteke i škole 60

GRADA

- Зоран Вељановић Правила Српске читаонице из 1928. године 62
- Laliya Gábor Vándorsáskák a szabadkai határban 69

PRIKAZI

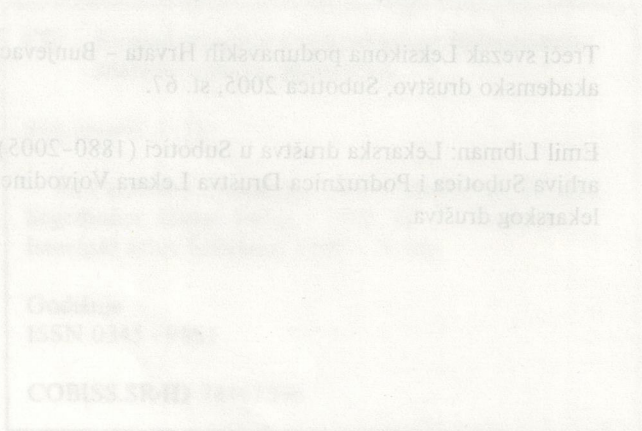
- Zolna Matijević Csúszó Dezső: Könyörgésünk színhelyei I, II, III. KÖZKERESZTEK SZABADKÁN, Életjel, Szabadka, 2003, 2004, 2005. 73
- Tatjana Segedinčev Gordana Prčić Vujnović, Viktorija Aladžić, Mirko Grlica, GRADOTVORCI I: subotički stambeni objekti od baroka do moderne = VÁROSTEREMTŐK I.: Szabadkai lakóépületek barokktól modernizmusig, Subotica/Szabadka, 2004. 74
- Zoltan Mesaroš
(Mészáros Zoltán) Slika industrije u Subotici (1918-1941), (prikaz knjige Stevana Mačkovića: INDUSTRIJA I INDUSTRIJALCI SUBOTICE, Istorijski arhiv Subotica, edicija Posebna izdanja, Subotica, 2004, st. 508) 75
- Vuković Ljubica Treći svezak Leksikona podunavskih Hrvata - Bunjevaca i Šokaca, Hrvatsko akademsko društvo, Subotica 2005, st. 67. 78
- Rita Fleis Emil Libman: Lekarska društva u Subotici (1880-2005), izdanje Istorijskog arhiva Subotica i Podružnica Društva Lekara Vojvodine - Srpskog lekarskog društva. 79

¹ Peter Rohat, Zoltan Dera, Tibor Pal, Aleksandar Kazan: Istorija Mađara, Klio, 2002.

² U Čelstu su Mađari dospeli za vreme i posle Beneševih dekreta, kao deo te delimično uspele struje da se iz Slovačke rasciđe Mađari sa teritorije gde su u većini.

ISTRAŽIVANJA, STUDIJE, ČLANCI (Research, Studies, Articles)

2	Centralnog organa Komunističke partije Jugoslavije Madaun i prodavnica tanog kroja (od kraja 1944. god.)	Zoltan Mesáros (Mesáros Zoltán)
17	Брња Владислав и Јован Манојловић	Tatjana Segeđinjević
22	Ob krametu do Zvezdara a. b.	Stevan Mačković
30	Térajz. A gázvilágítás bevezetéséről Szabadkán	Fabian Borbála
39	Pčelarstvo kao nosna grana privrede početkom 20. veka	Smilja Prodanović
46	Писма председнику ТИУ	Zoran Bujković
52	Slike među knjigama - Képek könyvek között	Olgja Kovačev - Ninkov
60	Szabadnja Biblioteka i škole	Rita Flejs
62	Првања Српске интронне на 1928. године	Zoran Bečanović
69	Vándorútsák a szabadkai határon	Lalja Gábor
PRIKAZI		
73	KÖZKERESZTÉS SZABADKÁN. Flejs, Ritka, Szabadka, 2003, 2004, 2005.	Zolta Matijević
74	Szabadkai lakóépületek barokktól modernizmusig. Szabadka/Szabadka, 2004.	Tatjana Segeđinjević
75	Slika industrije u Subotici (1918-1941). (priказ knjige)	Zoltan Mesáros (Mesáros Zoltán)
78	Treći svezak I. eksponata podnaslovljen Hrvati - Bunjevci i Šokci, Hrvatsko akademsko društvo, Subotica 2002, str. 67.	Vuković I. Jibica
79	Emil Lipman: Lekarska društva u Subotici (1880-2005), izdanje Istorijskog društva Subotice i Podunavske Društva Lekara Vojvodine - Srpskog lekarskog društva.	Rita Flejs

Zoltan Mesaroš (Mészáros Zoltán), arhivist

Mađari u propagandi ranog titoizma

(Od kraja 1944 god. do donošenja prvog Ustava FNRJ, na osnovu Borbe, lista centralnog organa Komunističke partije Jugoslavije)

1. Uvod

Mađari i južni Sloveni, tačnije Slovenci, Hrvati i Srbi žive jedni pored drugih mnogo stotina godina, pa čak i više od milenijuma. Iako bi bilo logično da se dobro poznaju, to nije tako. Za ovo stanje je dakako zaslužan i period titoizma u kome je podržavan jednostavan stereotip koji je nastao u njegovom ranom periodu. U ovom kratkom periodu se ta slika ipak menjala, da bi se 1945. godine stabilizovala i ostajala takva (sa manjim promenama) sve do objavljivanja prve naučne knjige o istoriji Mađara. Od 2002.¹⁾ godine svako može da ima relativno objektivnu sliku sa puno detalja. Međutim, ovo ne znači da slika formirana u titoizmu i u periodu pre nje ne živi i dalje.

U ovom radu će biti reči o tome kako je nastala ta slika, kakve je promene doživela pre nego što se stabilizovala. Takođe će biti reči o tome kako se ona ne poklapa sa stvarnošću, kako je formirana iz ideoloških motiva i kako je služila njima. A sve ovo će biti u funkciji pravog upoznavanja.

2. Problemi kod definisanja predmeta studije

Može nam se učiniti suviše uopštenom formulacija «Mađari». I zaista pojam «Mađari» je od 1920. godine postao razveden i manje jasan. Moguće ga je primeniti na Mađare u celom svetu, a i samo na stanovnike novonastale Mađarske. Takođe se može govoriti o Mađarima u manjini, a i preciznije o Mađarima u Austriji, Čehoslovačkoj, Sovjetskom Savezu ili kasnije Ukrajini, Rumuniji, Jugoslaviji ili Kraljevini SHS, a i o Mađarima u Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji. Međutim, punije razmatranje ovog pojma je još komplikovanije. Za Mađare u Austriji se može koristiti termin Mađari u Ersegu (Őrség), što doslovno znači «čuvari», i odnosi se na to da je ta teritorija bila zapadna granica Ugarske koja ju je čuvala. Za Mađare u nekadašnjoj Čehoslovačkoj, kasnije u Slovačkoj (što se tiče Češke ni ona nije bez Mađara ali je situacija specifična²⁾ postoji termin Felvidek (Felvidék). Ovaj pojam koji je nastao za vreme postojanja Ugarske, doslovno znači Gornji krajevi tj. krajevi u gorama. Za Mađare u današnjoj Ukrajini se može koristiti termin Zakarpatje, koji označava tu teritoriju u ruskom a i ukrajinskom jeziku, a u mađarskom jeziku termin «Kárpátalja» znači isto. Mađari iz Rumunije mogu da budu Čangoi (Csángók), koji žive van Karpatske kotline; naučnici imaju različite teorije kako su dospeli tamo i govore jedan

osobit arhaičan dijalekat. U Rumuniji žive i Sikulci (Székelyek) sa osobitom svešću, na teritoriji koji se u mađarskom jeziku zove zemlja Sikulaca (Székelyföld) koji je deo Erdelja. Takođe u Rumuniji žive Mađari u Erdelju (na rumunskom i latinskom jeziku Transilvanija), u Parcijumu (delovi na latinskom: pojam se odnosi na to da su delovi kasnije pripojeni Erdelju) i u Banatu, koji su čvršće vezani za maticu. Situacija u Jugoslaviji se iskomplikovala ratovima u zadnjoj deceniji dvadesetog veka. Međutim, Mađari koji su živeli u njoj ni pre nisu činili jedinstvenu celinu. Mađari u današnjoj Sloveniji su istorijski vezani za zapadne županije; to je slučaj i za deo Mađara u Hrvatskoj (Muravidék, Pomurje; tačnije Murántúl, Muraköz, Prekomurje i Medumurje). Mađari su se u Slavoniji nastanili kupovavši zemlju, bili su prisutni u otprilike 10%, a asimilirani su za vreme postojanja Jugoslavije veoma brzo, dok je razvoj etničke slike pre 18. veka priča za sebe. Mađari pored Dunava su tamo još od drevnih vremena pošto je prirodna okolina dozvolila da opstaju za vreme turske najezde i posle. Sličan je slučaj i sa Baranjom; međutim, tamo je značajnije kasnije useljavanje. I konačno najveća populacija Mađara u bivšoj Jugoslaviji je bila u Vojvodini. Dosta je bila jaka veza sa Mađarima iz Baranje i Podunavlja. Baranju su (kao deo Slavonije, Podunavlja i Vojvodine) nazivali mađarskom terminogijom i Delvidek (Délvidék), što znači Južni krajevi. Ovaj pojam se u periodu od 1941–1944. god. u legalnom smislu odnosio samo na teritorije koje su bile prisajedinjene sa Mađarskom (Baranja i Bačka), tako da ona ima negativnu konotaciju u srpskom jeziku. Izvorno u ovaj pojam se uračunao Srem i Banat. Što se još tiče Banata, to se tokom istorije smatralo i osobitom celinom.

Kao što smo videli pojmovi Mađar i mađarski mogu da se odnose na niz stvari. U ovom radu će se koristiti za stanovnike države Mađarske i na Mađare u bivšoj Jugoslaviji. U propagandi ranog titoizma nema detalja o baranjskim ili vojvodanskim Mađarima, koji su faktički delili istu sudbinu, dok je sudbina Mađara u današnjoj Sloveniji bila drugačija iako ne mnogo lakša.

Čini se realnim da se razdvoji pojam manjinskih i većinskih Mađara, tj. Mađara iz Mađarske i Mađara iz Jugoslavije. Istorijski događaji čine ovu distinkciju ponekad teškom, a takođe je činjenica da su Mađari u različitim zemljama imali svest o pripadnosti istom narodu (po svojoj prilici vojvodanski Mađari imali su pre zadnjih južnoslovenskih ratova najmanje intenzivnu svest, zbog dobrobiti «zlatnog» i poznog perioda titoizma). Mađare su kao celinu doživljavali i ostali narodi, a i tretirali su ih tako. Recimo u Vojvodini i Baranji

¹⁾ Peter Rokai, Zoltan Đere, Tibor Pal, Aleksandar Kasaš: Istorija Mađara, Klio, 2002.

²⁾ U Češku su Mađari dospeli za vreme i posle Beneševih dekreta, kao deo te delimično uspele akcije da se iz Slovačke rasele Mađari sa teritorije gde su u većini.

su lokalni Mađari doživljavali kaznu zbog toga što je Mađarska u svojoj unutrašnjoj propagandi pozivajući se na njih mogla napasti Jugoslaviju (videćemo da se okupaciona vlast samo delimično oslanjala na njih). Istorijska zbivanja su takođe nekada jačala konvergenciju, a nekad divergenciju raznih zajednica Mađara. Ipak, u ovoj studiji ćemo paziti na ovaj detalj i kada bude potrebno tačnije ćemo ga formulirati.

3. Konfliktan novi vek među Mađarima i Srbima

Novi vek na prostorima Balkana i Karpatske kotline zapravo nije doneo društvene i ekonomske tokove novog veka, nego je označio kraj nečemu što je postojalo u srednjem veku. Razbila se suverenost (ne u današnjem smislu) balkanskih zemalja i Ugarske i žive veze između Crnog i Jadranskog mora, te između Balkana i Srednje Evrope. Propadala je jedna dobro definisana kultura. Južni krajevi (grubo rečeno današnja Vojvodina, tačnije Podunavlje i to i sa desne strane reke) su bili među najrazvijenijim krajevima Ugarske, ali je sve to nestalo. Čak štaviše, prostori severnog Balkana i južne Ugarske su bili zahvaćeni sa više velikih ratova od 16–18. veka, a sve manje pljačkaške pohode koji su bili i te kako razarajući, niko ne pamti. Takođe je bilo karakteristično da su porez ubirali i mađarski feudanci i Turci. Južni krajevi Ugarske su se gotovo ispraznili, a u kulturnom i civilizacijskom smislu su svedeni skoro na nulu.

Dok je srednji vek donosio situacije u kojima su se savezništva, ratovi i zaraćene strane menjale maltene iz decenije u deceniju, novi vek je doneo to da su prostori na Balkanu i u Karpatskoj niziji postali delovi velikih imperija i/ili saveza, koji su bili u permanentnom konfliktu. Kontekst istorije srpskog i mađarskog naroda je postao isključivo ovaj. Takođe je deo Srba uspeo da utemelji sebe na prostorima Ugarske i Hrvatske i tako su dospeli u novu konstelaciju. Politika Habzburgovaca je rezultirala povremenim konfliktima između njih i mađarske aristokratije. U svemu ovome su i Srbi morali da uzmu učešća. Tako nastaju borbe između Srba i Mađara. Ove borbe imaju izraziti uticaj na svest dvaju naroda. Vidimo da nije bilo ni jednog velikog evropskog konflikta (osim onih koje je Habzburška monarhija vodila sa zapadom, najviše sa Francuskom), a da politički centri Mađara i Srba budu na istoj strani.

Sve ove sukobe je pratila i propaganda određenog perioda, u njima je silom prilika utemeljena negativna slika oba naroda. Čak se i danas sa emocijama navode događaji iz revolucije 1848–49. god. sa obe strane. Početkom ludih devedestih godina 20. veka i period Rakocijeve bune je postao predmet rasprave u dnevnoj politici...

Dobri odnosi se između dva naroda nisu mogli izgraditi ni u vreme svetskih ratova. Jedina promena je bila ta da je srpska strana postala mnogo uspešnija i mogla se sa pozicije jačeg ophoditi sa Mađarskom i Mađarima, jer se 1920. godine odigrao obrt u poziciji dvaju naroda. Ugarska je raskomadana/raspala se³⁾ i velik broj Mađara je pao pod suverenitet novonastale južnoslovenske države, dok je broj

Srba i ostalih južnih Slovena ostalih pod mađarskim suverenitetom postao mali (što se Srba i Slovenaca tiče broj je zaista minimalan, dok je broj Hrvata veći).

4. Prilike u Kraljevini Jugoslaviji i položaj Mađara u njoj, Mađarska i Evropa u međuratnom periodu

U vreme osnivanja i povlačenja granica nove južnoslovenske države Mađari su učestvovali u štrajkačkom pokretu 1919. i 1920. godine⁴⁾. On je imao i neke promađarske/ugarske ciljeve. Ovaj pokret je bio slomljen silom, a neki su čak bili kažnjeni smrtnim kaznama.

U Kraljevini Jugoslaviji Mađari su kao neslovenski i nedržavotvorni narod bili u podređenom položaju. Iz manjinskog položaja su potekle i neke objektivne poteškoće. Granica sa novostvorenom državom Mađarskom bila je zatvorena, na legalan način se granica skoro uopšte nije mogla prelaziti. U krajevima gde su živeli pripadnici mađarske nacionalne manjine porez je bio najveći.⁵⁾ Agrarna reforma je takođe bila nepravedna na štetu Mađara. Iako je ogromna većina njih bila siromašna, a velik deo njih bezzemljaši, nisu dobili ništa (vlasti su se pozivale na pravo optacije). Takođe, Mađari i Nemci kao nedržavotvorne manjine, nisu mogli kupovati zemlju blizu granice s Mađarskom. Agrarnu reformu inače nisu sproveli u kraljevini SHS do kraja. Stigli su samo do toga da su podelili veća imanja (legalizacija promena se oteglala do 26. juna 1931. god.), međutim, želju za zemljom nisu zadovoljili.⁶⁾ Tako su njihovi budući protivnici dobili prostora za napad.

Najveća opasnost za novu južnoslovensku državu je bila opšta nacionalistička zaslepljenost u Evropi. To je bio jedan od preduslova razvitku fašizma i nacizma. U ovom periodu je u politiku prodrlo razmišljanje da se uspesi mogu steći snagom, prevarom, finesama. Uz velike sile je ovo bilo karakteristično i za male države. Takođe je moral stanovništva bio poljuljan – kako bi se na zapadu reklo – «školom Verdena», ali ne samo time, nego i njihovim lošim socijalnim položajem. Sa druge strane staljinizam je kao ekstremni internacionalizam bio deo te zaslepljenosti. Sve ovo je nosilo u sebi buduću energiju razaranja. Naravno, ni Mađarska, ni Južnoslovenska država nije bila izuzetak. Ekstremnost je imala i dodatnu energiju u Mađarskoj. Ona je nastala zbog toga što je Mađarska/Ugarska izgubila posle prvog svetskog rata 2/3 svoje teritorije, više nego polovinu stanovništva, svaki treći četvrti Mađar je ostao izvan granice Mađarske i skoro nije bilo porodice u Mađarskoj koja nije imala nakog člana van granica. Odmah posle povlačenja granica su se pojavile izbeglice koje su proterane iz novonastalih država, desetak godina su živeli po vagonima na železničkim stanicama širom Mađarske. Sve ovo je Mađarska doživljavala kao surovo kažnjavanje za nešto što i nije bila kriva. Ni mađarska vlada 1914. god. nije bila za rat, odgađala ga je koliko je mogla, pristala je na njega u dvojnoj monarhiji na presiju austrijskog dela. Tokom rata su mađarski vojnici bili poslušni, kao i vojnici južnoslovenskog porekla, ali su priželjkivali kraj rata, a

³⁾ Po ovom pitanju ima različitih mišljenja, ali je sigurno da je tim događajima bilo elemenata raspadanja a i raskomadanja.

⁴⁾ A. Sajt: Impériumváltások, revízió, kisebbség (Magyarok a Délvidéken 1918-1947), Napvilág kiadó, 2004 20. str. (Enike A. Sajt: Promena imperija, revizija, manjine (Mađari u južnim krajevima 1918–1947) Napvilág idavačka kuća, 2004.

¹²⁾ Šandor Mesaroš: Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, Novi Sad, 1981. (Mészáros Sándor: A magyarok helyzete Vajdaságban 1918-1929 között) 101. str.

⁶⁾ Ibid.

kada su se osećali dovojno jaki pokrenuli su revoluciju koja je imala veoma jak antiratni i pacifistički momenat. Ipak to nije uticalo na zemlje pobednice. Zbog svega ovoga je iracionalan momenat bio stalno prisutan u politici Mađarske. Geslo te politike je bilo «Ne, ne nikada» („Nem, nem, soha”). Pojava Hortija (Horthy) je malo smirila situaciju pošto je umirio i levi i desni ekstremizam, ali što se tiče retorike malo je menjao. Jedno vreme se javno nije govorilo o promeni granica, ali se na to stalno mislilo. Ekstremnih struja je bilo i u Jugoslaviji, među njihovim ciljevima je bilo i da se Mađari drže pod kontrolom i u strahu (npr. onemogućivali su osnivanje mađarske partije, a kada se ona konačno osnovala u Senti 1928. god. članovi ORJUN-e⁷⁾ su demonstrirali svoju snagu u centru grada pojavivši se u uniformama itd.). Na Balkanu je situacija bila napeta zbog međusobnih odnosa balkanskih zemalja. Granice su bile diskutabilne. Jugoslavija je imala probleme skoro sa svim svojim susedima. Austrija i Mađarska su bile nezadovoljne granicama sa Kraljevinom SHS. Sa Rumunijom⁸⁾ i Albanijom su problemi bili manji, ali je Bugarska bila tradicionalan neprijatelj Srbije, pa i novonastale Kraljevine SHS.

Konstelacija evropskih i balkanskih nacionalizama je bila takva da se iz nje i da se htelo nije moglo istupiti, a postojeće stanje je zatrovalo sve međunarodne odnose. U ovoj situaciji se moglo desiti da neka država u jednom trenutku bude saveznik svakoga, a u sledećem trenutku da ostane bez ijednog saveznika.⁹⁾ U Jugoslaviji¹⁰⁾ je od početaka postojao srpsko-hrvatski rivalitet. Hrvatska emigracija je uspeła da plasira ideju nekim vladama da je potrebna samo iskra i da se počne sa hrvatskim ustankom. Italija, Mađarska, Austrija i Nemačka su je podržali, a novci su stizali i iz SAD i Argentine.¹¹⁾

Za vreme parlamentarizma su Kraljevina SHS i Mađarska imale relativno dobre odnose, ali ti odnosi nikad nisu bili do kraja iskreni. Zapravo radilo se o tome da je Mađarska imala najmanje problema sa Kraljevinom SHS (zato što je Kraljevina SHS dobila relativno malo ugarske teritorije). Horti je 29. avgusta 1926. god. održao govor koji je bio veoma pomirljiv. Taj govor je primljen i u Jugoslaviji veoma dobro. Ipak, već su bili u toku pregovori sa Italijom, što je po logici tadašnjice značilo da mađarsko-jugoslovenski odnosi nisu imale perspektivu.¹²⁾ Do Drugog svetskog rata odnosi su bili hladni iako je bilo nekad i manjeg otopljenja.

Uglavnom su Jugoslavija i Mađarska kao toliko puta do tada bile u savezima suprotne orijentacije. Silom prilika Jugoslavija se od prve polovine 1930-ih godina približavala

savezu kojim je dominirala Nemačka, koja je sticala sve veći uticaj na njenu unutrašnju politiku, ali ne i toliku da bi uspela da izbegne nagli preokret 1941. god.

5. Mađarska u ratu protiv Jugoslavije

Mađarska se 11. aprila 1941. god. uključila u rat protiv Jugoslavije¹³⁾. Treba reći da je Horti odbio uključjenje u napad protiv Poljske 1939. god. On inače nije cenio Hitlera, nije bio blizak s njime, ali nije mogao odoliti kada mu je Hitler ponudio teritoriju. Hortijev cilj je bio da povрати što više teritorija koje je Mađarska izgubila 1920. godine. To mu je bila glavna motivacija, a ne to što je bio fašista ili nacista. Zapravo njegov sistem je bio autoritativan, ali je kao masku nosio privid parlamentarizma i demokratije. U više navrata je bio prisiljen da ima uz sebe profašističko orijentisanog premijera, ali čim mu se ukazala prilika on ih se oslobodio. Međutim, sve ovo nema veze sa napadom na Jugoslaviju. Motiv napada je bio dvojak: kao prvo trebalo je dokazati savezničku privrženost zbog druge bečke presude kojom je dobila severni Erdelj i kao drugo dobijale su se nove teritorije.

Mađarski napad nije počeo 6. aprila jer je mađarska vlada htela da ispoštuje legalnu formulu o nenapadanju Jugoslavije. Naime, Teleki je potpisao ugovor o većitom prijateljstvu sa Jugoslavijom¹⁴⁾. Proglašenjem Nezavisne države Hrvatske mađarska vlada je smatrala taj ugovor nevažećim. Ali se već pre toga spremala za napad. Zapadne sile su smatrale mađarski izgovor smešnim i opomenule su je da ne započne napad. Plata za napad je bila teritorije Bačke, Baranje i Prekomurja, ali i to da su zapadne sile prekinule diplomatske veze s njom. Kasnije, objavom rata protiv Sovjetskog Saveza se mađarski diplomatski položaj još više pogoršao.

Napad nije imao mnogo žrtava (u odnosu na ostala ratna dejstva u Drugom svetskom ratu, iako je i jedna žrtva mnogo). Mađarska vojska (Magyar Honvédség) je više puta napadnuta pojedinačnim hicima sa nekih tavana. Napadače su oštro kaznili, a kao rezultat napetosti su dva puta pucali na civile u gomili. Kasnije su uveli statarijalni postupak (preki sud) i doneli teške presude. Ipak, delovi Jugoslavije koje je Mađarska zadobila su bile relativno male, a glavnina narodnooslobodilačke borbe se odigrala van nje. Takođe je interesantno, što je bilo dosta komunistički porekla koji su saradivali sa komunistima i narodnooslobodilačkom borbom, iako se dobar deo mađarskih komunističkih pasivizirao posle napada (to znači da su prestali da održavanjem veza sa

⁷⁾ ORJUN-a: Organizacija Jugoslovenskih Nacionalista, militantna organizacija bliska Svetozaru Pribičeviću.

⁸⁾ Oko pripadanja Banata i Temišvara su se sporile Rumunija i Jugoslavija, ali i zajednički protivnik (Mađarska), a i želje francuske diplomatije su ubrzo dovele do pregovora i rešenja spora.

⁹⁾ Jedan od prvih primera ovoga je položaj Bugarske u balkanskim ratovima, da bi se skoro ista stvar ponovila sa Jugoslavijom u Drugom svetskom ratu.

¹⁰⁾ Razni nacionalizmi nisu nestali u titoizmu, ni titoizam sam nije prekinuo s nacionalizmom. Da se videti da je stvorena nova legura različitih nacionalizama – jugoslovenski nacionalizam.

¹¹⁾ Ormos Mária: Merénylet Marseille-ben, Kossuth Könyvtár, 1984. 70. str. „Cserneyei adatai szerint 1929 és 1934 között hozzávetőleg 100 merényletet hajtottak végre”. (Maria Ormoš: Atentat u Marseju, Kossuth Könyvtár, 1984. 70 str. „Po podacima Černjeija između 1929. i 1934. je otprilike izvršeno sto atentata”)

¹²⁾ O ovom pitanju detaljnije: Hornyák Árpád: Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927, Forum Könyvtár Újvidék, 2004. (Arpad Hornyák: Mađarsko-jugoslovenski odnosi 1918-1927, Forum, Novi Sad, 2004.)

¹³⁾ Mađarska je 27. dec. 1941. anektirala osvojene teritorije.

¹⁴⁾ 12. decembra 1940. god. je sklopljen ugovor o većitom prijateljstvu. Teleki je ozbiljno mislio da neće nastupiti protiv Jugoslavije, iako je i on bio revizionista. Međutim, Horti i ostali političari su smatrali taj ugovor kao taktički potez (o pravoj vrednosti ugovora govori i to da nije bio na snazi ni godinu dana). U to vreme se inače odigravala serija tajnih dogovora čiji je cilj bio usmeren protiv Jugoslavije (npr. Čano (Ciano) i Pavelić su se već početkom 1940. god. dogovorili o savezu Italije i Hrvatske posle raspada/razbijanja Jugoslavije). Teleki je u noći između 2. i 3. aprila izvršio samoubistvo ostavivši pismo u kojem najoštrije kritikuje političku struju na vlasti.

NOP, ali ne i to da su podržavali okupacione snage). Pripadnici mađarske manjine su uglavnom sa radošću primili okupacijsku vojsku, jer su mislili je da je njihovoj patnji u Jugoslaviji konačno došao kraj. Tokom perioda provedenog u Jugoslaviji je ovo stanovništvo kao kontrast stvarnosti razvilo sliku o Mađarskoj koja je bila puna iluzija. Mađarske vlasti nisu imale puno poverenja u Mađare u Vojvodini. Dovodili su mađarsko stanovništvo iz tadašnje Rumunije da bi «osvezili krv» ovdašnjih Mađara. Službenici i nastavnici su stizali iz drugih delova Mađarske. Euforija je trajala nekoliko meseci, ali su se posle toga suočili sa time da su bili regrutovani u mađarsku vojsku i poslani u Rusiju¹⁵). Oni koji su ostali kod kuće su bili pritisnuti represivnim merama¹⁶). Trebalo se više raditi da bi se ispunile obaveze prema savezniku, Nemačkoj. Kažnjavanje manjih ispada, na primer paljenja žita, su postala najstroža (ovo je isto bilo u vezi sa ispunjavanjem obaveza). Mađarske vlasti su se različito ophodile prema Srbima: dobrovoljce su hteli da iseles na najkraćem roku¹⁷), dok su prema «starosedeocima» bili manje opresivni. Nemci u Bačkoj su želeli prisajedinjenje sa Nemačkom, dok su Mađari iz Banata želeli pripadanje Mađarskoj. Ophođenje prema Hrvatima je takode bilo blaže. Mađari iz Srema su bili regrutovani u domobranske odrede pod ustaškom komandom, dok su u Banatu bili regrutovani u pomoćnu policiju (Hilfpolizie, Hipo), ali su bili samo pratioci folksdojčera.

Mađarske vlasti su početkom 1942. god. započele raciju u jugoistočnoj Bačkoj. Ta ratna operacija se pretvorila u Novom Sadu (ali ne samo tamo) i pokolj nedužnog civilnog stanovništva. Racija je pokrenuta zbog napada partizanskog odreda na graničare. Tisa je bila granica između Mađarske i Banata pod nemačkom upravom. Racija je organizovana da se pronađu i likvidiraju ili zarobe članovi partizanskog odreda. Na inicijativu lokalnih zapovednika sve se pretvorilo u masovno ubistvo nedužnih civila, prvenstveno Jevreja i Srba (u Novom Sadu je bilo i više dece među žrtvama). Taj pokolj nije imao nikakvih vojnih razloga. Taj čin je bio osuđivan i u mađarskom parlamentu, a oni koji su učestvovali u njemu su osuđeni i u Mađarskoj.

Znatnije ratne operacije su zahvatile Vojvodinu tek u jesen 1944. god. Crvena armija je prvo stigla u pojedina mesta, ali sem pojedinih izuzetaka (među kojima je bila Subotica) nije bilo oružanih sukoba, jer su snage koje su vršile opsade povučene pre eventualnih borbi. Posle Sovjeta su stizali partizani. Mađarske okupacione snage su se povukle zbog toga da bi se branila linija Dunava. Horti tada već nije imao realnu vlast, pošto je Mađarska od marta 1944. god. bila pod kontrolom Nemaca, koji su izgradili u njoj svoj okupacioni režim (faktički je Mađarska bila isto okupirana). Horti je pristao da odigra legalističku ulogu, koja je bila krajnje formalna (isto kako je bilo sa parlamentarizmom za vreme njegove vladavine), jer se nadao prilici da će u datom momentu (eventualno iskrcavanje Britanaca na Balkan) moći da pridobije i stvarnu vlast.

Horti je hteo oktobra 1944. god. da istupi iz rata, ali su uspeli da ga ucene. Zapravo su znali za sve njegove spoljnopolitičke akcije zbog špijuna koji su bili oko njega. Vojsku su isto imali pod kontrolom, dobar deo oficirskog kora je bio lojalniji Vermahtu nego Hortiju. Od kraja 1944. god. je počeo kolaps Mađarske sa sve ekstremnijim i zločinačkim vladama, ali ona od kraja septembra prestaje da ima kontrolu nad «Delvidekom». Na celoj okupiranoj teritoriji je nastao period bezvlašća koji je redovito trajao nekoliko dana, a nekada i do deset dana. U tom periodu nije bilo nasilnih dešavanja.

Sovjetske trupe su brzo nastavile svoj put prema zapadu. Partizanske trupe su odmah na većini mesta uvele strogi režim, sličan starijalnom postupku koji je trajao nekoliko dana, a nekada i do dve sedmice. Za to vreme su sakupljali prvenstveno muško stanovništvo koje su ubijali, a često i mučili. Popove su svirepo mučili, a na nekim mestima, kao u Tamerinu - ne zna se zbog čega - su nastale svirepe povorke sa najneljudskijim mučenjima. Većina ubijenih ljudi nije saznala za šta ih optužuju, veći deo njih je ubijen bez toga da su išta uradili za vreme mađarske vlasti. Drugi su se pak učlanili u neke partije i organizacije u kojima po pravilu nisu imali nikakav aktivitet sem učlanjenja. Te organizacije (Njilaši (Nyilaskeresztes Párt), Turanski lovci (Turáni Vadászok)) su bile zaista fašističke, ali su se u njih učlanjivali zbog obećanja da će dobiti zemlju (pošto ni mađarske vlasti nisu započele agrarnu reformu). Neke organizacije su smatrane fašističkim kao Leventi (Leventék) i Delvideki mađarski kulturni savez (Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség), a izvorno to nisu bile, ali ih je državna vlast iskorištavala za svoje svrhe. Nekolicina njih je za vreme mađarske vlasti nekoga uvredila pa su bili optuženi iz proste ljudske osвете. Neki - radi se o manjini - su krali ili pomagali mađarsku vlast, što znači da nisu uradili zlodelo koje zaslužuje smrtnu kaznu. Što se tiče onih koji su zaista činili zalodela, njih je jugoslovenska vlast uhapsila i organizovala im suđenja, koja iz legalističkog aspekta nisu bila dovoljno temeljita, ali u većini slučajeva su im dokazali krivicu¹⁸). U Jugoslaviji su Nemce, Mađare, a i deo Rumuna zatvorili u kampove nalik nemačkim logorima. Delovi Vojvodine su se ispraznili bekstvom i progonom prvenstveno Nemaca,¹⁹ a u manjoj meri i Mađara. U jugoistočnoj Bačkoj su deo njih pobili, a ostali deo internirali u logore, preživelim su zabranili da se vrate u svoj zavičaj, to je po svojoj prilici bio genocid u tom predelu. U ostalim delovima to je bilo kolektivno kažnjavanje jedne populacije.

Nauka još nije rekla zadnju reč o svemu ovome, ali se da zapaziti da su jugoslovenska dešavanja u kontekstu toga što se dešavalo u Evropi, a dešavanja unutar Jugoslavije isto nisu dovoljno istražena. Velike sile su odlučile o sudbini Nemaca. Oni su proterani iz istočne Evrope. U Jugoslaviji je genocid nad Nemcima bio u vezi i sa tretmanom Mađara. Sve ovo je

¹⁵) Horti i politička elita su na istočni front poslali manje vrednu II vojsku, jer su hteli da u povoljnoj prilici iskoristi moć I vojske, u njoj je video garanciju za vođenje sopstvene politike, ako se ukaže prilika (međutim prilika se nije ukazala). Druga vojska nije bila dobro opremljena, i neki vojni istoričari smatraju da je njena opremljenost bila toliko loša da se radilo o žrtvovanju te vojske.

¹⁶) Uveden je određeni obrok po glavi, ali je ova bila najmanja drastična mera, mere i kažnjavanja su postale sve oštrije. Ipak ove mere nisu bile toliko oštre kao nacističke.

¹⁷) Njihovo iseljavanje se nije desilo zbog toga što su Nemci procenili da bi to bio suviše veliko opterećenje za okupiranu Srbiju.

¹⁸) Na primer Borba izveštava: Ratni zločinci Milan L. Popović, i D-r Leo Deak i ostali osuđeni su na smrt, Borba, 3. nov. 1945. 3. o. (O pravnom procesu se govori na frenetičan način i ne spominju to da Popović nije načinio nikakvo zlo delo. Krivica mu je bila ta što je kao Srbin bio poslanik u mađarskom parlamentu. Što se tiče Lea Deaka (Deák Leó) zaboravljaju da je imao ulogu u zaustavljanju racije 1942. god.).

¹⁹) Što se tiče nemačke manjine, o njenom tretmanu je već nastala studiozna knjiga. Herbert Prokle i grupa autora: Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944-1948, Beograd 2004. U njoj govore o genocidu. Što se tiče Mađara ima dosta pokušaja ali nema ovakve sintetične publikacije. Najozbiljnije su publikacije A. Šajti Enike iako se ona više bavi agrarnom reformom.

povezano sa ideološki motivisanim represijom u Srbiji, ali se ne mogu odvojiti ni od dešavanja u NDH, jer su vojnici koji su u Vojvodini izvršili «partizansku raciju» – u nekoliko slučajeva je to lako utvrditi – poreklom iz tog kraja.

6. Propaganda o Mađarima u posleratnom periodu

O Mađarskoj se ne piše puno u jugoslovenskoj štampi; ni Mađarska ni Mađari nisu u velikoj meri interesantni za Jugoslaviju. Važnija je za Jugoslaviju tema Trsta, Italije, Sovjetski Savez, ostale «bratske zemlje» pogotovo Bugarska. Mađarska, iako spada u recimo «eventualno bratske» zemlje, nije velik faktor. Mađarska manjina u Jugoslaviji nije bila najproblematičnije pitanje u zemlji. Položaj Jugoslavije je puno povoljniji i u političkom i u vojnom smislu od svih njenih suseda. Zbog svega ovoga o Mađarskoj i Mađarima uopšte ima šturih i šematskih obavesti, koje će se kasnije ponavljati i postati deo opšteg diskursa iako nisu istinite, tj. delimične su istine koje se ne bi smele shvatiti kao apsolutne.

Za Jugoslaviju, dok je trajao rat bilo je važno da se ratna propaganda održi i plasira radi brže pobede. U njoj nije bilo puno mesta za Mađare, ali je već u ovo vreme – ne bez ikakvih osnova – nastala slika o «hortijevim fašistima». Ona nije bila tačna, međutim propagandi to nije ni bilo potrebno, jer je važnije bilo da se ona uklapa u sliku protivnika u kome dominira lik Hitlera i kvislinga. Mađari i Mađarska su bili mali deo te slike. Međutim, nju se dalo lako uklopiti u opštu sliku protivnika, zlikovaca zbog zlih dela što su učinili prvenstveno u Novom Sadu. Ipak, sve ovo je bilo rezultat razvoja propagande i odigravalo se od kraja 1944. do početka 1946. god.

6.1. Prva faza povoljna slika

Početkom 1945. god. izveštaji su iz Mađarske dosta važni. Na početku godine 1945. u više navrata izveštavaju i na velikom prostoru o njoj. Ovo je zbog opsade Budimpešte. Skoro se vodila bitka za svaki blok, Sovjeti su kuću po kuću potiskivali branitelje Budimpešte. U isto ovo vreme ima informacija i o tome, kako je u Mađarskoj osnovana vlada koja je prosovjetski orijentisana. Stoni Beograd (Székesfehérvár), Vespem (Veszprém), Velika Kanjiža (Nagykanizsa) padaju tih dana pod kontrolu Sovjeta (Velika Kanjiža 3. aprila). Od februara 1945. god. se samo postavljalo pitanje: koliko još ima do Berlina? Odgovor na ovo pitanje je bio srž tadašnje propagande.

Jugosloveni su posle pobede svoje interese pokušali da realizuju na više razina. Propaganda je bila u funkciji ovoga. Na razini visoke politike u Londonu su prvo posredstvom Sovjeta, a i kao učesnici rata realizovali deo interesa. Za to su imali realne šanse, jer su se mirovni ugovori trebali sklop-

iti i sa Italijom, Mađarskom, Rumunijom, Bugarskom, Finskom. Ipak na ovoj razini nisu imali velike uspehe. Ugovor je sklopljen 1947. god. i granice od 1. januara 1938. god. su podržane (osim u slučaju Jugoslavije i Italije). Mađarska je trebala da plati 50 miliona dolara odštete, što je ona odmah počela da isplaćuje. Za Jugoslaviju koja je pretrpela izuzetno veliku ratnu štetu je veoma važno pitanje bilo dobijanje materijalnih sredstava. Ona se – barem na razini propagande, iako izjave diplomata nisu takve – ozbiljno nada ratnoj odšteti. Ali je nju do avgusta 1945. plaćala samo Mađarska. Jugoslavija je trebala da dobije ratnu odštetu drugu po veličini posle Sovjetskog Saveza, ali su zapadne sile to sporile, a i da nisu sve to bi bilo nedovoljno za obnovu zemlje

Takođe su na razini međunarodnih odnosa sa susedima ostvarivali ciljeve, ali ni na ovoj razini uspesi nisu bili veliki. Jugoslovenska vlada tj. partizani su uspeali da dobiju i da prisajedine teritorije ostalom delu države na severozapadu zemlje, ali nisu uspeali da stvore sebi povoljnu situaciju u Trstu. Takođe nisu uspeali – iako su hteli – da otvore pitanje granica sa Austrijom. Što se tiče Mađarske postojale su razne ideje, ali pošto je ona bila u istom taboru kao i Jugoslavija, Rumunija, Bugarska a i Albanija, te ideje nisu dospele među ciljeve za koje se zalagala jugoslovenska diplomatija. Bilo je otvorenih pitanja i sa Grčkom. U Jugoslaviji se manje-više intenzivno govorilo o Slovenima oko Baje i Pečuja. Ovo pitanje je dospelo do najvišeg stepena u Titovom govoru (11. februar 1945). Potraga za ratnim zločincima u Mađarskoj je tekla bez problema; Obrad Cicmil, vođa delegacije o prekidu vatre, se slobodno kretao i pronalazio optuženike.

Što se tiče niže razine politike, unutrašnji odnosi su se odigrali upravo tako kako su hteli Tito i vlast. Ostvarili su svoje ideološke i nacionalne ciljeve. Da su hteli mogli su da se reše i mađarske manjine, međutim zbog sovjetskih interesa, koje su Tito i njegovo okruženje apsolutno prihvatili, to se nije desilo. 1945. god. su na državnom nivou razmatrali mogućnost razmene stanovništva. Plan je razradio poznati sociolog koji se bavio selima Sreten Vukosavljević.²¹⁾ Iz severne Bačke su hteli na ovaj način evakuisati Mađare. Sve ovo su povezali sa kolonizacijom i podelom zemljišta. U tom periodu Mađarska je bila nemoćna, jedino je mogla samo da govori o nekim pitanjima. U Jugoslaviji su «neslužbene izjave» o promeni granica odbacivali na najžešći način.²²⁾ Jugoslavija je bila oštra i prema Rumuniji. U Temišvaru se sakupio kongres u organizaciji Antifašističkog fronta Slavena 21. aprila 1945. god., a učestvovali su na njemu lokalni Sloveni. Sve u svemu, Jugoslavija je u ovo vreme bila samouverena. O Mađarskoj su pričali na pomirljiv način, o Mađarima u Jugoslaviji gotovo nije bilo reči.

Vesti o inostranstvu u danima pobede ima malo i difuzne su. Ima izveštaja i o unutrašnjoj politici u Mađarskoj.²³⁾ S vremena na vreme se piše i o Čehoslovačkoj i Albaniji²⁴⁾, retki su izveštaji o zapadnoj Evropi u minimalnom obimu. Ima sećanja na francusku građansku revoluciju koju su aktualizovali.²⁵⁾ Isti je slučaj sa poljskom narodnom vladom čiju prvu

²¹⁾ Vukosavljević, Sreten (1881–1960): Po zvanju je učitelj. Učestvovao je u balkanskim ratovima. U međuratnom periodu radi u južnoj Srbiji i Skoplju na agrarnoj reformi, u to vreme je narodni poslanik i državni sekretar. Od 1925. god. bavi se sociologijom sela. Od 1938. god. postaje vanredni profesor fakulteta u Beogradu na odseku za pravo. U Drugom svetskom ratu je predsednik Narodnooslobodilačkog odbora Sandžaka. Tito ga je delegirao u zajedničku vladu sa Šubašićom, postaje ministar za prehranu i obnovu zemlje (njegov je resor rudarstvo a i šumarstvo). Kasnije postaje član Predsedništva. Od 1951. god. redovni je profesor beogradskog Pravnog fakulteta i član Akademije nauka i umetnosti Srbije.

²²⁾ Petranović, ibid. 176. str.

²³⁾ Sporazum vođa mađarskih demokratskih partija, Borba 18. jul 1945. god. str. n.n. n.

²⁴⁾ Albanski poslanik u Beogradu juče predao namesnicima svoje akreditive, Borba 22. jul. 1945. god. str. n. n.

²⁵⁾ V. Begović: Velika francuska revolucija, delo francuskih narodnih masa, Borba 14. jul. 1945. 2. str.

godinu veličaju.²⁶⁾ Pored poljskih,²⁷⁾ francuskih i sovjetskih tema ima «egzotičnih» izveštaja npr. iz Mongolije.²⁸⁾ Način govora pokazuje to da su Petena (Petain) nezvali «grobarom Francuske». Ima vesti i o Grčkoj.

МАЂАРСКА НА ПУТУ ДЕМОКРАТИЈЕ

Фашистичка Мађарска, земља преластих крстова, фолкбундова и крволочних хонведских банда, нестала је заувек са историјске мерице. Рађа се нова, демократска Мађарска. Под ударцима побед-

и немилосрдан према онима који су довели земљу готово до гроба. Да би помогао консолидовање економског стања Мађарске, Совјетски Савез јој је дао зајам од 250 милиона пенга и 20.000 тона намирница. Сем

17. 05. 1945.

Демократске снаге Мађарске су на исправном путу, пише међуна- родни коментатор ТАСС-а

Москва, 29 септембра
ТАСС јавља да његов међународ-
ни коментатор Ленски пише:

Двадесетпетог септембра председ-
ник Савезне контролне комисије у
Мађарској, маршал Совјетског Са-
веза Ворошилов, потпуно је председ-

дацима 1938 године 16.000 мађарских
спахија поседовало скоро половину
пољопривредног земљишта Мађар-
ске, док је у исто време остали део
поседовало два милиона и сто хи-
љада сељака. После доношења за-
кона о земљи утврдило се да на
пољопривредној Мађарској има 26 мили-

Borba, 30. 09. 1945.

O Mađarskoj se piše da je na dobrom putu ka demokrati-
ji.²⁹⁾ Pišu i o tome, da je u Erdelju/Transilvaniji prilično
dobra saradnja između tamošnjih Rumuna i Mađara.³⁰⁾ Citi-
raju kako list Južna Mađarska (Délmagyarország) traži pre-
sudu za Hortija.³¹⁾ Omladinska delegacija iz Mađarske je
takođe posetila Beograd.³²⁾

6.2. Propaganda o Mađarskoj i Mađarima (Od relativno povoljne do nepovoljne slike)

Partizanski pokret je postigao uspeh u propagandnom
ratu. Sve svoje protivnike je uspeo da stavi u isti koš, a posle
je njih mogao da koristi za razne ciljeve. Slika neprijatelja je
veoma probojna, ona dobija i teološke dimenzije. Mađari su
uklopljeni u pojam neprijatelja, ali ih iz slike neprijatelja/pro-
tivnika u ovo vreme redovito izostavljaju. Oni ni pre nisu bili
toliko eksponirani u ovoj slici kao ustaše, četnici, Nemci i
Italijani. Među tekstovima o Nediću, Paveliću i Mihailoviću

se gotovo gubi spominjanje Mađara, propaganda nije direkt-
no usmerena protiv njih. Ipak o Mađarima i dalje postoje
teški stereotipi (povampireni šovinizam, hortijevski fašizam),
čini se da nisu bili zaboravljeni, pogotovo ako se uzme u
obzir naredni period.

O Mađarskoj i dalje pišu kao o «đaku koji se popravlja».
Naravno iza toga stoji da se tada u obe zemlje stvari odvijaju
po želji Sovjeta. „Direktivni” je povoljni komentar TASS-a.³³⁾
Pišu i o poseti delegata iz sindikata Mađarske.³⁴⁾ Vidi se da
su obavesti o Mađarskoj i Mađarima ambivalentni. Pojavo se
na primer krajnje tendenciozni članak u kojem veličaju ulogu
Slovaka u obnovi Čehoslovačke.³⁵⁾ U njemu je jako negativ-
na ocena Mađara.³⁶⁾ Po njima je ugnjetavanje mađarskih feu-
dalaca ometalo slobodu slovačkog naroda, ali su to priveli
kraju u Čehoslovačkoj. Ne govore o tome da je položaj
mađarskih kmetova, a kasnije seljaka bio isti, i da je broj
mađarskih kmetova i seljaka u Ugarskoj bio jako velik, čak
veći nego njihov postotak u celokupnom društvu Ugarske.³⁷⁾
Takođe ne govore o tome da aristokratija dobrim delom nije
bila mađarskog porekla, a to je još više tako što se tiče velike
buržoazije. Objavljuje se komentar Klementisa – jednog od
vodećih političara iz Čehoslovačke – koji je gotovo u nacistič-
kom stilu govorio o «rešavanju mađarskog pitanja» u
Čehoslovačkoj.³⁸⁾ Sa druge strane sa priznavanjem govore o
mađarskoj agrarnoj reformi šibajući veleposednike.³⁹⁾ Pišu o
jačanju demokratije⁴⁰⁾, o Komunističkoj partiji Mađarske i o
tome da je vlada povećala delokrug sudova. A o izbornoj
kampanji pišu navijajući za Komunističku partiju⁴¹⁾. O
Mađarskoj tokom leta i rane jeseni 1945. god. pišu više po-
zitivno, u čemu ima i refleksija na ratna dešavanja ali u stilu
opraštanja (ali čak i japanski narod dobija ovakve oprošta-
je).⁴²⁾

Obavesti iz inostranstva imaju funkciju da naprave
povoljniju atmosferu za odluke koje se žele sprovesti u
zemlji. U svemu ovome kvantitativni izuzetak je Bugarska, o
njoj ima toliko članaka, da je sigurno kako je ona uzor
Jugoslaviji. Bugari ulaze u zonu bratstva i jedinstva i o njima
pišu samo pozitivno. To se moglo dogoditi i sa Mađarskom,
ali stvari nisu potekle tim tokom.

Pišu i o naseljavanju Vojvodine iz Sandžaka i centralne
Srbije. Nema reči o tome kako je nastao taj manjak ljudi u
Vojvodini, tj. nisu govorili o proteranim ili ubijenim Nem-
cima i Mađarima.

Tokom pozne jeseni je započela kampanja i protiv vele-
posednika.⁴³⁾ Sazivani su skupovi na kojima su «dokazali» da

²⁶⁾ Godišnjica poljske narodne vlade Borba, 22. jul. 1945. 6. str. n. n.

²⁷⁾ Sporazum o obrazovanju privremene poljske vlade, 24. jun. 1945. 1. str. TASS

²⁸⁾ Mongolska narodna republika Borba 11. jul. 1945. 4. str. n. n. Ugyanitt: Deseti jun dan rođenja albanske vojske n. n.

²⁹⁾ Mađarska na putu demokratije, Borba, 17. maj. 1945. V.S.

³⁰⁾ Na kongresu Mađarskog narodnog saveza Transilvanije manifestovana je prisna i prijateljska saradnja Mađarskog i Rumunskog na-
roda. Borba, 22. maj. 1945. str. TASS

³¹⁾ Segedinski list piše de je Horti Borba 16. maj. 1945. 3. str. Tanjug.

³²⁾ U Beograd je stigla prva delegacija Mađarske demokratske omladine MADIS, Borba, 13. jun. 1945. 2. str. n. n.

³³⁾ Demokratske snage u Mađarskoj su na ispravnom putu, piše međunarodni komentator Tassa, Borba, 30. sept. 1945. 6. str..

³⁴⁾ Boravak naše sindikalne delegacije „Abraševića” u Budimpešti, Borba, 8. okt. 1945. n. n.

³⁵⁾ Uloga Slovačkog naroda za obnovu Čehoslovačke, Borba 28. jun. 1945. 3. str. n. n.

³⁶⁾ Radovan Lalić: Slovački narod.... Borba, 17. jul. 1945. 4. str.

³⁷⁾ O ovome vidi detaljnije: Romsics Ignác: Magyarország története a XX. Században, Osiris, Budapest, 2000 str. 45–68 (Ignac Romšič: Istorija Mađarske u XX veku, Oziris, Budimpešta, 2000)

³⁸⁾ Državni potsekretar Čehoslovačkog ministra spoljnih poslova o rješenju pitanja Mađara i Čehoslovačkoj, Borba, 19. sept. 1945. 4. str. n. n.

³⁹⁾ A. Gurevič: Agrarna reforma u Mađarskoj, Borba, 25. aug. 1945. 6. str..

⁴⁰⁾ Proglas nacionalnog fronta nezavisnosti dokazuje jačanje demokratije u Mađarskoj, 30. okt. 1945. n. n.

⁴¹⁾ Predizborna situacija u Mađarskoj, Borba, 21. okt. 1945. D.B.

⁴²⁾ Potlačeni japanski narod želi mir... Borba, 24. okt. 1945. n. n.

⁴³⁾ „Zemlja pripada onom ko je obrađuje”, Borba, 20. jan 1946. 3. str. D.P.

mali posednik zapravo i nije seljak, pa su mu oduzeli zemlju. Posednici su činili jadne i žalosne poteze pokazajući žuljeve na svojim rukama i slično. Međutim to nije donelo uspeha, čak štaviše, tako su ih još više ponizili. Interesantan je detalj da je na jednoj od ovih sesija, jedan Srbin opomenuo drugog da govori i na mađarskom. Ovo je po svojoj prilici bio znak tobožnje jednakosti (Trebalo znati da su u ovo vreme oduzimali zemlje onima koji su živeli na salašu, a to je upravo pogađalo najviše pripadnike mađarske manjine, u člancima u Borbi su ljudi kojima oduzimaju zemlju mađarskog imena i prezimena).

Tokom jeseni je započela izborna kampanja za izbore u novembru. U ovom periodu ima još manje obavesti o inostranstvu, pa i o Mađarskoj.

6.3. Mađarska – od bratske do fašističke zemlje

U posleratnoj propagandi se desilo da je jedna zemlja iz «dobrih» prebačena među «loše». To se upravo desilo sa Mađarskom u jesen 1945. god. Što se tiče Italijana odnos prema njima je isto dvojak, ali u ovo vreme se pojavljuje način razmišljanja o njima u kome pokušaju da ih pridobiju pa pišu sa simpatijama o italijanskim radnicima u Trstu i slično.

Članci o Mađarskoj od novembra 1945. god. počinju da budu negativni. Tito je u razgovoru sa predstavnicima omladine⁴⁴⁾ razjasnio svoje viđenje politike o manjinama – ona ne sme da bude van okvira južnoslovenske države. Ovo će najjasnije i veoma čvrsto odrediti poziciju mađarske manjine tokom čitavog postojanja titoizma. Kasnije je politika prema susedima još više učvrstila sve ovo. Njen uticaj je prisutan čak i danas.

U Borbi od 18. novembra⁴⁵⁾ Tito još govori o želji Mađara za demokratijom i to da samo reakcija podržava iredentizam. Nekoliko dana kasnije u razgovoru sa čehoslovačkim novinarima kaže da su sa Mađarima postupili blago i velikodušno, jer oni nisu radili zla dela kao pripadnici nemačke manjine.⁴⁶⁾ Po svojoj prilici ovo je laž koja će biti deo slike koju je titoizam gajio o sebi, ali je u isto vreme i izraz njegove želje što se tiče budućnosti. Po njemu je položaj Mađara u Čehoslovačkoj sasvim drugačiji, jer su Mađari bili deo ekspanzionističke politike tako potpomagavši „denacionalizaciju” Slovena. Iz svega toga je Tito doneo svoj zaključak da Čehoslovačka s pravom postupa tako sa Mađarima (ovako indirektno podržava Benešove dekrete)⁴⁷⁾, ali tada on sam nije planirao slične. Pišu o čehoslovačko-mađarskim pregovorima,⁴⁸⁾ o programu vlade i o zasedanju parlamenata.⁴⁹⁾

O izborima u Mađarskoj gotovo i ne izveštavaju, a o formiranju mađarske vlade izveštavaju u malom obimu i na značajnom mestu,⁵⁰⁾ malenkost teksta je jako vidljiva pored

članka o Bugarskoj (govor Petka Stojanova). Pored ovoga su objavljena tri članka o programskom govoru Zoltana Tildija (Tildy Zoltán) u neutralnom stilu⁵¹⁾ (iz govora izdvajaju pohvalu Sovjetskog Saveza, ocenu agrarne reforme).

МЕЂУНАРОДНИ ПРЕГЛЕД

Повампирење мађарског ревизионизма

Нова демократска Југославија, носила победе антихитлеровског коалиционог војног фронта, изјављује се над фашистичком Немачком, са пуно разумевања приступила је разматрању својих односа са Мађарском. У тежњи да са

двојак савит-хитлеровског ревизионизма у западним земљама, Табор Еккарт настоји да омогући демократизацију земља, односно настоји да Мађарску — на штету оспоријаних интереса мађарског на-

ду за Мађарску. Тако, на пример, отворена појана савит-хитлеровског ревизионизма у прилици једна одржања која носе највећи терет одговорности за значајну мађарску политику, нужно ће уредити за-

Borba, 2. 12. 1945

Kasnije opet počinju da pišu i o napadu Mađarske na Jugoslaviju.⁵²⁾ Tada je već postajala negativna propaganda usmerena prema Mađarskoj. Osnova ovom članku je dokument koju je objavilo mađarsko Ministarstvo za pravdu (Igazságügy-minisztérium). Napadaju Demu Stojai (Sztójai Döme) i Hortija jer je Stojai – još kao ambasador u Berlinu – predao Hortiju poruku Hitlera, u kome ovaj daje do znanja

Терор над нашим живљем у Мађарској

Суботина, 17 децембра

Бивша мађарска влада Бела Миклоша доноси је изазовно уредбу о мањинским школама. За ту уредбу, која је и дигна на снагу, таласице милитаристичког Бела Миклош највише је да је „националистичка“ и да би требало да се на њу „угледати“ околне земље.

Ова уредба, доноси је позва витешки-својим борбама околне земље у Мађарској и даљу добијања школа на мањинском живљу. Та борба је вођена преко отпорности Алтхалмичког фронта Словена и листа „Слобода“.

Уредба има тежиште да постави нове начине на путу отаџбине мањинских школа и да омогући слободно постојање околне земље у Мађарској. Према тој уредби, у околне земље има више од 20 установа Срба, Хрвата, Јез и словенских села. Словена, потребно је да 10 ро-

детаља ваљану мобилу предвиђену уредбу и изврше још да се у околне месту отвори школа. После тога предвиђену школу шаље свога делегата у околне земље, који треба да омогући 10 рођака да се тајним постојањем школа да да школе мањинског живља са својим наредним јединицама и да неки предмети има често вероватно школу са мађарским јединицама предмети. Так у том случају мађарска школа по уредби даје коговину о отаџбини школа. Тако школа неће прихвати, него прихвати, изјављујући о осталим правилима јединица у Мађарској.

Ново изазовно начине како се та уредба спроводи у пракси:

У селу Катин, 35 километара северозападно од Петуја, словенски управљачка школа је изазовно са безбедношћу, 10 рођака да им омогући уредбу о мањинском живљу, Битком је из-

јавно: „Паметно, ви можете да се потрудите да им се одговорите, али им и не одговорите. Им ако буде налик последица, сами ћете ословити.“

У селу Балзат, 20 километара од Петуја према Мозату, има око 100 Југослована. Њихове школе су свакега безбедности и управљачке школе. Мањинске и словенске. Ако потпуно, може вам се и то десити да будете пробајени преко границе.“

У селу Јотар, 10 километара југоисточно од Петуја, словенски је само родитељи, а управљачке Полтар Деме највише је. У Мађарској могу бити само мањинске школе. А ако им које друге школе, може да видети у југословенској школи.“

Против ове револуционарне уредбе, која се чини да није таква не прилагођена, није се још поговорила, али желимо у Мађарској воли отворити борбу и трепати да се потпуно његова наредна школа прома. (Талзот)

Borba, 18. 12. 1945

da zna za revizionističke planove Hortija. Takođe pišu kako je Horti govorio o napadu Sovjetskog Saveza kao nužnom koraku. Posle ovoga počinju da se bave «povampirenim» mađarskim revizionizmom.⁵³⁾ Iz korištenja termina «povampirenim» vidi se da je napad najoštrijeg stila. Povod za napad je bio članak u listu «Istina» (Igazság), koji je bio blizak Malim posednicima. Izvesni Lajoš Kelemen (Kelemen Lajos) se poigrao sa mišlju revizije organizovanjem referenduma. Kao repliku na ovaj članak se objavljuju članci o položaju i ugnjetavanju južnih Slovena u Mađarskoj. Kritikuju Mađarsku što primenjuju zakone donete pod Belom Miklošem (Miklós Béla). Takođe osuđuju kako lokalni autoriteti vrše presiju na Slovene u selima oko Pečuja da svoju decu upišu u mađarske razrede.⁵⁴⁾ U sličnom stilu pišu i to na prvom listu (!) kako je sigurnost i materijalna bezbednost južnih Slovena ugrožena u Mađarskoj.⁵⁵⁾ Iz članka se vidi kako je komisija iz Jugoslavije obišla Podravlje da sakupi podatke. Opisuju seriju pojedinačnih incidenata. Prvenstveno kritikuju grad Mo-

⁴⁴⁾ Razgovor maršala Tita sa omladinskom delegacijom plenuma centralnog odbora USAOJ-a, Borba, 15. jan. 1946. jan. 1. str.

⁴⁵⁾ Odgovori maršala Tita na pitanja predstavnika strane štampe, Borba, 18. nov. 1945. 1. str.

⁴⁶⁾ Izbori su pokazali..., 22. nov. 1945. 1. str.

⁴⁷⁾ Ovi dekreti su rezultirali proterivanjem velikog broja Mađara iz Čehoslovačke.

⁴⁸⁾ Čehoslovačko zvanično saopštenje o čehoslovačko mađarskim pregovorima u Pragu, Borba, 15. dec. 1941. n. n.

⁴⁹⁾ Diskusija o vladinom programu na zasedanju mađarske Narodne skupštine, 13. dec. 1945. 6. str.. n. n.

⁵⁰⁾ Sastav nove mađarske vlade, Borba, 22. nov. 1945. 3. str.

⁵¹⁾ Programski govor mađarskog ministra-pretседnika Tildija, Borba, 5. dec. 1945. 4. str. TASSZ

⁵²⁾ Mađarska imperijalistička klika učestvovala u hitlerovskom pripremanju za rat protiv Jugoslavije i Sovjetskog saveza, Borba, 20. dec 1945. n. n.

⁵³⁾ Blagoje Nešković: Povampirenje Mađarskog revizionizma, Borba, 2. dec. 1945. 5. str.

⁵⁴⁾ Teror nad našim življem u Mađarskoj, Borba, 18. dec. 1945. str. 3. Tanjug.

⁵⁵⁾ Ugroženi su život, imovina i osnovna prava naše manjine u Mađarskoj, Borba, 17. jan. 1946. 1. str. n. n.

hač (Mohács) i njegovog gradonačelnika, a takođe i bliža sela kao što su Veršend (Versend), Belavarddula (Bélavárdgyula), Hercegselész (Hercegszölös). Iz članaka čitalac može da dobije sliku da su južni Sloveni sve više ugroženi. Naširoko opisuju nepovoljne doživljaje južnih Slovena. Uzimali su im domaće životinje, grubo su postupali sa seljacima. Neki su izrekli radikalne rečenice: „Sve ćemo vas Šokce poveštati“; u Hercegsantou „dole sa divljim Srbima“. Problem je i nestašica (u Borbi se ovako piše) slovenskih udžbenika. Pišu da mađarske vlasti napadaju i antifašistički zbor seljaka. Ističu kako su Nemci izbeglice dobijali brašno, dok lokalni Sloveni nisu. U članku je konačna konkluzija sledeća: južni Sloveni u Mađarskoj žele da budu dobri građani svoje zemlje, ali neka im niko ne brani de vole svoju zemlju i maršala Tita.

O člancima o Mađarskoj ima nekih u kojima tako iskazuju kritiku da citiraju mađarske komuniste.⁵⁶⁾ Poduže citiraju Jožefa Revaija (Révai József), vodećeg političara kulture, iz lista Slobodan narod (Szabad Nép).⁵⁷⁾ U naslovu se ponovo

Samo borbom protiv unutrašnje reakcije i realističkom spoljnom politikom može Mađarska popraviti svoj međunarodni položaj

— Rekao je Jožef Revai

Budimpešta, 20 januara
Održana je prva konferencija svih organizacija Komunističke partije Mađarske iz Budimpešte. Na toj konferenciji održao je politički referat član Centralnog komiteta Komunističke partije Mađarske Jožef Revai. Govoreći o finansijskom položaju zemlje on je napomenuo da su velike banke izgrale markiranje novčanica, a u industriji vrše sabotaže izvijsni krugovi kojima je u interesu da se mađarska industrijska proizvodnja ne obnovi. Izlažući unutrašnju situaciju Mađarske Revai je rekao da su učinjeni koraci za ostvarenje ekonomskog programa vlade, ali

da nije ništa poduzeto protiv reakcije. Čišćenje administrativnog aparata danas je pitanje opstanka mađarske demokracije. Sindikatima i osatim narodnim organima treba dati mogućnost da kažu svoju riječ o licima koje treba ukloniti iz službe. Da bi se poostrija borb protiv reakcije potrebno je što više učvrstiti nacionalno jedinstvo i tiješnu saradnju dviju radničkih partija. U svom izlaganju Revai je rekao da napredovanju mađarske demokracije ide u prilog i međunarodni položaj. Moskvska konferencija nanijela je poraz i mađarskoj reakciji.

Borba, 21. 01. 1946.

pojavljuje famozna kovanica «povampirena», iako nju verovatno on nije koristio. Na početku svog govora daje dobru procenu položaja Mađarske. Pametno zaključuje da nema nade za bilo kakvu reviziju. On priznaje pojedine optužbe (citira Titovu izjavu rečenu u Čehoslovačkoj i članak pukovnika Velebita iz Borbe). Na ovoj tačci bi mogao da govori o mađarskoj manjini koja je preživljavala teške dane,⁵⁸⁾ ali Revaiji započinje kritiku mađarskih manjina. Ume-

Velikomadrski revizionisti nastavljaju s rovarenjem

Komentar spoljnopoličkog urednika Tanjuga

Beograd, 12 januara | omladinaca htjelo reći ono što dru- | ma ozbiljno suprostavljanja, već na-

Borba, 13. 01. 1946.

sto da Mađari iz Rumunije i Jugoslavije saraduju sa demokratskim snagama svojih zemalja, stali su na stranu reakcije. Ova njegova ocena je totalno irealna, a sigurno ne proističe

iz njegove neobaveštenosti. Zapravo, bilo je Mađara iz Vojvodine koji su saradivali s «demokratskim snagama». A takođe se nije mogla očekivati neka široka saradnja među Mađarima i Rumunima zato što ih je službena politika razdvajala i činila protivnicima, a to je bio slučaj i u Jugoslaviji. Iz govora se vidi da su izlazak lista Istina zabranili osam dana, međutim ovo ne dobija pohvalu u jugoslovenskoj štampi. Revai kritikuje i one koji žele «pravedne etničke granice». Na kraju svog govora iznosi stav da postoji samo jedna prepreka na jugoslovensko-mađarskim relacijama a to je mađarski šovinizam. Kaže još da je i mađarski interes da izlazi na Jadransko more pripadnu Jugoslaviji, koja deli sa njom «podunavsku sudbinu». Žao mu je što mađarski političari nisu dovoljno rano shvatili te interese u vezi Trsta. Pozivajući se na Košuta (Kossuth) kaže da se ne treba tražiti dobra volja velikih sila, nego suseda a najviše Slovena. A protiv reakcije čiji je brat šovinizam treba se boriti. Sigurno je da ni čovek kao Revai nije mogao da reši najveće pitanje mađarske politike dvadesetog veka, jer je ono nerešivo. To nerešivo pitanje je da je Mađarska/Ugarska morala da podnese nepravedan mir, tako da nije ništa mogla da učini da ublaži nepravdu, a kada je htela da govori ili čini nešto protiv očigledne nepravde, to joj je uvek donelo još veću tragediju. Nastup Revaija pokazuje kako tada ni u Mađarskoj ne može biti reči o njoj. Revai je pametno procenio situaciju, ali njegova pozicija u kojoj negira postojeći paradoks je autodestruktivna. Situaciju koja je nastala povlačenjem granice Mađarske do sada nije ublažila ni jedna politika.

Citiraju i drugi govor Revaija iz 20. januara. 1946 god., na konferenciji Komunističke partije: samo borbom protiv unutrašnje reakcije i realnom spoljnom politikom može Mađarska popraviti svoj međunarodni položaj.⁵⁹⁾ Bedan položaj Mađarske pokazuje i to da su se pored veoma samokritičnog članka Revaija u Borbi pojavila čak i dva veoma oštra članka (jedan komentar Borbe, a drugi je spoljno-politički komentar Tanjuga),⁶⁰⁾ a Revaija ne hvale kao prijatelja Slovena, što bi se moglo da je bilo želje za tim. Umesto toga u Borbi ponavljaju stereotipe vezane uz Mađarsku: Borila se do zadnjeg trenutka uz fašiste, što nije istina, jer je Tisoova Slovačka i Pavličeva NDH još duže bila uz naciste. Pri ovoj oceni ne uzimaju u obzir kako je već Kalajeva vlada želela da istupi iz rata i da je Hortija omela u tome nemačka akcija, a ni to da je Mađarska bila okupirana od 19. marta 1944. god. Ističu kako se nije sama oslobodila (što je zapravo istina za svaku istočno evropsku zemlju), da je revizionizam pretrpeo poraz i da su fašisti i revizionisti napadali Slovene. U članku piše kako se prema Mađarskoj treba ophoditi kao prema poraženoj državi. Članak Kelemena u listu Malih posjednika Istina (Igazság) i članak iz Malog lista (Kis Újság) objavljen 22-og decembra 1945. god. u kome ističu želju za potpunom afirmacijom etničkog principa, karakterišu kao bestidnu provokaciju. A zapravo je jadno filozofiranje koje ni za šta drugo nije dobro nego da posluži kao meta žestokim napadima. Spominju kao pozitivni primer prava mađarske manjine u Jugoslaviji (za šta nikakvo pravo nisu imali pošto

⁵⁶⁾ Jedna od njih je veoma mala, ali je naslov probojan: Mačas Rakoši žigoše šovinističku propagandu i revizionizam Mađarskih reakcionara (Rákos Mátyás megbélyegzi a magyar reakció sok sovinszta propagandáját), Borba, 5. jan. 1946. str. n. n.

⁵⁷⁾ „Sabad nép” ustaje protiv povampirenog mađarskog šovinizma i kvarenja odnosa sa susedima, Borba, 7. jan. 1946.

⁵⁸⁾ O tome kako da okarakterišemo teške dane ima više mišljenja. Neki misle da se radi samo o represiji ili o atrocitetima, drugi pak misle da se radi o odmazdi. Moje mišljenje je da se radi „raciji”, o sličnoj kakvu su mađarske okupacione vlasti sprovele u jugoistočnoj Bačkoj, a da se radi o genocidu što se tiče Mađara u jugoistočnoj Bačkoj. Što se nemačke manjine tiče nema sumnje da je cela zajednica bila izložena genocidu.

⁵⁹⁾ Samo borbom protiv unutrašnje reakcije i realističkom spoljnom politikom može Mađarska popraviti svoj međunarodni položaj — rekao je Jožef Revai, Borba, 21. jan 1946. 6. str., n. n.

⁶⁰⁾ Velikomadrski revizionisti nastavljaju sa rovarenjem, Borba, 13. jan 1946. 6. str.

su ubijali uglavnom nevine i slučajno izabrane pojedince mađarske manjine), ali sve ovo pokazuje da žele ostvariti neki modus vivendi. Kritikuju što su iz mađarskih zatvora pustili jednog fašistu, Pavla Perpatića (iz imena se vidi da je poreklom Sloven) koji je učestvovao u zlodelima u Novom Sadu. Sve ovo služi tome da daju još veću probojnu snagu svojoj politici immanentno ističući da se bore protiv zla tj. fašizma, a ne protiv Mađara ili slično. Retoričke formulacije u članku čine veoma teškim da se sa njim spori bilo ko, međutim mi sa distance možemo zaključiti, da je ova propaganda koristila tragedije drugih radi svoje manipulacije. Što se tiče Mađara u ovom članku se ne kaže doslovno, ali se između redaka i te kako plasira da su se mađarske vlasti pokobile i krenule opet ka fašizmu. Pišu sve to u trenutku, kada je službena politika više puta dala do znanja da se odriče revizije. Kritikuju politiku Mađarske u vreme Hortija kada se vode parnice protiv nekadašnjih premijera (Bardošija i Salašija), koje uskoro rezultiraju njihovim pogubljenjima. U ovom članku, pa i u celovitoj jugoslovenskoj politici, tema revizije se koristi da bi se postigao bolji efekat. Mađarska je opet svrstana u sliku izvornog zla, protiv koje se treba boriti. U članku je prisutan minimalni optimizam. Kažu da se demokratske snage u Mađarskoj već bore (ciljajući na komuniste).

U Borbi pišu i o članku objavljenom u listu «Nezavisna Mađarska» (Független Magyarorszá), rekavši da ideja revizije škodi mađarskoj spoljnoj politici. O Mađarskoj i Austriji se objavila jako neukusna karikatura pod naslovom Austro-Ugarska idila uz zvuke Herst-Orkestra.⁶¹ Promenu u tretmanu Mađarske pokazuje najbolje to da se članci o njoj već nalaze pored članaka o Austriji i Italiji, protiv kojih je jako oštra propaganda zbog teritorijalnih sporova. Bez sumnje jugoslovenska propaganda ide na potpuno diskreditovanje

Borba, 14. 01. 1946.

Mađarske o čemo svedoči članak od 28-og januara 1946. god.⁶²

Odnos prema Mađarskoj najemblematičnije dokazuje primer jednog manje značajnog govornika. Nastaje skandal zbog govora člana partije Malih posednika (Kisgazda Párt). Modorosi (Mogyorósi) je održao govor u sedmom kvartu u Budimpešti. Tema govora je bila da se Bardoši (Bárdossy) koji je između ostalog dao naređenje za napad na Jugoslaviju, ne treba pogubiti, jer se Mađari ne trebaju međusobno ubijati. Upravo su zbog ovog govora održali pretres u njegovom stanu, zbog čega su ga uhapsili. Ipak, veoma neprincipijelno su u Borbi oštro kritikovali Mađarsku. U Albaniji se odigrala skoro ista stvar u isto vreme, međutim,⁶³ u vezi nje je u propagandi istaknuto kako se ona bori protiv fašizma. A o Mađarskoj se zbog skoro iste stvari govorilo o povampirenom mađarskom imperijalizmu. Ista je stvar izaziva u vezi Mađarske oštru kritiku, a u vezi Albanije pohvalu iako su obe zemlje preuzele slične korake protiv „neprijatelja”. Govor Modorošija je dao povod da kritikuju Mindsentija (Mindszenty), primarijusa (hercegprimás) katoličke crkve u Mađarskoj (koji je između ostalog prvi digao glas protiv masovnih ubistava Mađara u Jugoslaviji) i Imrea Benčika (Bencsik Imre) koji je isto pripadnik Malih posednika i od koga je Modoroši dobio letke. Zapravo greh Malih posednika u Mađarskoj je bio što se nisu hteli utopiti među komuniste, iako su imali puno sličnih ciljeva, a najveći greh im je bio što su dobili izbore pobedivši komuniste. Iako je Modoroši došao u zatvor, u članku bez obzira napadaju sve i svakog u Mađarskoj i sve ovo povezuju sa proganjanjem Slovena u Mađarskoj. Bez sumnje je da su Sloveni u Mađarskoj doživljavali diskriminaciju, ali tada nisu bili proganjani.⁶⁴

Tito je u ovo vreme često davao izjave stranim novinarima. U njima dotiče i pitanje Mađara. Dao je izjavu francuskom listu Le Imanite („L' Humanite”).⁶⁵ Između ostalog govori i o Mađarskoj i Rumuniji sa kojima se poboljšavaju odnosi. Tito oštro kritikuje Italiju, kao i križare i Pavelića, navodeći da ih nisu uhapsili i izručili Jugoslaviji da im se sudi. Na kraju govori o kolonistima u Vojvodini koje treba pomoći.

Sa čehoslovačkim novinarima je Tito govori dugo⁶⁶ o spoljnoj i unutrašnjoj politici, ali dotiče i pitanje Mađara. Rekao je da želi ravnopravnost i duboke socijalne reforme. «Naša demokratija je široka i specifična» kaže, ali ne daje detalje po čemu je specifična. Mislim da je ovo početak praznog govora koji je praktikovan i u zlatnom periodu Jugoslavije. Govori i o zapostavljenoj imovini s kojom treba nešto početi dobro je iskoristivši. Agrarnu reformu želi da uradi radikalno. O crkvi kaže da je odnos sa nižim sveštenstvom uvek bio dobar (što nije istina, jer se zna da su mnoge ubijali mučeci ih).⁶⁷ Ali kaže da imaju probleme sa visokim sveštenicima. Odnose sa Čehoslovačkom naziva najboljima. Nemce oštro kritikuje i kaže da su se već u ratu odlučili da će sa njima najoštrije postupiti, a sa Mađarima će postupati velikodušno i blago. Ovo ukazuje na postojanje umirenih

⁶¹ Austro-Ugarska idila uz zvuke Herst-Orkestra, Borba, 14. jan. 1946. str. 2.

⁶² Svojim čutanjem nadležni u Mađarskoj daju utisak da žele da prikriju progone slovenske manjine – piše „Sabad nep”, Borba, 28. jan. 1946. god. 4. str. n. n.

⁶³ Ostaci fašizma u Albaniji nisu izbegli budnom oku narodna pravde, Borba, 29. jan 1946. 1. str. n. n.

⁶⁴ Ona je objavila dan pre da su objavili: U Albaniji je budna narodna demokratija, jer zatvara ostatke fašizma (Isto kako postupaju sa Modorošijem)

⁶⁵ Svi naši narodi žele da uspostave duboko prijateljstvo sa francuskim narodom (izjava maršala Tita dopisniku lista „Imanite”), Borba, 18. nov. 1945. nov. 1. str.

⁶⁶ Izbori su pokazali da narod ide jednim određenim putem i da kod nas nema nikakvog kolebanja, Borba, 22. nov. 1945. 1. str. Tanjug.

⁶⁷ Vidi: Matuska Márton – A megtorlás napjai (Ahogy az emlékezet megőrizte). A Forum könyvkiadó és a Magyar Szó közös kiadása Újvidék 1991. (Marton Matuska: Dani odmazde (kako su u usećanju sačuvani), Forum i Madar So 1991.

planova što se tiče Mađara. Tito takođe govori o tome da se sa njima ne sme postupiti kao da su strani državljani (sa ovim cilja na njihov tretman za vreme Kraljevine), nego ih treba prihvatiti kao svoje. Po njemu Jugoslavija ne može sebi da dozvoli da je manjine u njoj ne smatraju svojom domovinom. Ova izjava može da ima dva tumačenja. Može da se shvati kao nametanje manjini kako da se ponaša, ali se takođe može smatrati kao samokritika što se odnosi na to kako država treba da postupa s manjinom. Ovo je do tada nečuveno i bez sumnje pozitivno. Dajući odgovor reporterima ističe junaštvo slovačkog naroda, koji je – kako Tito ističe – ustao još tada kada je Hitler bio jak, zbog čega im on odaje priznanje.

Parnica Mihailoviću je bio veliki hepening.⁶⁸ Nju je dovela do vrhunca njegova egzekucija (17. jula 1946.). Te godine su organizovali i druge parnice. Tako su kaznili počinitelje novosadskog masakra. Komandante su osudili i pogubili⁶⁹ (neke su na licu mesta vešali, neke pogubivši metkom). Ali su u svemu ovome načinili i grešku pogubivši Sombathelija (Szombathelyi) koji je dao naređenje za raciju, ali ne i za pokolj koji se desio, i koji je potom zaustavio raciju, tj. ono u što se ona pretvorila. Njegovu krivicu nisu dokazali jer je i nedokaziva (jer je pokolj bila inicijativa nižih komandanata koji su to uradili na svoju ruku). Pri parnici su neprincipijelno isticali njegovo nemačko poreklo, što je u tom momentu bila otežavajuća okolnost.

Moglo bi se postaviti pitanje šta je dovelo do ove promene u propagandi prema Mađarskoj, a odgovor je veoma lak. U Mađarskoj su bili održani izbori oktobra 1945. god. Na njima su komunisti pretrpeli težak poraz, partija Malih posednika je ubedljivo pobedila. To se nije uklapalo u planove Sovjetskog Saveza. Sovjetske želje su za kraći period bile onemogućene u Mađarskoj. Zato je krenula u totalni propagandni rat protiv postojeće vlade i partije Malih posednika. Pošto je Jugoslavija služila interesima Sovjetskog Saveza podržala je sovjetsku propagandu. Ironija u tome je ta da su Sovjeti postigli uspeh u Mađarskoj u skoro isto vreme kada su se pogoršali jugoslovensko-sovjetski odnosi.

7. Dalji razvoj slike o Mađarima i Mađarskoj

U Mađarskoj komunisti nisu uspeali da stvore situaciju kao npr. u Jugoslaviji (ona je bila zemlja gde se komunistički režim prvo uspostavio, ali ju je pratila i Bugarska⁷⁰) i Rumunija i Albanija). U Mađarskoj je pitanje komunističke vlasti bilo otvoreno čak dve godine, što je značilo da je sveukupna komunistička propaganda bila usredsređena protiv njene kolebajuće nekomunističke vlade. Ipak 1948. god. kada bi se situacija mogla promeniti, jer su u Mađarskoj komunisti dospeli do vlasti, dogodio se još jedan obrt. Jugoslavija je postala meta sovjetske propagande. Kao toliko puta u novovekovnoj istoriji politički centri Mađara i južnih Slovena su opet bili u različitim interesnim grupama okrenuti jedan protiv drugog. U Mađarskoj se razvila veoma agresivna, ratnohuškačka propaganda.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Više detalja se može saznati iz dela: Görkei Jenő: Idegen birák előtt (Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése), Zrinji kiadó, 2002. (Jene Đerkei: Ispred stranih sudija (Parnica i egzekucija Ferenc Sombathelija u Novom Sadu), Zrinji, 2002.

⁷⁰ Bugarsku je preticala tako što je pre nje uspela konsolidovati komunistički sistem. Zapravo su u Bugarskoj pre bili zakazani izbori. Međutim, oni su se odgodili zbog povlačenja seljačke stranke u njoj. Sličan je slučaj i sa Rumunijom.

⁷¹ Kada se pogleda lista u Veću građana imamo četiri imena sa prezimenima mađarskog zvučenja, a u Veću republika su tri takva predstavnika.

⁷² Osnovan je Mađarski kulturni savez u Jugoslaviji, Borba, 8. sept. 1945. 4. str.

Granica Mađarske – kako se to u sovjetskoj propagandi govorilo – postala je granica «saveza za mir» (béketábor). Na njoj je napetost postala ogromna, zapravo do danas nema odgovora zašto nije Staljin intervenisao. Promena se dogodila u odnosima tek pred revoluciju u Mađarskoj 1956. god. u čemu je Tito odigrao neslavnu ulogu doprinevši pogubljenju Imrea Nada (Nagy Imre). Ipak tokom daljeg razvoja situacije odnos Mađarske i Jugoslavije se normalizovao, ali ne i toliko da iščeznu stereotipi.

U Jugoslaviji se razvila slika o svetu iz obrasca ratne propagande. To je bio jedan pojednostavljen pogled na svet, u kojem su delili pojave na dobre i loše. Međutim, u njemu je bilo mesta tome da se razdvoje narod i političke elite. Mađarska manjina je u Jugoslaviji bila zahvaćena upravo ovom formulom. Sa jedne strane je postojala slika o Mađarima tj. mađarskim feudalcima koji su vekovima ugnjetavali Slovene, sa Košutom koji je hteo rat sa Srbima, da bi se na kraju niza stereotipa našao Horti, i «hortifašizam» koji je oslikan najcrnije i postavljen kao antiteza poštenim Mađarima. Mađari u Jugoslaviji su sa druge strane dobili podršku tako što je uvećavan značaj Petefi brigade (Petőfi Brigád), takođe su podržavali «kult» mađarskih narodnih heroja. «Pošto su se i Mađari borili protiv okupatora», imaju ista prava kao i svi ostali. Ova situacija nije bila neizdrživa, ali je bila i te kako teška. Prihvatanjem nje Mađari su se implicitno odriicali svojih prirodnih veza, svoje istorije i svoje kolektivne svesti. Ali je ovo bilo i prihvatljivo zbog toga što im je Jugoslavija ipak nudila relativnu dobrobit, čija je vrednost bila uvećana i sa time da je u Mađarskoj standard bio niži. U titoističkoj Jugoslaviji je nacionalna pripadnost bila veoma ozbiljno shvaćena, u tom smislu da je bio veoma jak tabu, da se ičija nacionalna pripadnost vređa ili da bude predmet vredanja. Otvoreno omalovažavanje Mađara nije bilo moguće. Uz ovo bila je moguća afirmacija pojedinaca. Čak su Mađari bili prisutni već u prvim većima građana i republika,⁷¹ a kasnije su mogli da dospeju na više funkcije. I kulturna pitanja su bila nekako rešavana.⁷² Ovo je bez sumnje uticalo na to da su Mađari prihvatili, a mnogi se čak i ponosili time što su građani Jugoslavije. Ipak sa vremena na vreme su neki mađarski intelektualci izlagani neprilikama ako su se njihova viđenja razlikovala od službenog (bilo je slučajeva čak do kraja osamdesetih).

Ipak prva asocijacija, posle komemoracija, i na osnovu udžbenika je bila bez sumnje negativna. Sadržaji koji su se vezali za Mađare i Mađarsku su bili skoro uvek negativni. Još veći problem je bio taj što je među većinskim stanovništvom utemeljena ta trajno negativna slika. Govorilo se o Ugarskoj kao ugnjetavačkoj državi, tj. da je ugnjetavala Slovene, bez toga da se spomene da su Mađari u njoj takođe bili «ugnjjetavani» (već smo naveli da je udeo mađarskih bezemljaša među bezemljašima bio veći nego njihov udeo u celokupnom stanovništvu). Govorilo se o Srbima u Ugarskoj bez toga da je ona bila utočište za njih i da su se vekovima mogli održati i to ne samo tako što su sačuvali goli život nego i zajednicu i veru. Pokrete Mađara nisu pokušali da razumeju, već je glavna poenta bila da se oni osude. U srpskoj a i južnoslovenskoj

istoriografiji nema ni trunčice empatije što se tiče Trijanona. Smatraju ga pravednim samo zbog toga što je bio povoljan za Jugoslaviju. Mađarsku su smatrali poslednjom saveznicom nacista (iako to nije bila). Slika koja je nastala u Jugoslaviji nije bila izmišljena, ali ipak nije bila istinita. Radilo se o tome što se pažnja usredsredila na događaje koji mogu da budu samo negativno okarakterisani. Nije bilo reči da je i Mađarska doživela nevideno razaranje na nekim mestima (i u glavnom gradu), da je i ona bila okupirana, da je čak i Horti tražio veze sa Srbima u određenom momentu rata. Nije bilo reči ni o tome da je i Mađarska u Drugom svetskom ratu doživela enormno veliki gubitak (kada se uspoređuje broj njenog stanovništva i gubitaka). Nije se govorilo o tome da je Salašijev režim isto toliko bio narodan kao i – recimo – Paveličev ili Nedićev, da su sa Mađarskom isto manipulirali kao i sa ostalim zemljama. O svemu ovome nije bilo reči ni u školama ni u štampi. Negativna slika o Mađarima je trajno opstajala.

8. Zaključak

Razlika između Jugoslavije i Mađarske bila je ogromna. Jugoslavija je bila zemlja pobednica, a Mađarska poražena zemlja. Njena politika revizije je nastala u okruženju susednih zemalja, čije su snage znatno bile veće od snage Mađarske. Njeno učešće je u Drugom svetskom ratu bilo motivirano revizijom, a savez sa nacističkom Nemačkom je bio sredstvo da se ostvari revizija. Mađarska politika je bila toliko kratkovidna da nije primetila da je ona sredstvo u rukama Hitlera, a ne nacistička Nemačka u njenim rukama. Ta politika je rezultirala totalnim porazom, a njen međunarodni položaj je postao možda najniži tokom čitave njene istorije,

Korištena literatura

- A. Šajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség (Magyarok a Délvidéken 1918-1947), Napvilág kiadó, 2004 (Enike A. Šajti: Promena imperija, revizija, manjine (Mađari u južnim krajevima 1918-1947) Napvilag izdavačka kuća, 2004.
- Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918-1941, Püski, Budapest, 1995, (Janoš Čuka: Istorija Mađara Delvideka 1918-1941, Piški, Budimpešta, 1995.)
- Hornyák Árpád: Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927, Forum Könyvkiadó, 2004 (Arpad Hornjak: Mađarsko-jugoslovenski diplomatski odnosi 1918-1927, Forum, 2004.)
- Dr Kasaš Aleksandar: Mađari u Vojvodini 1941-1946, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 1996.
- Matuska Márton: A megtorlás napjai (Ahogy az emlékezet megőrizte) A Forum könyvkiadó és a Magyar Szó közös kiadása Újvidék 1991. (Marton Matuska: Dani odmazde, zajedničko izdanje Mađar Soa i Foruma, Novi Sad 1991)
- Mesaroš, Šandor: Položaj Mađara u Vojvodini 1918-1929, Filozofski Fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, Novi Sad, 1981.

a u moralnom smislu ju je Salaši isto doveo na najniži nivo. Ove okolnosti nisu mogle nestati bilo šta da se desi u posleratnom periodu. Mađarska je bila a i ostala dugo «sumnjiva zemlja». Mađarske manjine su kao hipoteku imale na sebi i rezultat te politike, osim svega toga što su doživele kao manjine.

U ranom titoizmu propaganda koja ocrnjuje Mađarsku nije samo plod dešavanja, nego i želja jugoslovenskog rukovodstva (o tome najbolje govori slušaj Modorošija) u najužem savezu sa SSSR. U Jugoslaviji je kritikovanje Mađarske imalo još jednu funkciju: da se mađarska manjina drži pod kontrolom tj. da njeni pripadnici ne govore slobodno, a pogotovo da ne misle slobodno posle košmara što su doživeli pri kraju rata.

Sa druge strane Jugoslavija se obnovila i postala jača nego njena prva varijanta. Uspela je da preživi napad staljinizma i sve do kraja osamdesetih godina dvadesetog veka je bila ugledni član međunarodne zajednice. Nije postojala potreba da se kritički bavi svojom istorijom. Još je manja bila potreba da se bavi istorijom susednih država, a pogotovo ne da razume tok tih dešavanja. Zapravo je istorijografija bila veoma povezana sa aktualnom politikom. U njoj nije bilo pokušaja da se izgradi razrađena slika o Mađarima i Mađarskoj.

Možda je početak dvadeset i prvog veka pravo vreme da se počinje sa pravim upoznavanjem, što ne znači negiranje ili bagatelizaciju događaja za koje bi bilo najbolje i da se nisu nikad desili, ali se slika treba dopuniti time o čemu se nije smelo govoriti, o čemu se jednostavno ćutalo, a i time što se nije moglo upoznati zbog jezičkih barijera ili zbog manjka pažnje.

Владислав и Јован, Јован Манојловић је имао

два сина: Димитрија, Јанка и Радивоја.

Димитрије (1846-1924) је био лекар. Дуго што година

је радио као дворски лекар Јосипа Јурча III трасмјера у

Београ. Јанко Манојловић (1848-1919) је такође био ле-

кар. Целу летњу сезону је радио у бананопалишту

Стубине Топлице. Зими је лекарску праксу обављао у

Суботици или у Загребу. Године 1919. упутио је вољу

Градском сенату ради добивања дозволе да зиму проведе

код синаца Цветка Манојловића. Те године је и умро.

Владислав и Јован Манојловић били су познати и

угледни грађани у Суботици и шире почетком XX века.

Њихове професионе активности и интергованија су била

у различитим областима живота. Значајна удружења и дру-

штва у којима су били чланови била су: Грађански и

Удружење учесника у ратним дејствима, Друштво

за проналажење и коришћење енергије, Друштво

за проналажење и коришћење енергије, Друштво

за проналажење и коришћење енергије, Друштво

за проналажење и коришћење енергије, Друштво

за проналажење и коришћење енергије, Друштво

за проналажење и коришћење енергије, Друштво

за проналажење и коришћење енергије, Друштво

за проналажење и коришћење енергије, Друштво

за проналажење и коришћење енергије, Друштво

за проналажење и коришћење енергије, Друштво

за проналажење и коришћење енергије, Друштво

за проналажење и коришћење енергије, Друштво

за проналажење и коришћење енергије, Друштво

за проналажење и коришћење енергије, Друштво

ÖSSZEFOGLALÓ

Magyarok a korai titoizmus propagandagépezetében

Noha a délszláv népek és a magyarok rég óta élnek egymás mellett nem ismerik egymást eléggé. Stereotípiák keringenek a köztudatban, ez részben a korai titoizmusnak köszönhető. A háborút követő időszakban, az alkotmány meghozásáig, Magyarország megítélése változott. Mindez a Szovjetunió befolyásának tudható be. Kezdetben szimpátiával írnak a „demokratikus útra lépett” országról, később, az után, hogy a magyarországi kommunisták

elvesztették a parlamenti választásokat, előhózzák a magyarországi délszlávokat ért sérelmeket, és a „vámpirrá váló revizionista fasizmust” ostromozzák. Mindez tartósan megmarad a közbeszédben, hiszen valódi érdeklődés a Magyarország története iránt fel sem merült a titoizmus létezése alatt. A jugoszláviai magyar kisebbségről többnyire hallgatnak, míg pl. a csehszlóvakiai jogfosztó intézkedéseket támogatják.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Ungarn in der Propaganda des frühen Titoismus

Trotz ihres Zusammenlebens, haben sich die Ungarn und die südslawischen Völker eigentlich nicht kennengelernt. Dank dem frühen Titoismus beherrschen das allgemeine Bewusstsein Klischees. In der Nachkriegszeit bis zu der Erbringung der Verfassung ändert sich die Beurteilung Ungarns und zwar unter dem Einfluss der Sowjetunion. Am Anfang wurde mit Sympathie über „dem Land auf dem Wege der Demokratie” geschrieben, später, nachdem die Kommu-

nisten die Parlamentswahlen verloren haben, wurde das an den südslawischen Völkern in Ungarn begangene Unrecht hervorgebracht und das Auferleben des Faschismus angegriffen. All das lebte nur in der Umgangssprache, indem das Interesse für Ungarns Geschichte während des Titoismus nicht entstanden ist. Von der ungarischen Minderheit war es keine Rede, während die Entrechtungsaktivitäten der Tschechoslowakei unterstützt wurden.

Mozda je početak dvadeset i prvog veka prave vremen da se počine sa pravim upoznavanjem. Što ne znači negiranje ili patolozičnu dobitak za koje bi bilo najbolje i da se nisu nikad desili. Ali se slika trepa dopunili time o čemu se nije znalo govoriti o čemu se jednodušno čulo, a i time što se nije moglo upoznati zbog jezičnih barijera ili zbog manjaka

konjunktura je u Danom svekom tanjilo monv-... je bio... M-darska pohula je bila... je ona stedstvo u tur-... je ne pacifikis M-darska u njenim rukama. Ta... je rezultirala totalnim porazom, a nije medunarodni... tokom je postojala garancija tokom čitave njene istorije.

... je postojala garancija tokom čitave njene istorije. ... je postojala garancija tokom čitave njene istorije. ... je postojala garancija tokom čitave njene istorije.

... je postojala garancija tokom čitave njene istorije. ... je postojala garancija tokom čitave njene istorije. ... je postojala garancija tokom čitave njene istorije.

... je postojala garancija tokom čitave njene istorije. ... je postojala garancija tokom čitave njene istorije. ... je postojala garancija tokom čitave njene istorije.

... je postojala garancija tokom čitave njene istorije. ... je postojala garancija tokom čitave njene istorije. ... je postojala garancija tokom čitave njene istorije.

... je postojala garancija tokom čitave njene istorije. ... je postojala garancija tokom čitave njene istorije. ... je postojala garancija tokom čitave njene istorije.

... je postojala garancija tokom čitave njene istorije. ... je postojala garancija tokom čitave njene istorije. ... je postojala garancija tokom čitave njene istorije.

... je postojala garancija tokom čitave njene istorije. ... je postojala garancija tokom čitave njene istorije. ... je postojala garancija tokom čitave njene istorije.

... je postojala garancija tokom čitave njene istorije. ... je postojala garancija tokom čitave njene istorije. ... je postojala garancija tokom čitave njene istorije.

Браћа Владислав и Јован Манојловић

Чланови породице Манојловић су оставили видљив траг на политичкој и друштвеној позорници Суботице на прекретници векова и почетком XX века

Крај XIX и почетак XX века представља доба процвата и јачања грађанског друштва у Суботици. Чланови породице Манојловић ће се истаћи као угледни трговци, адвокати, лекари и привредници. У бурним догађајима и превирањима почетком XX века били су незаобилазни учесници, а често и иницијатори догађаја који ће уследити.

У записима а по истраживању Јована Цвијића, породица Манојловић се досељава из места Ксеније у Епиру. Већ око 1700. године на ову територију долази Манојловић Хаџи Арсен са сином Калојаном из Македоније.¹⁾ Арсен је 1747. године од Градског сената добио дозволу да може трговати домаћом робом. Спандолија Манојловић је добио дозволу да може трговати само турском робом. Међутим, пошто је трговао и бечком и мађарском робом, та дозвола му је одузета године 1754. Спандолија и Калојан као турски поданици своју дућанску робу предају Калојановом млађем брату Станку и Спандолијином сину Манојлу који већ нису били турски поданици.²⁾ Ови Манојловићи су се већ овде оженили.

Такође се Манојловићи помињу у пописима домаћинства Привилегованог коморског града Сент Марија из 1765. године. Помињу се Станко са пет чланова домаћинства, Калијан са осам чланова и Малота са четири члана домаћинства.³⁾ У именику трговаца из 1825. године наводи се да су две радње колонијалне робе биле Манојловићеве. Током XIX века као трговци и занатлије у Суботици се помињу Антоније, Мануел, Јоца и Самко Манојловић.

Јован Манојловић (1810–1865) је био суботички адвокат, подградоначелник града Суботице 1850. године. У својој кући и на градском тргу је имао солару педесетих година XIX века. Јован је имао пет синова: Ђуру, Самка, Димитрија, Јанка и Радивоја.

Ђура Манојловић (1843–1894) био је адвокат, народни посланик на народном црквеном сабору у Сремским Карловцима. Био је угледна и активна личност посебно на пољу културе. Он је био оснивач, председник и хоровађа основаног „Првог српског певачког друштва“ које је касније добило име „Граничар“. Председник српске црквене општине је био од 1874–1879. године. Адвокат

по професији био је једно време градски тужилац (фиш-кал), оснивач и директор Пучке газдачке банке д.д. у Суботици. На Корзоу број 12 гради породичну кућу 1881. године.⁴⁾ Био је ожењен са Маријом Мимиком Радић (1842–1919) и имао је двоје деце : Цветка и Веру.

Самко Манојловић (1844–1914) је био власник гвожђаре са којом је и стекао богатство. Завршио је Хамплову трговачку академију у Будимпешти. Имао је кућу на месту данашњег трга између позоришта и Градске куће, где му се налазила и трговачка радња. Покретач је првих српских новина у рукопису под називом „Љубав“ 1864. године.⁵⁾ Био је члан Управног одбора Српске православне цркве и њен тутор. Такође је био благајник, члан Управног одбора и оснивач „Пучке газдачке банке д.д.“ у Суботици, као и председник „трговачке омладине“. Подигао је палату на Корзоу број 8 почетком осамдесетих година XIX века у неоренесансном стилу са најамним просторијама, у којој су после његове смрти живели синови Владислав и Јован.⁶⁾ Јован Манојловић је имао још синове Димитрија, Јанка и Радивоја.

Димитрије (1846–1924) је био лекар. Дуги низ година је радио као дворски лекар Јосипа Јураја Штросмајера у Бакову. **Јанко Манојловић** (1848–1919) је такође био лекар. Целу летњу сезону је радио у бањи-купалишту Стубичке Топлице. Зими је лекарску праксу обављао у Суботици или у Загребу. Године 1919. упућује молбу Градском сенату ради добијања дозволе да зиму проведе код синова Цветка Манојловића.⁷⁾ Те године је и умро.

Владислав и Јован Манојловић били су познати и угледни грађани у Суботици и шире почетком XX века. Њихове професије, активности и интересовања су обухватале многе области живота. Значајна удружења и дешавања у граду била су пропраћена њиховим присуством. Учени и амбициозни препознавали су правце у којима треба да се развија модерно друштво. То је посебно било истакнуто у њиховим активностима у Удружењу индустријалаца, и раду и значају на развијању саобраћаја и моторизације. Са члановима шире породице радили су у областима јавних служби, привреде, спорта и уметности. Као представници имућног staleжа могли су да се школују у развијеним градовима широм средње Европе. Те постулате развијеног и културног друштва су

¹⁾ Ивањи Иштван, Историја слободног краљевског града Суботице, II књига, Суботица 1892, 220.

²⁾ Исто

³⁾ Корени – Губекерек, Историјски архив Суботица, 1991, 202.

⁴⁾ Гордана Прчић Вујиновић, Викторија Алаџић, Мирко Грлица, Градотворци I, Суботица 2004, 72.

⁵⁾ Научни Зборник Матице српске, I, 1950, 66.

⁶⁾ Гордана Прчић Вујиновић, Викторија Алаџић, Мирко Грлица, Градотворци I, Суботица 2004, 66.

⁷⁾ Историјски архив Суботица, (у даљем тексту ИаС) Ф:47, XIX 97/1919.

покушавали током целог свог живота да пренесу и на средину из које су поникли и у којој су живели.

Цветко Манојловић, Владислав Манојловић, Јован Манојловић, Самко Манојловић, Пера Радић и Душан Манојловић у лову 1910. године

У овим настојањима посебно се истицао **Владислав Манојловић**. Рођен је у Суботици 4. (17) VIII 1869. године од оца Самка, велетрговца гвожђарске робе, и мајке Милеве рођене Милосављевић, родом из Тиса Иђоша.⁸⁾ У Суботици је завршио основну школу и гимназију. Правни факултет је завршио у Будимпешти. Промовисан је за доктора политичких наука, а затим и за доктора права. Адвокатски испит је положио 1900. године. Са Меланијом Манојловић рођеном 1874. године у Суботици се оженио 1891. године.⁹⁾ После завршетка студија у Будимпешти своју каријеру је отпочео као млади адвокат у Суботици. Због своје стручне спреме и преданости у раду брзо је задобио поверење локалног живља. Зид библиотеке Српске православне цркве у Суботици краси портрет Владислава Манојловића, насликан у уљу руком Уроша Предића. Да се портрет изради дао је народ Српске црквене општине, захваљујући му се тиме за све што је учинио. Насликан је у свечаном црном оделу, озбиљан, као да скрива сву свестраност и енергију коју је поседовао. Најдоминантнија активност којом се бавио у животу је везана за функцију председника Српске црквене општине. Са пуно ентузијазма и залагања обављао ову дужност, најпре као потпредседник од 1900. године, а затим и као председник од 17. марта 1901. до 1. фебруара 1932. године. Од 1932. године је био њен почасни председник. За време његовог мандата извршено је низ значајних реформи у црквеној општини. Укинута је црквени прирез, сређено је финансијско стање општине. У времену док је он био председник извршено је темељно реновирање и обнављање православне цркве у Суботици. Детаљне припреме су започете 1909. године састанком грађевинског пододбора, израдом планова и прорачуна и прорачуном материјалних средстава. Уследиле су дражбене понуде. Усвојена је понуда Јаноша Мајана и Андраша Андоа на укупне радове осим: браварског, столарског, бојадисарског рада, израде новог иконостаса и сликања нових икона на њему. Ови радови су издати бечкој фирми „Portoa et Fix“ - као најјефтинијим

понуђачима.¹⁰⁾ Делимично рушење старе цркве почело је 10. маја (27. по старом календару) 1909. године. Последње богослужење у старој цркви било је о Ђурђевдану 1909. године. Током те године дошло је до зидања новог торња, стављања нове „јабуке“ и новог крста на торањ, као и монтирање громобрана. Црква је оمولована. Наредне године су настављени радови. Поправљен је звоник и унутрашњост храма. Направљена је ограда, асфалтирана је црквена порта. За трносање и освећење обновљене цркве је био одређен 13. новембар (31. по старом календару) 1910. године. Тада је одржана архијерејска служба, литија кроз град, свечани банкет и вечерња свечана скупштинска седница са говорима: др Владислава Манојловића, др Јована Манојловића, Петра Огњанова, Његовог преосвештенства Митрофана Шевича, епископа бачког, и Богдана Свирчевића. Након тога је уследила беседа са игранком. Следећи дан епископ је посетио Александрово (цркву и школу) и Палић. Приређена је свечана вечера од стране Владислава Манојловића и супруге Меланије у „Лојду“ (Удружењу индустријалаца и трговаца). Владислав рад на месту председника био је прекинут 1912. године када је била суспендована црквена аутономија и на место ње успостављено „комесаријатство“ са именованим црквеним одборима. Аутономија је укинута 1912. године, после анексије и уочи Балканског и Првог светског рата. После завршетка Првог светског рата поново је у службу враћена бивша црквена општина. Др Владислав Манојловић поново јој је био на челу.

Владислав Манојловић је 1919. године саставио основно писмо-правила „Грађанске закладе Душана Радића“, великог народног добротвора. За његовог рада као председника црквене општине спроведене су 1932. године веће поправке на цркви, Остојићевој капели на православном гробљу и парохијском дому.¹¹⁾ Приступило се уређењу најстаријег дела православног гробља. Основна школа на Келебији опремљена је училима и намештајем. Такође је сређена црквена архива и знатно је увећан број књига у црквеној књижници. Због свога залагања и рада Владислав Манојловић је више пута биран за председника Српске црквене општине и изабран је за члана скупштине Српске православне епархије Бачке, чији је био световни потпредседник. Српски народно-црквени сабор одликовао га је избором за члана двеју највиших народно-црквених аутономних управних и судских власти: Саборског одбора и Митрополитско црквеног савета.

Са супругом Меланијом 1927. године одлази на поклоничко путовање-хаџилук у Јерусалим, на поклоњење гробу „Христа спаситеља света“. Том приликом га је Његова светлост Дамаскин, јерусалимски васељенски патријарх, одликовао патријаршијским крстом.

Др Владислав Манојловић је целог свог живота био активан и на политичком пољу. Време Првог светског рата проводи као хусарски официр на руском фронту. На тромесечни одмор по наређењу војне команде одлази у Сомбор где га затиче завршетак рата. У кући др Јоце Лалошевића настају прве идеје о формирању нове власти након рата. После преузимања управе од стране Српско-буњевачког народног већа, враћа се у Суботицу.

⁸⁾ ИаС, Ф:57, 533771937. Сведоцба о држављанству Краљевине Југославије.

⁹⁾ Исто

¹⁰⁾ Петар Огњанов, Генерална обнова Српске православне цркве, храма Св.вазнесења Господњег, Суботица, 1952, 16.

¹¹⁾ Исто, страна 90.

Овде одмах почиње да ради на формирању Српско-буњевачког већа. У своју адвокатску канцеларију 5. новембра

1918. године позива око 16 виђених Срба и тада је донета одлука да се наредне недеље сазове велики народни збор на којем ће се прочитати резолуција за одвајање од Мађарске те да се изабере Народно веће Буњеваца и Срба и преузме власт над градом Суботицом.¹²⁾ На Великој скупштини 25. новембра 1918. године Војводина је прикључена Србији. Тој Скупштини је присуствовао и др Владислав Манојловић. Велика народна скупштина га је изабрала за члана Великог народног савета који је био прва законодавна власт Баната, Бачке и Барање. Велики народни савет изабрао га је за члана Народне управе која је била прва народна влада северних крајева, где му је поверено управљање финансијама. После уједињења постаје Велики жупан Бачке жупаније, а 1927. године постаје потпредседник обласне скупштине Бачке.

Још 1921. године је постављен за краљевског јавног бележника и овај посао је обављао све до смрти 30. маја 1938. године. Посао општинара-већника је обављао деценијама, а од доба формирања бановина постаје већник Дунавске бановине.

За свој рад и залагање био је одликован Орденом св. Саве III степена и Југословенском круном IV степена.

Главни иницијатор оснивања суботичке „Српске штедионице д.д.“ је био Владислав Манојловић. Спровело се пробно пописивање деоница и већ почетком 1906. године одржана је скупштина деоничара, те је основана „Српска штедионица д.д.“ у Суботици са основном главницом од 1.000.000 круна. Завод је отпочео рад 15. маја 1906. године. Председник је постао велепоседник Душан Радић. Управитељ је био адвокат др Јоца Манојловић, правни заступник адвокат др Владислав Манојловић, књиговођа Ненад Бешлин, а благајник Милан Огњанов. Чланови Управног одбора били су: др Владислав Манојловић, лекар у Липику др Јоца Ненадовић, земљопоседник Данило Пушин, земљопоседник Глиша Међански, гостионичар Ђурица Огњанов и приватник из Аде Сава Вучић. Чланови Надзорног одбора су били: градски главни благајник Богдан Димитријевић (председник), управитељ школе Богдан Свирчевић (секретар), градски чиновник Милан Недељковић и Милан Огњанов старији, градски чиновник.¹³⁾ У почетку рада у Завод се сливао капитал појединаца и установа српске оријентације да би касније због доброг пословања задобила поверење и код другог становништва у граду и шире. Штедионица се налазила у улици Ивана Антуновића (данашња Улица Буре Баковића) у Рајхловој палати. По избијању Првог светског рата Владислав Манојловић, Јован Манојловић, Цветко Манојловић и Јоца Радић као таоци су интернирани у Кечкемет. Књиговођа и благајник су позвани на војну дужност. Тада градска полиција поставља за књиговођу „Српске штедионице д.д.“ Ернеста Хорвата, који је о раду установе дао позитивно мишљење. Као чиновник у Штедионици је остао све до смрти. Након рата она се са стањем од 1. јануара 1921. године претвара

у овдашњу филијалу „Српске банке д.д.“ у Загребу, која је доцније радила под називом: „Трговачко индустријална банка д.д.“ у Загребу подружница у Суботици. Године 1946. ова је филијала ликвидирана.

Владислав Манојловић је неких 15 година био председник Удружења привредника у Суботици. Осим тога у списима наилазимо да је био члан Месног школског одбора¹⁴⁾, председник „Руско-СХС клуба“ 1921. године¹⁵⁾ и председник Аутомобилског клуба у Суботици.

У „Српској штедионици д.д.“ Душан Манојловић, Јован Манојловић, Владислав Манојловић и Ненад Бешлин

Почетак XX века обележен је брзом индустријализацијом и развојем технике. Богатији и виђенији људи упознају се са новим достигнућима на својим путовањима по развијеним градовима Европе. У Суботици се пољављују први аутомобили. Један од пасионираних заљубљеника у аутомобиле постаје Владислав Манојловић. Ту своју љубав испољаваће кроз рад у Аутомобилском клубу. Био је један од оснивача Аутомобилског клуба у Београду као и у Суботици. Прве идеје о формирању клуба у Суботици дају власници аутомобила и пријатељи аутоспорта на седници 11. новембра 1924. године која је одржана у дому Удружења трговаца и индустријалаца. Аутомобилски клуб је основан 23. јануара 1925. године.¹⁶⁾ Председник клуба је био Владислав Манојловић. Због своје ангажованости и доприноса раду клуба, на седници Управног одбора суботичке секције Клуба 14. фебруара 1932. године, изабран је за доживотног председника. На овој функцији ће остати све до смрти 1938. године. У оквиру ове функције залагаће се за стални напредак аутомобилизма, услова вожње, изградњу путева, увођењу разних олакшица за власнике кола. У овом периоду забележена је и интензивна сарадња међу Клубовима. Председник клуба је у циљу популаризације туризма често учествовао и сам на ауто-излетима у земљи и иностранству. Учествовао је на ауто-излету у Салцбург и Минхен 1928. године, долином Ибра кроз Шумадију и Подунавље 1929. године, кроз јужну Србију до Солуна 1931. године. Приликом пута 1932. године у Братислави је имао незгоду где је сломио надлактицу десне руке те му је

¹²⁾ Марко Протић, Златни дани Суботице, Суботица, 1930, 21.

¹³⁾ Петар Огњанов, Грађанска заклада Душана Радића, Суботица, 16.

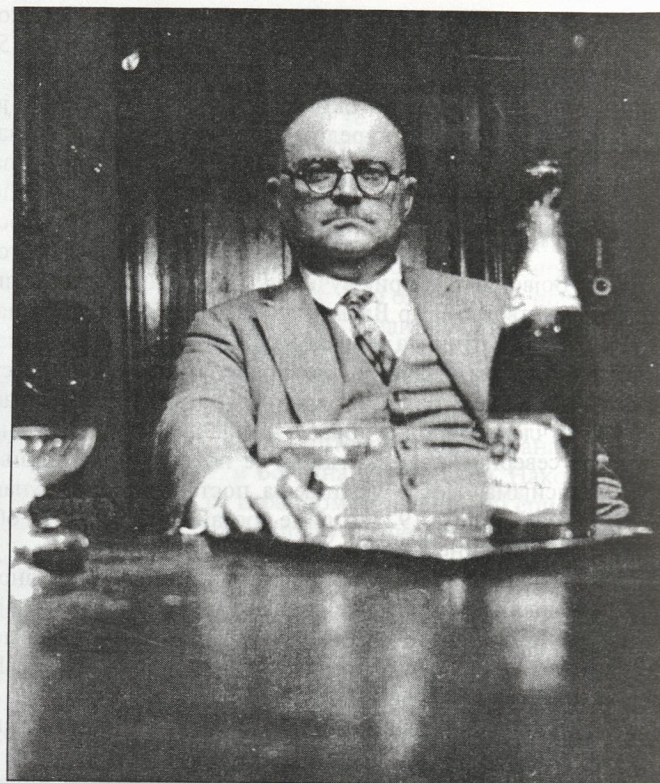
¹⁴⁾ ИаС, Ф:47, V 88/1921.

¹⁵⁾ ИаС, Ф:47, Градоначелник 17/1921.

¹⁶⁾ EX PANNONIA, 5-6-7, Суботица, 2003, Татјана Сегединчев, Аутомобилски клуб Суботица 1925-1945. година, 32.

Унутрашњост „Српске штедионице д.д.“

Владислав Манојловић у својој кући

рука била у гипсу.¹⁷⁾ Дочекујући госте и пријатеље из других ауто-клубова често је приређивао вечере у свом дому. Велики допринос развоју привреде и напретку друштва давали су чланови Клуба залажући се непрекидно за изградњу међународног пута али и локалних путева. Осим интересовања за аутомобиле и аутомобилизам Владислав Манојловић је испољавао велико залагање за изградњу и напредак града и регије. Тежио је напретку и модернизацији друштва. У својим препискама упорно се обраћао градским властима са молбом за изградњу једног модерног међународног пута од југословенско-мађарске границе до града. Након његове смрти овај пут је отворен. У говору октобра 1935. године поводом прославе десетогодишњице клуба у Суботици истиче: „Аутомобил није више луксуз, него практично саобраћајно средство широких маса људи, које служи земаљском саобраћају и народној привреди а уједно и народној одбрани!“¹⁸⁾ Ова његова изјава најбоље илустрира његово виђење развоја друштва.

Владислав Манојловић је био акционар и оснивач неколико фабрика у Суботици. „Коларит д.д.“, фирма која је производила кровне плоче и друге производе од асфалта, катрана и минералног уља је била једна од фирми где је био акционар, затим у „Бачкој, фабрици шпиритуса и квасца д.д.“¹⁹⁾, а на оснивачкој скупштини „Севера д.д.“ имао је 111 акција.²⁰⁾ Био је члан Управног одбора „Ферума д.д.“ 1922. године.

Поред свих функција, обавеза и свога посла имао је и један хоби. Наиме Владислав Манојловић је био и ловац. Заједно са својом браћом и пријатељима уживао је у лову на ситну дивљач у ловачком друштву „Премудри

ловци“. Из овога периода остало је забележено низ анегдота и „ловачких прича“.²¹⁾

Из брака са Меланијом Манојловић је имао троје деце: Александра (1892), Катинку (1895) и Самка (1897).

Овај свестрани човек изненада је преминуо 30. маја 1938. године. Многобројни познаници, пријатељи и чла нови разних удружења и клубова присуствовали су сахрани. Смртница је изашла у листу „Нарло“. Владислав Манојловић је сахрањен 1. јуна 1938. године на православном гробљу у Суботици.

Јован Манојловић је био млађи брат Владислава Манојловића. Рођен је у Суботици 31. маја 1872. године. Основну школу и гимназију је завршио у Суботици, право је слушао у Грацу, Будимпешти, Братислави и Клузу. Докторат права је стекао у Клузу. Адвокатски испит је положио у Будимпешти 1901. године. Отворио је адвокатску канцеларију у Суботици коју је водио до педесетих година двадесетог века. Новосадска адвокатска комора је 1952. године приликом прославе своје 30-годишњице прославила и 50-годишњицу његове адвокатуре.

Учествовао је у народно-црквеном животу српског народа као члан црквеног Управног одбора, члан скупштине односно савета Црквене општине, као члан скупштине и административног одбора Епархије бачке. Од априла 1914. године је био правни саветник Српске православне црквене општине у Суботици. Јован Манојловић је изradio правила задужбина којима управља црквена општина у Суботици: Писмо задужбине Јована Христофоровића, Јована Радишића, удовице Ђоке Младеновића рођене Јулијане Градић, Драгиње Арадски

¹⁷⁾ ИаС, Ф:54, 40/1932.

¹⁸⁾ ЕХ PANNONIA, 5-6-7, Суботица, 2003, Татјана Сегединчев, Аутомобилски клуб Суботица 1925-1945. година, 41.

¹⁹⁾ Стеван Мачковић, Индустрија и индустријалци Суботице (1918-1941), Суботица, 2004, 207.

²⁰⁾ Исто, 287.

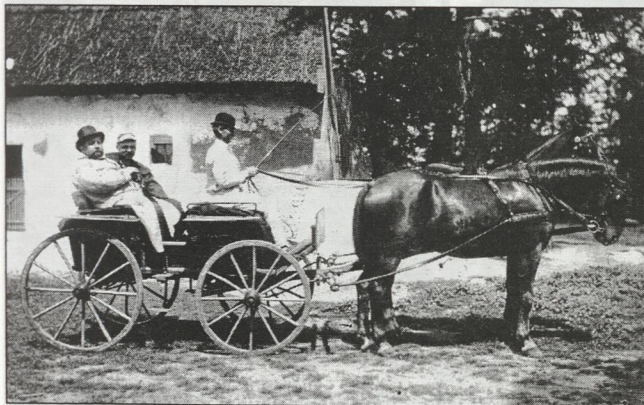
²¹⁾ Марко Протић, Српски триумвири у буњевачком ренесансу од 1860-1900 год., Југословенски дневник, 210-211.

рођене Лудајић, правила задужбине Тиме и Марије Радић.²²⁾

За своју душу, као верник, заједно са братом Владиславом, снајом Меланијом и јавним бележником др Радивојем Миладиновићем, 1927. године обишао је света места у Јерусалиму, Сирији и Египту. Са овога ходочашћа браћа Манојловић су на поклон православној цркви донели посвећени сребрни крст.

Захваљујући његовом правном залагању, црквеним општинама на Келебији и Александрову су враћене незаконито одузете школске зграде и учитељски станови 1920. године. Јован Манојловић је као народни посланик учествовао са програмом Српске народне радикалне странке на Угарском сабору у Будимпешти од 1906-1910. године.

Након Првог светског рата је од стране Буњевачко-српског народног збора у Суботици 1918. године изаслан на Велику народну скупштину у Новом Саду која је изрекла уједињење Војводине са Србијом. Био је народни посланик у Привременом представништву 1918. године и у Уставотворној скупштини у Београду 1921. године. Заједно са братом Владиславом угостио је др Јована Цвијића у својој кући 1919. године када је боравио у Суботици, након што га је изаслала париска Мировна конференција ради решавања питања Бајског троугла.²³⁾ Суделовао је на интернационалном трговачком конгресу народних посланика из свих Антантских земаља у Бриселу 1919. године. За банског већника Дунавске бановине је изабран 1938. године.²⁴⁾

Владисла Манојловић на салашу у Павловцу

Јован Манојловић је сарађивао у „Суботичким новинама“ Младена Карановића, посебно 1897. године када су биле у жеку борбе за „Велико коло“ и буњевачку наставу у основним школама.

Већ је са својих 15 година објављивао песме у „Невену“, „Стар малом“, „Јавору“, а после у Летопису Матице српске. Имао је низ текстова у преводу. Жестоке дебате водио је у Летопису Матице српске са професором Правног факултета у Суботици др Михаилом Константиновићем. Дебате су се водиле око тога да се суботички Правни факултет не премести у Нови Сад. На енглески језик је превео позоришну игру Косте Трифковића „Школски надзорник.“

Јован Манојловић на Корзоу

Уређивао је више библиотека, међу којима своју, Црквене општине српске цркве и Грађанске касине у Суботици. Саставио је и штампао каталоге ових књижница. Каталог књижнице Грађанске касине је први штампани каталог по свим модерним принципима. Ово је био први штампани каталог јавне књижнице у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.

По избијању рата 1914. године (на дан Сентиштвана 20. августа) био је на девет месеци интерниран у кечкетску државну тамницу, заједно са браћом Владиславом и Цветком Манојловићем и Јоцом Т. Радићем.²⁵⁾ Захваљујући залагању грофа Тисе пуштени су након месец дана.²⁶⁾ Након рата је одликован два пута са орденом „Белог орла“ – први пут после Тријанонског уговора, а други пут после доношења Видовданског устава. У војсци је имао ранг судског капетана I класе. Др Јован Манојловић се налазио на више функција. Био је члан Управног одбора „Српске штедионице д.д.“. Такође је имао акције у фабрици ципела „Југословенска деоничка творница обуће“.²⁷⁾ Након смрти Владислава Манојловића постаће председник Аутомобилског клуба у Суботици. Ову функцију ће обављати до првих дана Другог светског рата. Остало је забележено са којим ентузијазмом је организовао дочек колегама из „Мађарског ауто клуба“ на тек отвореној југословенско-мађарској граници.

Др Јован Манојловић је био и љубитељ лова. Када је основано ловачко друштво „Премудри ловци“ 1910. године, изабран је за секретара и адвоката. Први излет је био 31. јуна 1910. године, а друштво је конституисано на другом излету 11. септембра 1910. године. За председника и лекара је изабран др Пера Радић а др Владислав Манојловић је изабран за потпредседника. Осим њих Цветко Манојловић је изабран за благајника, Душан Манојловић за домаћина, а Душан Радић је био једини члан одбора до 1913. године. Ловачки терен им је био Фолдјараш на Томпи. Чланови „Премудрих ловаца“ често су одлазили у лов и на друге терене. О сваком лову су водили дневник који је био илустрован фотографијама. Најчешће су ловили фазане, патке, зечеве и ситну дивљач. О самом лову и ловцима написано је више шаљивих песама и анегдота. Друштво премудрих ловаца престало је да постоји даном избијања рата 1914. године.²⁸⁾

²²⁾ Петар Огњанов, Генерална обнова Српске православне цркве, храма Св.вазнесења Господњег, Суботица, 1952, 106.

²³⁾ Марко Протић, Златни дани Суботице, Суботица, 1930, 82.

²⁴⁾ ИАС, Ф:54, Записник Управног одбора секције А.К.К.Ј., 30. XII 1938.

²⁵⁾ Марко Протић, Златни дани Суботице, Суботица, 1930, 12.

²⁶⁾ Исто

²⁷⁾ Стеван Мачковић, Индустија и индустријалци Суботице (1918-1941), Суботица, 2004, 404.

²⁸⁾ Петар Огњанов, Грађанска заклада Душана Радића, Суботица, 15.

Др Јован Манојловић се није женио и није имао деце. Живео је у породичној кући у Александровој (Корзо) улици број 8.

Ручак Јована Манојловића

У пријави ратне штете коју је поднео 20. септембра 1945. године наводи како је 13. априла 1941. тучен песницама и кундацима од стране мађарских војника, уз псовке и понижавање.²⁹⁾ Наводи: „Два пута сам се срушио на земљу под ударцима. Био сам сав крвав. Један војник ми је извукао златан швајцарски сат из џепа. После су ме војници одпратили у градску кућу.“³⁰⁾ Интернирани је десет дана у артиљеријској касарни. Из куће су најпре мађарски војници однели разво покућство, а затим и руски војници који су становали у кући. Такође су руски војници однели са салаша Павловац 31 разво покућство и ловачка кола. Јован Манојловић је при подношењу ратне одштете заступао нећака Самка и нећаку Катинку. Код пријаве за лекара Самка Манојловића, наводи се да је кућа у Александровој улици страдала два пута приликом бомбардовања 1941. и 1944. године. Породични аутомобил „Fiat 65 XP“ предат је на захтев југословенској војсци. У стану су руски војници заузели пет соба децембра 1944. године³¹⁾ После њих су стан заузели чланови контролне комисије, а затим је ту био пионирски дом. Нико није плаћао кирију. Јован Манојловић је заједно са нећаком Катинком био власник зграде на Даничићевом путу број 9. Катинка Манојловић је нестала у Загребу, у ратном вихору априла 1941. године. Њихову кућу је држао под закуп Липот Бредер, који је јуна 1944. године нестало из Суботице. Зграда је оштећена у бомбардовању, а била је окупирана у рату од стране мађарских, немачких, руских и југословенских војника.³²⁾

Након Другог светског рата наставио је да води своју адвокатску канцеларију. Са новим властима често је вршио преписку због одузетог простора у кући и станара који су у њу усељени. Тако 1951. године упућује жалбу Градском народном одбору ради одузимања пословних просторија. Канцеларија му се тада налазила на углу Републиканске и Улице Владимира Назора, где је некада била књижара „Напредак“.³³⁾

У преписци коју упућује Градском народном одбору ради адаптације куће, жали се да за то нема средстава јер адвокатска канцеларија јако слабо ради, земља му је одузета, а кирије за закуп су биле јако мале.³⁴⁾

Старији Суботичани још памте др Јована Манојловића, „чика Јоцу“, како је у пелерини са шеширом и штапом пролазио Црнојевићевом улицом до гробља.

Др Јован Манојловић је умро 1956. године. Сахрањен је у породичној гробници на Православном гробљу у Суботици.

Овој познатој породици припадали су и угледни суботичани Цветко и Душан Манојловић.

Цветко Манојловић је рођен 24. априла 1869. године у Суботици. Отац му је био Ђура Манојловић, а мајка Марија-Мимика Радић. Деце није имао. Владиславу и Јовану је био брат од стрица. Био је ожењен са Идом Миклош (1887–1957). Завршио је Трговачку академију и

Јован Манојловић у шетњи на Корзоу

²⁹⁾ ИаС, Ф:69, 3195

³⁰⁾ ИаС, Ф:69, 3195.

³¹⁾ ИаС, Ф:69, 3199.

³²⁾ ИаС, Ф:69, 3198.

³³⁾ ИаС, Ф:68, ГНО Суботица XVIII, 93/1954.

³⁴⁾ ИаС, Ф:68 ГНО Суботица V 1074/1954.

Самко Манојловић

Конзерваторијум у Лајпцигу-одсек за клавир.³⁵⁾ У Берлину је био три године ђак професора Едварда Ширнера и његов асистент. Овде се упознаје са Стеваном Мокрањцем који га одводи у Београд.³⁶⁾ Заједно са њим и Станиславом Биничким оснива музичку школу у Београду. Био је наставник клавира краљу Александру, кнезу Павлу и кнегињи Јелени од 1903-1908. године.³⁷⁾ Београд напушта приликом анексије Босне, по наредби Аустро-Угарског конзулата, јер су му одузели пасош и наредили да у року од месец дана напусти Београд, јер ће се у противном сматрати дезертером. У градској Му-

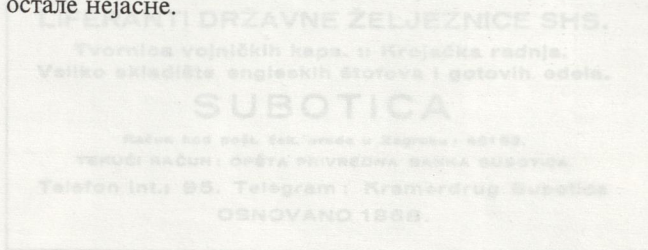
зичкој школи је од 1919. године. На управитељско место је дошао после пензионисања Ернеста Лањија. Као познати пијаниста, делатник у градском оркестру и филхармонијском друштву одлази у пензију школске 1934/35. године. Живео је са женом у кући коју је наследио од оца у Александровој улици број 12. Од имовине је поседовао још око 70 ланаца земље оранице на Келебији и Лудошу. Умро је 19. децембра 1939. године. Надгробни споменик Цветка Манојловића, једини је сакрални објекат-породична гробница на православном гробљу поред капела, који је заштићен као културно добро.³⁸⁾

Даљњи рођак Владиславу, Јовану и Цветку је био Душан Манојловић. Рођен је у Суботици 8. марта 1883. године. Отац му је био Стеван Манојловић (1850-1902.) градски велики бележник и мајка Савета Беквалац. Био је ожењен са Анастасијом Димитријевић, ћерком градског сенатора. Имали су две ћерке: Иванку и Савету. После завршене гимназије студирао је права у Клуџу и Пожуну. Након Првог светског рата био је именован за главног градског благајника 1919. године.³⁹⁾ Од 1920-1921. био је градски Велики капетан, а од 1927-1929. Велики жупан града Суботице.⁴⁰⁾ Дуго година је био добровољни благајник „Добротворне задруге Српкиња“. Председник Трговачке коморе у Суботици је до 1930. године. За свој рад је био награђен грчким орденом „Феникса IV“ 1931. године.⁴¹⁾

Душан Манојловић се бавио мачевањем и био је председник „Друштва за мачевање“ чије су се просторије налазиле у Александровој улици број 13.⁴²⁾ Имао је кућу у Јелачићевој улици број 9. Дозволу за градњу ове куће је тражио од градског Сената 1913. године.⁴³⁾

Умро је првога дана Другог светског рата 6. априла 1941. године у Суботици.

Браћа Манојловић са ширим члановима своје породице оставили су видљив траг на политичкој и друштвеној позорници Суботице у првој половини XX века. Описујући њихов живот базирамо се на њиховим професијама и функцијама. Иза представљених података из биографија крију се личности какви заправо и јесу били са својим људским особинама, које једино можемо докучити приликом ретких изјава које су сачуване и гледајући сачуване фотографије. На основу њих закључујемо и повезујемо нити њихове личности које би иначе остале нејасне.

Memorandum firme Antun Kramer i Drug

³⁵⁾ ИаС, Ф:47, VII 8368/1940.

³⁶⁾ Марко Протић, Српски триумвири у буњевачком ренесансу од 1860-1900 год., Југословенски дневник, 204.

³⁷⁾ ИаС, Ф:47, VII 8368/1940.

³⁸⁾ Наташа Николић, Међуопштински завод за заштиту споменика културе Суботица, Студија: Православно гробље у Суботици, Суботица, 1996, 7.

³⁹⁾ ИаС, Ф:47 XV 436/1919.

⁴⁰⁾ ИаС, Ф:47 VI 3056/1938.

⁴¹⁾ ИаС, Ф:235 262/1931.

⁴²⁾ ИаС, Ф:47 XV 289/1925.

⁴³⁾ ИаС, Ф:2 III 311/1913.

ÖSSZEFOGLALÓ

A Vladislav és Jovan Manojlović fivérek

A Manojlović család mély nyomot hagyott a a 19. század végi és 20. század eleji Szabadka társadalmi életében. A család, tagjainak sorában kereskedőkkel, ügyvédekkel, orvosokkal és művészekkel büszkélkedhetett. Befolyásuk-

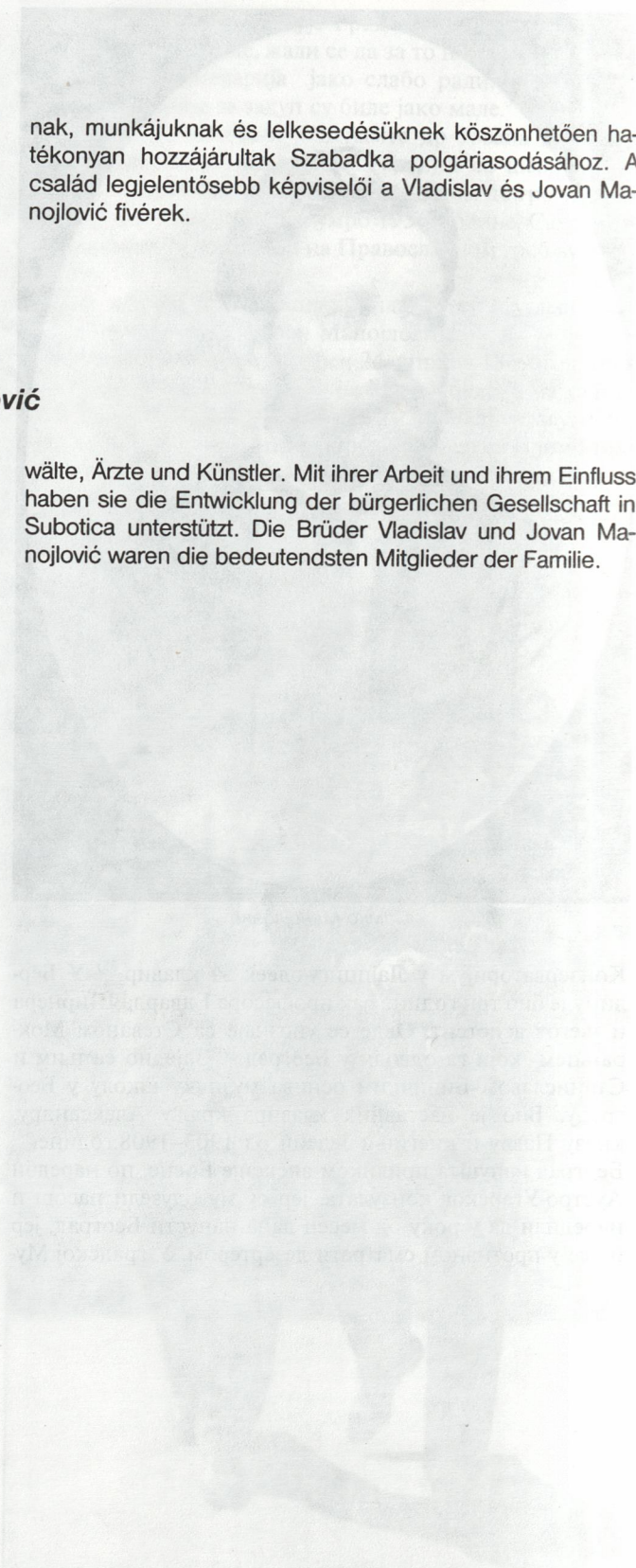
nak, munkájuknak és lelkesedésüknek köszönhetően hatékonyan hozzájárultak Szabadka polgárosodásához. A család legjelentősebb képviselői a Vladislav és Jovan Manojlović fivérek.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Gebrüder Vladislav und Jovan Manojlović

Am Ende des XIX. und am Anfang des XX. Jahrhunderts spielte die Familie Manojlović eine bedeutende Rolle im gesellschaftlichen Leben der Stadt Subotica. Die Familienmitglieder waren hervorragende Handelsleute, Rechtsan-

wälte, Ärzte und Künstler. Mit ihrer Arbeit und ihrem Einfluss haben sie die Entwicklung der bürgerlichen Gesellschaft in Subotica unterstützt. Die Brüder Vladislav und Jovan Manojlović waren die bedeutendsten Mitglieder der Familie.

Am Ende des XIX. und am Anfang des XX. Jahrhunderts spielte die Familie Manojlović eine bedeutende Rolle im gesellschaftlichen Leben der Stadt Subotica. Die Familienmitglieder waren hervorragende Handelsleute, Rechtsanwälte, Ärzte und Künstler. Mit ihrer Arbeit und ihrem Einfluss haben sie die Entwicklung der bürgerlichen Gesellschaft in Subotica unterstützt. Die Brüder Vladislav und Jovan Manojlović waren die bedeutendsten Mitglieder der Familie.

1) NaS. Ф. 69. 3195.
2) NaS. Ф. 69. 3199.
3) NaS. Ф. 69. 3198.
4) NaS. Ф. 69. 3197.
5) NaS. Ф. 69. 3196.
6) NaS. Ф. 69. 3195.
7) NaS. Ф. 69. 3194.
8) NaS. Ф. 69. 3193.
9) NaS. Ф. 69. 3192.
10) NaS. Ф. 69. 3191.
11) NaS. Ф. 69. 3190.
12) NaS. Ф. 69. 3189.
13) NaS. Ф. 69. 3188.
14) NaS. Ф. 69. 3187.
15) NaS. Ф. 69. 3186.
16) NaS. Ф. 69. 3185.
17) NaS. Ф. 69. 3184.
18) NaS. Ф. 69. 3183.
19) NaS. Ф. 69. 3182.
20) NaS. Ф. 69. 3181.
21) NaS. Ф. 69. 3180.
22) NaS. Ф. 69. 3179.
23) NaS. Ф. 69. 3178.
24) NaS. Ф. 69. 3177.
25) NaS. Ф. 69. 3176.
26) NaS. Ф. 69. 3175.
27) NaS. Ф. 69. 3174.
28) NaS. Ф. 69. 3173.
29) NaS. Ф. 69. 3172.
30) NaS. Ф. 69. 3171.
31) NaS. Ф. 69. 3170.
32) NaS. Ф. 69. 3169.
33) NaS. Ф. 69. 3168.
34) NaS. Ф. 69. 3167.
35) NaS. Ф. 69. 3166.
36) NaS. Ф. 69. 3165.
37) NaS. Ф. 69. 3164.
38) NaS. Ф. 69. 3163.
39) NaS. Ф. 69. 3162.
40) NaS. Ф. 69. 3161.
41) NaS. Ф. 69. 3160.
42) NaS. Ф. 69. 3159.
43) NaS. Ф. 69. 3158.
44) NaS. Ф. 69. 3157.
45) NaS. Ф. 69. 3156.
46) NaS. Ф. 69. 3155.
47) NaS. Ф. 69. 3154.
48) NaS. Ф. 69. 3153.
49) NaS. Ф. 69. 3152.
50) NaS. Ф. 69. 3151.
51) NaS. Ф. 69. 3150.
52) NaS. Ф. 69. 3149.
53) NaS. Ф. 69. 3148.
54) NaS. Ф. 69. 3147.
55) NaS. Ф. 69. 3146.
56) NaS. Ф. 69. 3145.
57) NaS. Ф. 69. 3144.
58) NaS. Ф. 69. 3143.
59) NaS. Ф. 69. 3142.
60) NaS. Ф. 69. 3141.
61) NaS. Ф. 69. 3140.
62) NaS. Ф. 69. 3139.
63) NaS. Ф. 69. 3138.
64) NaS. Ф. 69. 3137.
65) NaS. Ф. 69. 3136.
66) NaS. Ф. 69. 3135.
67) NaS. Ф. 69. 3134.
68) NaS. Ф. 69. 3133.
69) NaS. Ф. 69. 3132.
70) NaS. Ф. 69. 3131.
71) NaS. Ф. 69. 3130.
72) NaS. Ф. 69. 3129.
73) NaS. Ф. 69. 3128.
74) NaS. Ф. 69. 3127.
75) NaS. Ф. 69. 3126.
76) NaS. Ф. 69. 3125.
77) NaS. Ф. 69. 3124.
78) NaS. Ф. 69. 3123.
79) NaS. Ф. 69. 3122.
80) NaS. Ф. 69. 3121.
81) NaS. Ф. 69. 3120.
82) NaS. Ф. 69. 3119.
83) NaS. Ф. 69. 3118.
84) NaS. Ф. 69. 3117.
85) NaS. Ф. 69. 3116.
86) NaS. Ф. 69. 3115.
87) NaS. Ф. 69. 3114.
88) NaS. Ф. 69. 3113.
89) NaS. Ф. 69. 3112.
90) NaS. Ф. 69. 3111.
91) NaS. Ф. 69. 3110.
92) NaS. Ф. 69. 3109.
93) NaS. Ф. 69. 3108.
94) NaS. Ф. 69. 3107.
95) NaS. Ф. 69. 3106.
96) NaS. Ф. 69. 3105.
97) NaS. Ф. 69. 3104.
98) NaS. Ф. 69. 3103.
99) NaS. Ф. 69. 3102.
100) NaS. Ф. 69. 3101.
101) NaS. Ф. 69. 3100.
102) NaS. Ф. 69. 3099.
103) NaS. Ф. 69. 3098.
104) NaS. Ф. 69. 3097.
105) NaS. Ф. 69. 3096.
106) NaS. Ф. 69. 3095.
107) NaS. Ф. 69. 3094.
108) NaS. Ф. 69. 3093.
109) NaS. Ф. 69. 3092.
110) NaS. Ф. 69. 3091.
111) NaS. Ф. 69. 3090.
112) NaS. Ф. 69. 3089.
113) NaS. Ф. 69. 3088.
114) NaS. Ф. 69. 3087.
115) NaS. Ф. 69. 3086.
116) NaS. Ф. 69. 3085.
117) NaS. Ф. 69. 3084.
118) NaS. Ф. 69. 3083.
119) NaS. Ф. 69. 3082.
120) NaS. Ф. 69. 3081.
121) NaS. Ф. 69. 3080.
122) NaS. Ф. 69. 3079.
123) NaS. Ф. 69. 3078.
124) NaS. Ф. 69. 3077.
125) NaS. Ф. 69. 3076.
126) NaS. Ф. 69. 3075.
127) NaS. Ф. 69. 3074.
128) NaS. Ф. 69. 3073.
129) NaS. Ф. 69. 3072.
130) NaS. Ф. 69. 3071.
131) NaS. Ф. 69. 3070.
132) NaS. Ф. 69. 3069.
133) NaS. Ф. 69. 3068.
134) NaS. Ф. 69. 3067.
135) NaS. Ф. 69. 3066.
136) NaS. Ф. 69. 3065.
137) NaS. Ф. 69. 3064.
138) NaS. Ф. 69. 3063.
139) NaS. Ф. 69. 3062.
140) NaS. Ф. 69. 3061.
141) NaS. Ф. 69. 3060.
142) NaS. Ф. 69. 3059.
143) NaS. Ф. 69. 3058.
144) NaS. Ф. 69. 3057.
145) NaS. Ф. 69. 3056.
146) NaS. Ф. 69. 3055.
147) NaS. Ф. 69. 3054.
148) NaS. Ф. 69. 3053.
149) NaS. Ф. 69. 3052.
150) NaS. Ф. 69. 3051.
151) NaS. Ф. 69. 3050.
152) NaS. Ф. 69. 3049.
153) NaS. Ф. 69. 3048.
154) NaS. Ф. 69. 3047.
155) NaS. Ф. 69. 3046.
156) NaS. Ф. 69. 3045.
157) NaS. Ф. 69. 3044.
158) NaS. Ф. 69. 3043.
159) NaS. Ф. 69. 3042.
160) NaS. Ф. 69. 3041.
161) NaS. Ф. 69. 3040.
162) NaS. Ф. 69. 3039.
163) NaS. Ф. 69. 3038.
164) NaS. Ф. 69. 3037.
165) NaS. Ф. 69. 3036.
166) NaS. Ф. 69. 3035.
167) NaS. Ф. 69. 3034.
168) NaS. Ф. 69. 3033.
169) NaS. Ф. 69. 3032.
170) NaS. Ф. 69. 3031.
171) NaS. Ф. 69. 3030.
172) NaS. Ф. 69. 3029.
173) NaS. Ф. 69. 3028.
174) NaS. Ф. 69. 3027.
175) NaS. Ф. 69. 3026.
176) NaS. Ф. 69. 3025.
177) NaS. Ф. 69. 3024.
178) NaS. Ф. 69. 3023.
179) NaS. Ф. 69. 3022.
180) NaS. Ф. 69. 3021.
181) NaS. Ф. 69. 3020.
182) NaS. Ф. 69. 3019.
183) NaS. Ф. 69. 3018.
184) NaS. Ф. 69. 3017.
185) NaS. Ф. 69. 3016.
186) NaS. Ф. 69. 3015.
187) NaS. Ф. 69. 3014.
188) NaS. Ф. 69. 3013.
189) NaS. Ф. 69. 3012.
190) NaS. Ф. 69. 3011.
191) NaS. Ф. 69. 3010.
192) NaS. Ф. 69. 3009.
193) NaS. Ф. 69. 3008.
194) NaS. Ф. 69. 3007.
195) NaS. Ф. 69. 3006.
196) NaS. Ф. 69. 3005.
197) NaS. Ф. 69. 3004.
198) NaS. Ф. 69. 3003.
199) NaS. Ф. 69. 3002.
200) NaS. Ф. 69. 3001.
201) NaS. Ф. 69. 3000.
202) NaS. Ф. 69. 2999.
203) NaS. Ф. 69. 2998.
204) NaS. Ф. 69. 2997.
205) NaS. Ф. 69. 2996.
206) NaS. Ф. 69. 2995.
207) NaS. Ф. 69. 2994.
208) NaS. Ф. 69. 2993.
209) NaS. Ф. 69. 2992.
210) NaS. Ф. 69. 2991.
211) NaS. Ф. 69. 2990.
212) NaS. Ф. 69. 2989.
213) NaS. Ф. 69. 2988.
214) NaS. Ф. 69. 2987.
215) NaS. Ф. 69. 2986.
216) NaS. Ф. 69. 2985.
217) NaS. Ф. 69. 2984.
218) NaS. Ф. 69. 2983.
219) NaS. Ф. 69. 2982.
220) NaS. Ф. 69. 2981.
221) NaS. Ф. 69. 2980.
222) NaS. Ф. 69. 2979.
223) NaS. Ф. 69. 2978.
224) NaS. Ф. 69. 2977.
225) NaS. Ф. 69. 2976.
226) NaS. Ф. 69. 2975.
227) NaS. Ф. 69. 2974.
228) NaS. Ф. 69. 2973.
229) NaS. Ф. 69. 2972.
230) NaS. Ф. 69. 2971.
231) NaS. Ф. 69. 2970.
232) NaS. Ф. 69. 2969.
233) NaS. Ф. 69. 2968.
234) NaS. Ф. 69. 2967.
235) NaS. Ф. 69. 2966.
236) NaS. Ф. 69. 2965.
237) NaS. Ф. 69. 2964.
238) NaS. Ф. 69. 2963.
239) NaS. Ф. 69. 2962.
240) NaS. Ф. 69. 2961.
241) NaS. Ф. 69. 2960.
242) NaS. Ф. 69. 2959.
243) NaS. Ф. 69. 2958.
244) NaS. Ф. 69. 2957.
245) NaS. Ф. 69. 2956.
246) NaS. Ф. 69. 2955.
247) NaS. Ф. 69. 2954.
248) NaS. Ф. 69. 2953.
249) NaS. Ф. 69. 2952.
250) NaS. Ф. 69. 2951.
251) NaS. Ф. 69. 2950.
252) NaS. Ф. 69. 2949.
253) NaS. Ф. 69. 2948.
254) NaS. Ф. 69. 2947.
255) NaS. Ф. 69. 2946.
256) NaS. Ф. 69. 2945.
257) NaS. Ф. 69. 2944.
258) NaS. Ф. 69. 2943.
259) NaS. Ф. 69. 2942.
260) NaS. Ф. 69. 2941.
261) NaS. Ф. 69. 2940.
262) NaS. Ф. 69. 2939.
263) NaS. Ф. 69. 2938.
264) NaS. Ф. 69. 2937.
265) NaS. Ф. 69. 2936.
266) NaS. Ф. 69. 2935.
267) NaS. Ф. 69. 2934.
268) NaS. Ф. 69. 2933.
269) NaS. Ф. 69. 2932.
270) NaS. Ф. 69. 2931.
271) NaS. Ф. 69. 2930.
272) NaS. Ф. 69. 2929.
273) NaS. Ф. 69. 2928.
274) NaS. Ф. 69. 2927.
275) NaS. Ф. 69. 2926.
276) NaS. Ф. 69. 2925.
277) NaS. Ф. 69. 2924.
278) NaS. Ф. 69. 2923.
279) NaS. Ф. 69. 2922.
280) NaS. Ф. 69. 2921.
281) NaS. Ф. 69. 2920.
282) NaS. Ф. 69. 2919.
283) NaS. Ф. 69. 2918.
284) NaS. Ф. 69. 2917.
285) NaS. Ф. 69. 2916.
286) NaS. Ф. 69. 2915.
287) NaS. Ф. 69. 2914.
288) NaS. Ф. 69. 2913.
289) NaS. Ф. 69. 2912.
290) NaS. Ф. 69. 2911.
291) NaS. Ф. 69. 2910.
292) NaS. Ф. 69. 2909.
293) NaS. Ф. 69. 2908.
294) NaS. Ф. 69. 2907.
295) NaS. Ф. 69. 2906.
296) NaS. Ф. 69. 2905.
297) NaS. Ф. 69. 2904.
298) NaS. Ф. 69. 2903.
299) NaS. Ф. 69. 2902.
300) NaS. Ф. 69. 2901.
301) NaS. Ф. 69. 2900.
302) NaS. Ф. 69. 2899.
303) NaS. Ф. 69. 2898.
304) NaS. Ф. 69. 2897.
305) NaS. Ф. 69. 2896.
306) NaS. Ф. 69. 2895.
307) NaS. Ф. 69. 2894.
308) NaS. Ф. 69. 2893.
309) NaS. Ф. 69. 2892.
310) NaS. Ф. 69. 2891.
311) NaS. Ф. 69. 2890.
312) NaS. Ф. 69. 2889.
313) NaS. Ф. 69. 2888.
314) NaS. Ф. 69. 2887.
315) NaS. Ф. 69. 2886.
316) NaS. Ф. 69. 2885.
317) NaS. Ф. 69. 2884.
318) NaS. Ф. 69. 2883.
319) NaS. Ф. 69. 2882.
320) NaS. Ф. 69. 2881.
321) NaS. Ф. 69. 2880.
322) NaS. Ф. 69. 2879.
323) NaS. Ф. 69. 2878.
324) NaS. Ф. 69. 2877.
325) NaS. Ф. 69. 2876.
326) NaS. Ф. 69. 2875.
327) NaS. Ф. 69. 2874.
328) NaS. Ф. 69. 2873.
329) NaS. Ф. 69. 2872.
330) NaS. Ф. 69. 2871.
331) NaS. Ф. 69. 2870.
332) NaS. Ф. 69. 2869.
333) NaS. Ф. 69. 2868.
334) NaS. Ф. 69. 2867.
335) NaS. Ф. 69. 2866.
336) NaS. Ф. 69. 2865.
337) NaS. Ф. 69. 2864.
338) NaS. Ф. 69. 2863.
339) NaS. Ф. 69. 2862.
340) NaS. Ф. 69. 2861.
341) NaS. Ф. 69. 2860.
342) NaS. Ф. 69. 2859.
343) NaS. Ф. 69. 2858.
344) NaS. Ф. 69. 2857.
345) NaS. Ф. 69. 2856.
346) NaS. Ф. 69. 2855.
347) NaS. Ф. 69. 2854.
348) NaS. Ф. 69. 2853.
349) NaS. Ф. 69. 2852.
350) NaS. Ф. 69. 2851.
351) NaS. Ф. 69. 2850.
352) NaS. Ф. 69. 2849.
353) NaS. Ф. 69. 2848.
354) NaS. Ф. 69. 2847.
355) NaS. Ф. 69. 2846.
356) NaS. Ф. 69. 2845.
357) NaS. Ф. 69. 2844.
358) NaS. Ф. 69. 2843.
359) NaS. Ф. 69. 2842.
360) NaS. Ф. 69. 2841.
361) NaS. Ф. 69. 2840.
362) NaS. Ф. 69. 2839.
363) NaS. Ф. 69. 2838.
364) NaS. Ф. 69. 2837.
365) NaS. Ф. 69. 2836.
366) NaS. Ф. 69. 2835.
367) NaS. Ф. 69. 2834.
368) NaS. Ф. 69. 2833.
369) NaS. Ф. 69. 2832.
370) NaS. Ф. 69. 2831.
371) NaS. Ф. 69. 2830.
372) NaS. Ф. 69. 2829.
373) NaS. Ф. 69. 2828.
374) NaS. Ф. 69. 2827.
375) NaS. Ф. 69. 2826.
376) NaS. Ф. 69. 2825.
377) NaS. Ф. 69. 2824.
378) NaS. Ф. 69. 2823.
379) NaS. Ф. 69. 2822.
380) NaS. Ф. 69. 2821.
381) NaS. Ф. 69. 2820.
382) NaS. Ф. 69. 2819.
383) NaS. Ф. 69. 2818.
384) NaS. Ф. 69. 2817.
385) NaS. Ф. 69. 2816.
386) NaS. Ф. 69. 2815.
387) NaS. Ф. 69. 2814.
388) NaS. Ф. 69. 2813.
389) NaS. Ф. 69. 2812.
390) NaS. Ф. 69. 2811.
391) NaS. Ф. 69. 2810.
392) NaS. Ф. 69. 2809.
393) NaS. Ф. 69. 2808.
394) NaS. Ф. 69. 2807.
395) NaS. Ф. 69. 2806.
396) NaS. Ф. 69. 2805.
397) NaS. Ф. 69. 2804.
398) NaS. Ф. 69. 2803.
399) NaS. Ф. 69. 2802.
400) NaS. Ф. 69. 2801.
401) NaS. Ф. 69. 2800.
402) NaS. Ф. 69. 2799.
403) NaS. Ф. 69. 2798.
404) NaS. Ф. 69. 2797.
405) NaS. Ф. 69. 2796.
406) NaS. Ф. 69. 2795.
407) NaS. Ф. 69. 2794.
408) NaS. Ф. 69. 2793.
409) NaS. Ф. 69. 2792.
410) NaS. Ф. 69. 2791.
411) NaS. Ф. 69. 2790.
412) NaS. Ф. 69. 2789.
413) NaS. Ф. 69. 2788.
414) NaS. Ф. 69. 2787.
415) NaS. Ф. 69. 2786.
416) NaS. Ф. 69. 2785.
417) NaS. Ф. 69. 2784.
418) NaS. Ф. 69. 2783.
419) NaS. Ф. 69. 2782.
420) NaS. Ф. 69. 2781.
421) NaS. Ф. 69. 2780.
422) NaS. Ф. 69. 2779.
423) NaS. Ф. 69. 2778.
424) NaS. Ф. 69. 2777.
425) NaS. Ф. 69. 2776.
426) NaS. Ф. 69. 2775.
427) NaS. Ф. 69. 2774.
428) NaS. Ф. 69. 2773.
429) NaS. Ф. 69. 2772.
430) NaS. Ф. 69. 2771.
431) NaS. Ф. 69. 2770.
432) NaS. Ф. 69. 2769.
433) NaS. Ф. 69. 2768.
434) NaS. Ф. 69. 2767.
435) NaS. Ф. 69. 2766.
436) NaS. Ф. 69. 2765.
437) NaS. Ф. 69. 2764.
438) NaS. Ф. 69. 2763.
439) NaS. Ф. 69. 2762.
440) NaS. Ф. 69. 2761.
441) NaS. Ф. 69. 2760.
442) NaS. Ф. 69. 2759.
443) NaS. Ф. 69. 2758.
444) NaS. Ф. 69. 2757.
445) NaS. Ф. 69. 2756.
446) NaS. Ф. 69. 2755.
447) NaS. Ф. 69. 2754.
448) NaS. Ф. 69. 2753.
449) NaS. Ф. 69. 2752.
450) NaS. Ф. 69. 2751.
451) NaS. Ф. 69. 2750.
452) NaS. Ф. 69. 2749.
453) NaS. Ф. 69. 2748.
454) NaS. Ф. 69. 2747.
455) NaS. Ф. 69. 2746.
456) NaS. Ф. 69. 2745.
457) NaS. Ф. 69. 2744.
458) NaS. Ф. 69. 2743.
459) NaS. Ф. 69. 2742.
460) NaS. Ф. 69. 2741.
461) NaS. Ф. 69. 2740.
462) NaS. Ф. 69. 2739.
463) NaS. Ф. 69. 2738.
464) NaS. Ф. 69. 2737.
465) NaS. Ф. 69. 2736.
466) NaS. Ф. 69. 2735.
467) NaS. Ф. 69. 2734.
468) NaS. Ф. 69. 2733.
469) NaS. Ф. 69. 2732.
470) NaS. Ф. 69. 2731.
471) NaS. Ф. 69. 2730.
472) NaS. Ф. 69. 2729.
473) NaS. Ф. 69. 2728.
474) NaS. Ф. 69. 2727.
475) NaS. Ф. 69. 2726.
476) NaS. Ф. 69. 2725.
477) NaS. Ф. 69. 2724.
478) NaS. Ф. 69. 2723.
479) NaS. Ф. 69. 2722.
480) NaS. Ф. 69. 2721.
481) NaS. Ф. 69. 2720.
482) NaS. Ф. 69. 2719.
483) NaS. Ф. 69. 2718.
484) NaS. Ф. 69. 2717.
485) NaS. Ф. 69. 2716.
486) NaS. Ф. 69. 2715.
487) NaS. Ф. 69. 2714.
488) NaS. Ф. 69. 2713.
489) NaS. Ф. 69. 2712.
490) NaS. Ф. 69. 2711.
491) NaS. Ф. 69. 2710.
492) NaS. Ф. 69. 2709.
493) NaS. Ф. 69. 2708.
494) NaS. Ф. 69. 2707.
495) NaS. Ф. 69. 2706.
496) NaS. Ф. 69. 2705.
497) NaS. Ф. 69. 2704.
498) NaS. Ф. 69. 2703.
499) NaS. Ф. 69. 2702.
500) NaS. Ф. 69. 2701.
501) NaS. Ф. 69. 2700.
502) NaS. Ф. 69. 2699.
503) NaS. Ф. 69. 2698.
504) NaS. Ф. 69. 2697.
505) NaS. Ф. 69. 2696.
506) NaS. Ф. 69. 2695.
507) NaS. Ф. 69. 2694.
508) NaS. Ф. 69. 2693.
509) NaS. Ф. 69. 2692.
510) NaS. Ф. 69. 2691.
511) NaS. Ф. 69. 2690.
512) NaS. Ф. 69. 2689.
513) NaS. Ф. 69. 2688.
514) NaS. Ф. 69. 2687.
515) NaS. Ф. 69. 2686.
516) NaS. Ф. 69. 2685.
517) NaS. Ф. 69. 2684.
518) NaS. Ф. 69. 2683.
519) NaS. Ф. 69. 2682.
520) NaS. Ф. 69. 2681.
521) NaS. Ф. 69. 2680.
522) NaS. Ф. 69. 2679.
523) NaS. Ф. 69. 2678.
524) NaS. Ф. 69. 2677.
525) NaS. Ф. 69. 2676.
526) NaS. Ф. 69. 2675.
527) NaS. Ф. 69. 2674.
528) NaS. Ф. 69. 2673.
529) NaS. Ф. 69. 2672.
530) NaS. Ф. 69. 2671.
531) NaS. Ф. 69. 2670.
532) NaS. Ф. 69. 2669.
533) NaS. Ф. 69. 2668.
534) NaS. Ф. 69. 2667.
535) NaS. Ф. 69. 2666.
536) NaS. Ф. 69. 2665.
537) NaS. Ф. 69. 2664.
538) NaS. Ф. 69. 2663.
539) NaS. Ф. 69. 2662.
540) NaS. Ф. 69. 2661.
541) NaS. Ф. 69. 2660.
542) NaS. Ф. 69. 2659.
543) NaS. Ф. 69. 2658.
544) NaS. Ф. 69. 2657.
545) NaS. Ф. 69. 2656.
546) NaS. Ф. 69. 2655.
547) NaS. Ф. 69. 2654.
548) NaS. Ф. 69. 2653.
549) NaS. Ф. 69. 2652.
550) NaS. Ф. 69. 2651.
551) NaS. Ф. 69. 2650.
552) NaS. Ф. 69. 2649.
553) NaS. Ф. 69. 2648.
554) NaS. Ф. 69. 26

Stevan Mačković, viši arhivist

Od Kramera do Željezničara a.d.

Krajem XIX veka u talasu industrijalizacije Subotice javlja se i prva manufakturno-industrijska konfekcionarska radnja **Krámer Antal és Társa (Kramer Antal i drugovi)**, koja se specijalizovala upravo za izradu službenih odela i uniformi. To će biti osnova za razvoj te delatnosti i u međuratnom periodu, da bi na tim temeljima u drugačijim društveno političkim okolnostima, od 1945. godine nastajala manja preduzeća za izradu konfekcije, koja će u procesu ukрупnjavanja i udruživanja izrasti u preduzeće **Željezničar**. A ono je, trajajući do današnjih dana, u periodu 70-tih i 80-tih godina XX veka činilo okosnicu tekstilne industrije na ovim prostorima. Prateći razvoj te industrije konfekcije u koju su bila utkana pregnuća hiljada radnika, ocrta se sudbina preduzeća ali i daju obrisi šire društvene klime koja je u velikoj meri određivala i uslovljavala mogućnosti prosperiteta svih privrednih subjekata. S tog aspekta, jasno se razlikuju po specifičnim karakteristikama periodi Austro-Ugarske monarhije, Kraljevine Jugoslavije, zatim period socijalističkog doba, te današnja tranziciona vremena.

Zajedničko za prva dva perioda je da se celokupna ekonomsko privredna delatnost odvijala u uslovima vladavine privatne svojine, gde su preduzetnici i njihova preduzeća bili izloženi direktnim uticajima tržišta. Sa procesom izgradnje socijalističkih društvenih odnosa, uspostavljanjem direktivno-komandne ekonomije, dolazi i do razvlašćivanja predratnih industrijalaca, podržavljanja njihove imovine, a država preko svog aparata, praktično preuzima upravljanje tim tokovima i kreiranje ekonomskog razvoja. Nagrižen malim stepenom ekonomičnosti, u okruženju koje je dominantno ekonomski snažnije, taj političko-ekonomski sistem doživljava slom s kraja XX veka, a period koji ga sledi, nazvan - tranzicionim, odlikuje se pokušajima obnavljanja temelja kapitalističkog privređivanja, oličenim u određivanju titulara dotadašnje društvene ili državne imovine, odnosno privatizacijama.

Dugu i bogatu tradiciju ima krojački zanat u Subotici. Tragovi o toj zanatskoj struci se mogu pratiti još od srednjeg veka. Gradski popis zanatlija iz 1720. godine beleži imena krojača Sztipana Petrova, Branka i Ignata Terzije, a 1748. godine ima sedam krojača. U 1776. godini bilo je zabeleženo (upisano) 35 krojača. Svoje cehovske privilegije dobili su verovatno 1863. godine, zajedno sa kabaničarima. U 1890. godini beleži se 141 muški krojač i 21 ženski. U prvim godinama 20. veka njihov broj dostiže već gotovo šesto!

Firma **Krámer Antal és Társa** osnovana je 1868. godine u Segedinu. To je bila krojačka radionica, koja će se uspešno i brzo razvijati na tržištu i ubrzo prerasti u specijalizovanu radionicu za izradu konfekcije, odnosno uniformi za potrebe gradskih i državnih ustanova. Već 1873. godine otvara se i filijala (radionica) u Subotici u VII krugu, gde će ubuduće biti

Pečat firme Antun Kramer i Drug

ANTUN KRAMER — i — DRUG

Zavod za uniformiranje i vojničku opremu
LIFERANTI DRŽAVNE ŽELJEZNICE SHS.

Tvornica vojničkih kapa. :: Krojačka radnja.
Veliko skladište engleskih štofova i gotovih odela.

SUBOTICA

Račun kod pošt. ček. ureda u Zagrebu: 46153.

TEKUĆI RAČUN: OPÉTA PRIVREDNA BANKA SUBOTICA

Telefon int.: 95. Telegram: Kramerdrug Subotica

OSNOVANO 1868.

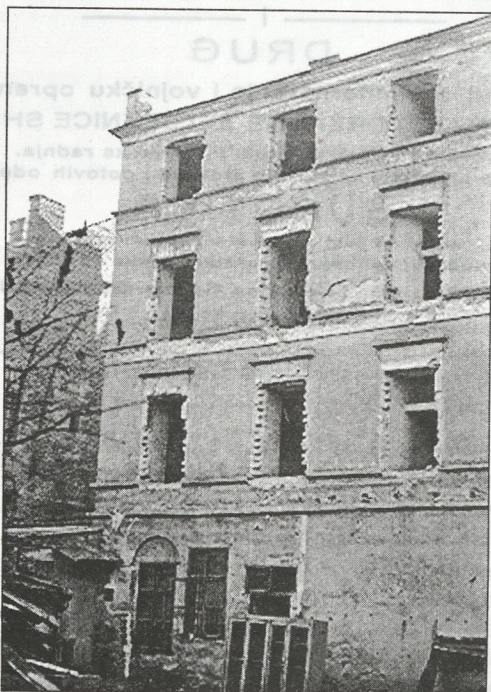
Memorandum firme Antun Kramer i Drug

i sedište preduzeće. Sa izradom konfekcije firma započinje 1886. godine. Adresa glavne prodavnice joj je 1900. godine glasila Fötér 1 (Glavni trg), a 1910. godine uzima pod najam prostorije u Hotelu Pest (zgrada današnjeg Pozorišta - Korzo). Vlasnik **Kramer** je, poput drugih uspešnih subotičkih porodica, privrednika, izgradio za svoju porodicu na Paliću vilu, (koja se nalazila u današnjoj Splitskoj aleji na mestu samousluge Trgoprometa). Čime se bavila ova firma? Iz jednog računa sa memorandumom iz 1896. godine saznajemo da je **Kramer Antal** muški krojač, da izrađuje uniforme i

Zgrada Titovke na Korzou (današnja RK Beograd)

vojnu opremu, te da je snabdevač Mađarske kraljevske državne železnice uniformama. Krojačko - konfeksionarska radionica snabdevala je znači građanstvo, ali i isporučivala veće serije uniformi za gradsku redarsku službu (policiju), vojsku, železnicu, vatrogasce, lugarsku službu i druge gradske službe. Pojedinačno to su bili sledeći odevni predmeti: kabanice, pantalone, mantili, kape, prsluci, atilla - gornji kratki kaput (mađarski staleški simbol), bekecs - prsluk bez ruka-va od ovčije ili kozije kože. Materijali od kojih su se ti artikli izrađivali su bili: kalmuk, flanel, parket i drugo. Povodom milenijumske proslave i izložbe u Budimpešti 1896. godine, **Kramer** je opremio subotički banderium svečanim odelima i drugom prigodnom opremom. Kao javno trgovačko društvo suvlasnika *Antala Kramera* i *Filipa Šulmana* registrovano je 1907. godine (Ct V 41/1907). Subotica je po mađarskom državnom popisu iz 1910. godine imala 18 industrijskih preduzeća sa 940 radnika i 3380 zanatskih radnji sa 6399 zaposlenih. U zanatstvu je daleko nadmašivala druge vojvodanske gradove. Novi Sad je u 24 preduzeća imao 1175 radnika, a Budimpešta - pravi industrijski centar čak 1296 preduzeća sa 128 358 radnika. Podaci tog popisa jasno ukazuju na zaostajanje današnje Vojvodine, pa time i Subotice, po stepenu razvoja industrije u Ugarskoj. Firma **Kramer** je nastavila da radi i nakon 1918. godine.

Početak rušenja objekta gde je bila smeštena Titovka

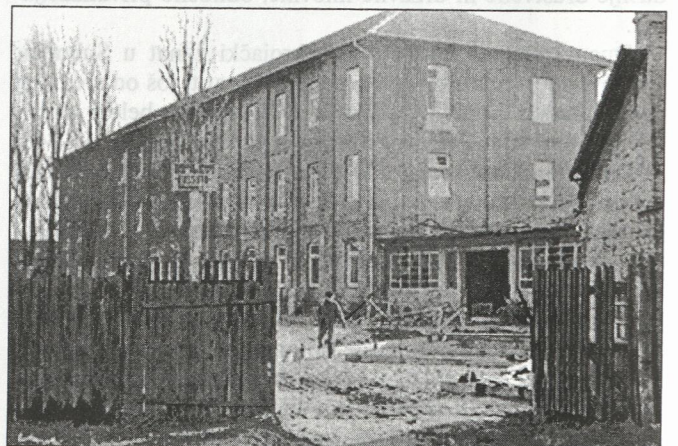
Radnici i radnice Titovke (oko 1955.)

Od 1918. godine i u Subotici započinje jedan novi istorijski period, koji će biti omeđen novouspostavljenim državnim okvirima, obeležen novom ideološko-političkim i nacionalnim smernicama, pa time i iziskivati prilagodavanje svih društvenih faktora, kako političkih tako i privrednih, uslovi-ma koji su zavladaali. A oni će se, sa aspekta subotičkih privrednika, pokazati bitno drugačijim no u prošlim vremenima. Od perifernog položaja u Monarhiji, grad dospeva u sam pogranični region Kraljevine SHS, gubeći zaleđe sa kojim je do tada bio povezan. Iz sredine u kojoj je po stepenu industrijskog razvitka bio relativno slabo rangiran, prelazi u položaj da se nađe među teritorijama (pored delova Hrvatske i Slovenije) tj. mestima koja su prednjačila po dometima industrijalizacije. Prilike da realizuju date prednosti u tom privrednom okruženju, uspešno je koristila grupa subotičkih industrijalaca.

Po statistici iz 1921. godine od ukupnog broja stanovnika Subotice, u industriji i zanatstvu je radilo 16233 (17,80%), u zemljoradnji 49%, trgovini 6,6%, činovnika i slobodnih profesija je bilo 9,4% i 17,2% u ostalim strukama. To potvrđuje još uvek pretežno zemljoradnički karakter grada.

U latinskom jeziku pojam "industria" ima dosta opšte i široko značenje; marljivost, vrednoću, staranje, radinost. Ipak, u novije doba, industrijom se označava jedna posebna vrsta privredne delatnosti - fabrička proizvodnja. "Industrija je proizvod zapadnoevropske kulture, rezultat duhovnog razvoja i materijalne civilizacije zapadnoevropskih naroda." pisao je polovinom tridesetih godina *dr Mijo Mirković* (1898-1963), profesor na subotičkom Pravnom fakultetu, jedan od vodećih ekonomskih istoričara Jugoslavije.

U okvirima nove jugoslovenske državne zajednice tekstilna industrija je spadala u red novih industrijskih grana. Brzo

Objekat u Kosovskoj ul. 2 - 4 (Gubodjar) pre renoviranja

Ženski model iz 1973. godine

Muški model iz 1973. godine

i uspešno se razvijala u čitavoj Vojvodini, pa tako i u Subotici. Obezbeđivala je snabdevanje stanovništva odećom, što je, posle ishrane, najvažnija elementarna potreba. Na nivou države carinska politika je omogućila jeftin uvoz sirovina – pamučnih i lanenih prediva, i time smanjila uvoz gotove robe, stimulišući stvaranje fabrika u zemlji i zapošljavanje relativno velikog broja domaće radne snage.

Uz nastavak rada manjih pogona, koji su postojali do 1918. godine, prave industrijske fabrike u ovoj grupi osnivaju se tek nakon rata. To govori o pravoj konjunkturi za tom vrstom proizvoda u zemlji.

Međuratni period u Subotici, u okviru tekstilne industrije, obeležice postojanje jedanaest firmi, od kojih su četiri osno-

vane pre rata. Bila su to preduzeća, mahom još zanatsko manufakturnog karaktera i bavila su se izradom odela (Kramer), zatim preradom kudelje i izradom džakova ("Weitzenfeld d.d."), tkanjem ("Mekka, predionica i tkaonica istočnih tepiha") i proizvodnjom šešira ("Armin Roth, tvornica šešira"). Većina novoosnovanih, bavila se trikotажom ("Đeno Beck trikotaža", "Fabrika trikotaže, Opšte Kreditne banke d.d."), izradom čarapa ("Fako, jugoslovenska tvornica čarapa i trikotaže d.d.", "Merkur, tvornica čarapa i pletene robe"), ili izradom traka ("Nonnenberg & Schodere, tvornica traka i čipaka d.d.") i imala je karakteristike prave industrije, bogat, mada ne baš i najmoderniji mašinski park. Osnivači, vlasnici-akcionari većine tih novoosnovanih preduzeća, bili su stranci, koji su pored kapitala, donosili iz svojih zemalja (Nemačke, Austrije) i mašinski park i tehnologiju. U njima je bio veliki broj zaposlenih, pretežno žena.

Tako će i konfeksionarsko preduzeće Kramer és Társai (Kramer i drugovi), nastaviti da radi i u novim državnim okvirima. U firmi Kramer tada se kao suvlasnik javlja i Mate Stipić (Subotica 1890 - ?) iz Subotice.

U drugačijim političkim i nacionalnom okruženju, nije više bilo potrebe za odelima sa specifičnim mađarskim nacionalnim karakteristikama i obeležjima, ali kvalitet njihove ponude nije se iscrpljivao samo na tome. Uniforme su i dalje bile potrebne, kako za lokalne subotičke gradske službe, redarstvo i vatrogasce, tako i za državne – železnicu i vojsku. A preduzeće, koje je u 1920. godini imalo oko šezdeset zaposlenih, pretežno radnica, uspevaće da dobija poslove i od

I OVE GODINE MODA KREĆE IZ SUBOTICE

MODELI JESEN – ZIMA '77/'78

MODELI PROLEĆE – LETO '78

PLASMAN NA DOMAĆEM TRŽIŠTU

KOMPENCIJA "Željezničar" svakim danom povećava plasman proizvoda na domaćem tržištu, što kroz povećanje proizvodnje omogućava, što doprinosi njegovom plasmanu u poslovima nove unapređenoj proizvodnji. Ovo se posebno izražava u povećanju plasmana i uvoza sirovina – pamučnih i lanenih prediva, i time smanjila uvoz gotove robe, stimulišući stvaranje fabrika u zemlji i zapošljavanje relativno velikog broja domaće radne snage.

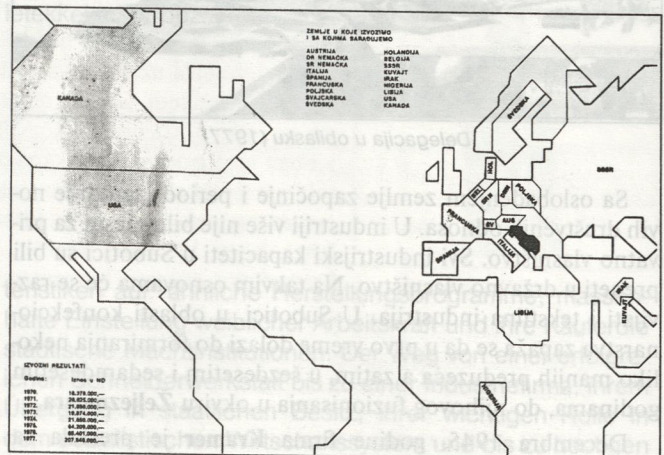
DISPOSAL OF GOODS ON THE DOMESTIC MARKET

Ready-made clothing factory "Željezničar" increases the disposal of goods on the domestic market. On the basis of that, business connections will largely improve since and extensive trade opportunities will be created, starting from raw material interests and clear activities. By making agreements they provide conditions for creation and distribution of various goods.

ANUNCIERESITAS A HAZAI PIACON

"Željezničar" készítményeit minden napon növelve elhelyezkedik a hazai piacon, ami a készítmények előállításának növekedéséből adódik. Ez különösen a nyersanyagok (pamut- és lenfonalak) importálásában és a készítmények behozatalának csökkentésében, ami csökkenti a készítmények behozatalát, stimulálja a hazai ipar létesítését és a munkaadók számára relatíve nagy számú hazai munkaadót foglalkoztat.

Modeli iz 1977/78. godine

Prikaz zemalja u koje je Željezničar izvezio

tih naručilaca. Primer za to je, kada je firma 1928. godine učestvovala na licitaciji za nabavku 181 letnje uniforme za gradske službe. Gradski Senat je tom prilikom tražio ponude za pedeset odela za vatrogasce, pedeset za gradske redare, 25 za uručitelje, 25 za poslužitelje, 18 za drumare, deset za lugare, itd. Odela su se sastojala od "jedne kape, jedne bluze i jednih hlača". Jedna od klauzula "dražbenih uslova" je glasila: "Materijal odela treba da je bar takve vrste i boje, kao što je materijal sadašnjeg odela grad. nameštenika." To kao da je davalo izvesnu prednost upravo firmi koja je i do tada izvršavala takve poslove. I ovoga puta, ponuda **Kramera** je bila najpovoljnija te je i dobila je posao njihove izrade.

Kapacitet je iznosio do 12.000 komada odela i 100.000 kapa godišnje. Za intendanturu žandarmerije u Beogradu, firma je 1929. godine izradila 500 gumiranih pelerina i 300 "haveloka", za cenu od 100.000 dinara. I u 1924. godini radi sa 60 krojačkih radnica. Kasnije se (1929. godine) pojavljuje podatak o čak 140 uposlenih radnika. Stručni radnici - specijalisti su često bili iz inostranstva.

Nakon smrti osnivača *Kramera*, kao vlasnici se 1926. godine javljaju osnivačev sin *Mirko (Imre) Kramer, dr Mirko Šulman* te *Mate Stipić*. Oni su dobili obrtnicu za krojački zanat (A 93/1926) i bili upisani u registar Ct IX 164. Imovina firme je te godine cenjena na dva miliona dinara. Uniformama su snabdevali i Generalnu direkciju željeznica u Beogradu.

I dalje su imali prodavnicu u najprometnijoj gradskoj ulici - Aleksandrovoj br 2. (Korzo).

U 1933. godini je uvrštena u industrijske radnje. Tada je imala: "10 nameštenika u samoj radnji i kancelariji, 39 radnika (krojača i izrađivača kapa) u samoj radnji i 28 radnika van radnje, no koji rade samo za firmu i svaki od njih zaposluje još 1-3 lica." Raspolagala je sa 15 šivaćih mašina.

Postojala je i u ratnom periodu, tada pod starim mađarskim imenom. U zadnjem upisu u firmoregistarke knjige, 1944. godine, kao vlasnici se više ne javljaju lica jevrejske nacionalnosti (Kramer, Šulman), nego samo *Mate Stipić*.

Delegacija u obilasku (1977)

Sa oslobođenjem zemlje započinje i period izgradnje novih društvenih odnosa. U industriji više nije bilo mesta za privatno vlasništvo. Svi industrijski kapaciteti u Subotici su bili preneti u državno vlasništvo. Na takvim osnovama će se razvijati i tekstilna industrija. U Subotici, u oblasti konfekcionarstva zapaža se da u prvo vreme dolazi do formiranja nekoliko manjih preduzeća a zatim, u šezdesetim i sedamdesetim godinama, do njihovog fuzionisanja u okviru **Željezničara**.

Decembra 1945. godine firma **Kramer** je prestala sa radom, a njene kapacitete i radnu snagu preuzima novoosno-

Radnice u pogonu (1977)

vana zanatska radionica **Rad**, koja će ubrzo ući u likvidaciju. **Preduzeće za izradu svih vrsta odela i uniformi Željezničar** osnovano je 1948. godine rešenjem Glavne direkcije za snabdevanje železničara Beograd, br 25/48 od 19. jula, a na inicijativu strukovnog sindikata radionice **Rad**, upućenu Direkciji železnica. Novoosnovano preduzeće nije raspolagalo ni sa najosnovnijim sredstvima za rad. Delimično rešenje tog problema je bilo što su sami radnici svoje sopstvene šivaće mašine uključili u rad, dok je Direkcija železnice ustupila prostorije pored železničke pruge. Broj zaposlenih je u početku je iznosio trideset sa dva službenika. Već tokom 1948. godine, te prve godine rada, kupljene su i neke polovne mašine a broj zaposlenih se do kraja godine udvostručio. Od 1952. godine dolazi do izdvajanja iz okvira Direkcije i započinjanja osamostaljivanja u okvirima Gradskog narodnog odbora.

Zbog nesrazmera u broju opreme i mašina preduzeće zadržava neke karakteristike zanatske proizvodnje. Proizvodilo je dve grupe proizvoda: službenu odeću i tešku konfekciju. Ali od toga doba, zanatska proizvodnja odeće sve više ustupa mesto proizvodnji konfekcije te najmlađa grana tekstilne industrije uspeva pored količinskog efekta postigne i odgovarajući kvalitet proizvoda zahvaljujući raznovrsnosti asortimana i prilagođavanju ukusu i zahtevima potrošača. Kao što je u razvijenim industrijskim zemljama industrija konfekcije skoro isključivi snabdevač potrošača odećom (oko 75%), taj trend se zapažao i u našim uslovima (ali u znatno manjem obimu, oko 25%). Očekivanja su bila da se sa porastom standarda stanovištva i njegove kupovne moći, taj procenat ubrzo udvostruči. To je pružalo perspektivu i industriji konfekcije u Subotici. I dalje je usmerenost na službenu odeću bila dominantna, pošto je u zemlji, ukupan broj kategorija stanovništva zaposlenog u službama, za koje je i **Željezničar** izrađivao odeću bio velik - čak 316 000. Ali, uz

tu pozitivnu okolnost, postojala je i ona negativna, izuzetno velik uvoz sirovina, 94% pamuka, 50% vune, 100% sintetičkih vlakana. U Jugoslaviji je tada bilo još samo tri ozbiljna preduzeća koja su proizvodila službenu odeću. To je objašnjavalo planove i dalja ulaganja društvene zajednice u cilju povećavanja izrade službene odeće i teške konfekcije.

Drugi sastavni deo **Željezničara** bila je **Titovka**. Njen istorijat počinje avgusta 1945. godine kada je osnovana krojačka zadruga koja prerasta u krojačko preduzeće čija je osnovna delatnost bila usluga građanstvu. Radila je u prostorijama na Korzou (bivši stari parni mlin, danas je na tom mestu zgrada RK Beograd). **Titovka** je preživljavala velike teškoće u godinama od 1950-1952, no uz pravilno postavljene nove programe, koji napuštaju svaštarsku zanatsku delatnost i počinju sa proizvodnjom industrijske konfekcije, otvaraju se putevi za opstanak i razvoj preduzeća. Godine 1958. iz **Titovke** u cilju specijalizacije izrade dečije konfekcije izdvojena je **Modna dečija i ženska konfekcija Snežana**.

I **Željezničar** beleži uspon, naročito od 1952. godine kada je izdvojeno u samostalno preduzeće sa širokom perspektivom razvitka. Od te godine pa nadalje, preduzeće pokazuje snažan uspon, rast ukupne proizvodnje i izvoza, broja zaposlenih.

Neke od etapa koje to najbolje ilustruju su: otpočinjanje izgradnje nove fabrike, u 1961. godini (tada Put JNA 58),

čime je omogućeno da se stvore uslovi za veću konkurenciju na domaćem i stranom tržištu, te zapošljavanje nove radne snage; fuzija **Titovke** i **Željezničara** u 1962. godine i stvaranje preduzeća pod nazivom **Novi željezničar**. Ono se s prelaskom na proizvodnju konfekcije, naglo proširilo i otvorilo nekoliko novih prodavnica, te ih je tada u čitavoj državi imalo 31. Cilj je bio da se preduzeće bavi 80% sa konfekcijom i 20% sa izradom uniformi, a ne kao do tada, kada je taj odnos bio obrnut. Važan je bio i početak rada na adaptaciji **Nove budućnosti** (Kosovska 2-4, Gubodar), 1973. godine, gde se preduzeće i danas nalazi. Tada **Željezničar** već važi za najveću konfekcionarsku firmu u regionu, zapošljava do 1300 radnika i ima značajan izvoz. Proizvodne i organizacione celine (OOUR) su bili: Moda, Uniko i Snežana.

U periodu od 1979-1981. godine izvršeno je preseljenje dela pogona na adresu Put Jovana Mikića 56. Opređenje je bilo jasno i preduzeće koje se nekada nalazilo na šest lokacija trebalo je da se locira na dva mesta.

No, svi ti, a i neki drugi pokušaji da se preduzeće osnaži i konsoliduje nisu urodili trajnijim plodom. Kriza u poslovanju, započeta još polovinom sedamdesetih godina, bila je samo uvod koji je nagoveštavao velike probleme subotičkoj konfekcionarskoj kući, koji će se jasno ispoljiti u narednom periodu. Od kraja osamdesetih godina prošlog veka, ovaj nekadašnji gigant vodi borbu za opstanak na tržištu.

ÖSSZEFOGLALÓ

A Kramertől a Željezničarig Rt.-ig

A mai szabadkai vállalatok sorában ritka az olyan, mely akkorra múltra tekinthet vissza, mint a Željezničar Rt., mely tevékenységét már az Osztrák – Magyar Monarchia idejében megkezdte. A készruhagyártás úttörője, a mai Željezničar közvetlen elődje a Krámer Antal és Társa cég volt, mely egyenruhák és munkaruhák gyártásával foglalkozott. A mai Željezničar és a valamikori Krámer cég tevékenységét, a társadalmi és politikai változásoktól függetlenül, több közös vonás is jellemzi. Ezek többek között az igen

hasonló termelési program, a női munkaerő foglalkoztatása, valamint a helyhatósági és állami szervekre való utaltság, akik termékeik legfőbb vásárlói. A cég igen sikeres szabóműhelyként kezdte munkáját, majd gyáripari létesítménnyé fejlődött.

Az államosítás után a szocialista termelési rendszerben is igen előkelő helyet foglalt el. Napjainkban ennek a valamikori gyáróriásnak eladására-magánosítására tett kísérlettel a kör bezárult.

ZUSAMMENFASSUNG

Von KRAMER bis zu ŽELJEZNIČAR AG.

Wenige Firmen in Subotica haben eine so lange Tradition wie die Aktiengesellschaft „Željezničar“. Ihre Anfänge reichen in die Zeit der Österreichisch-ungarischen Monarchie. Die Herstellung von Konfektionsartikel galt zuerst der Firma „Krámer Antal és Társa“ (Antal Kramer und Co.), die sich für Herstellung von Uniformen spezialisiert hat. Die beiden Firmen weisen mehrere gemeinsame Charak-

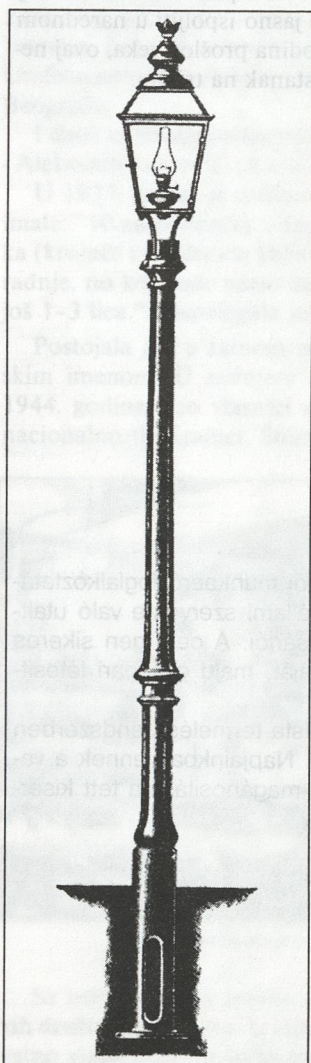
teristiken auf: ähnliche Herstellungsprogramme, massenhafte Einstellung weiblicher Arbeitskraft und ihre Käuferdie städtische Machtinstitutionen. Der Weg von einer erfolgreichen Schneiderwerkstatt bis zu einer Industriefirma, ihrem Übergang in staatlichen Besitz, ihrer wichtigen Rolle in dem sozialistischen Wirtschaftssystem und bis zu heutigen Verkaufsversuchen ist zu Ende gekommen.

Fábíán Borbála

TÉRRAJZ A gázvilágítás bevezetéséről Szabadkán

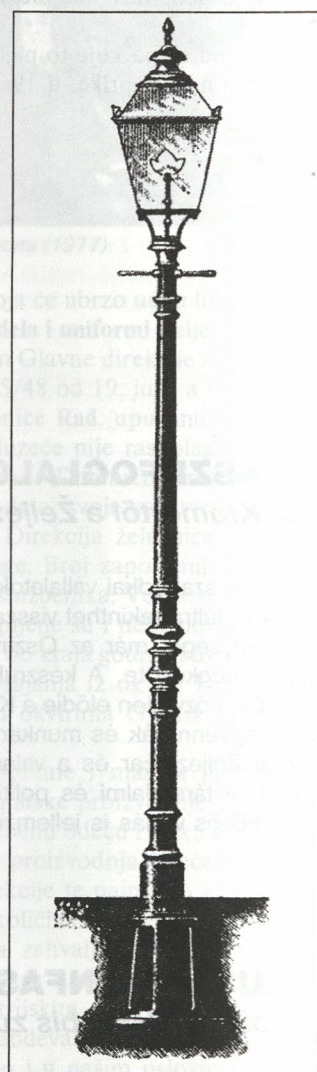
„lépést kell tartanunk a mívelt világgal, lépést hazánk többi városával 's eredményt felmutatnunk, hogy azok között, méltó helyet foglalhassunk. Ily sürgős teendők egyike közé sorozandónak vélném a légszesz világításnak városunkba való behozatalát.”¹⁾

Utcai petróleumlámpa

Történelmi tudásunk pontosításában, térbeli elhelyezésében mindig fontos segítséget jelentenek a térképek. Ha valaki a közvilágítás kutatásával foglalkozik csak ritkán tudja ezt a segítséget igénybe venni, mivel csak ritkán készítettek erről térképet, s azokat is csak kis példány számban. Meglepő módon az egyébként jól használható kataszteri térképek nem tüntetik fel a lámpák helyét, pedig a XIX. század második felében éjszakaként az egyik legfontosabb tájékozási pontok, illetve segítségek a lámpák voltak. Ezek a térképeken a kereszttek, kutak, s egyéb öntöttvas oszlopok megtalálhatók, igaz ugyan, hogy a lámpaoszlopok többsége ekkor még fából készült, de településekként eltérő mértékben a lámpák a házak falára erősített vaskarokon (konzol) is megtalálhatók voltak, s legalább a főtéren már többkarú öntöttvas oszlopokkal, kandeláberekkel is találkozhattak a korabeli járókelők. A modern világítások két formája: a gáz- és a villanyvilágítás lehetőséget adott arra hogy egy központból több fogyasztót – akár egy egész várost – lássanak el, aminek megvalósításához szükséges volt egy hálózat kiépítése is. A hálózat pontos megtervezéséhez pedig egy térkép kellett. Korábban az olaj és a petróleumlámpák egymástól függetlenül álltak, s főként csak az utóbbiak esetében történt meg, hogy egy új lámpa felállításakor, vagy egy lámpa áthelyezésekor – helyének meghatározásakor – szükség volt egy kis térképre, inkább csak vázlatrajzra, amelyen a pontos helyet bejelölték, illetve megállapították.²⁾ Nagyon ritkán történt meg, hogy már kész térképre a lámpákat is bejelölték, pl. Kecskemét esetében az 1860-as kövezési vázlatot használták az új lámpák helyének meghatározására, mikor megduplázták a lámpák számát.³⁾

Nem meglepő tehát, hogy Szabadka összes petróleumlámpáinak helyzetéről az első – s talán egyetlen – térkép 1897-ben készült,⁴⁾ akkor sem a város elhatározásából, hanem a főispán kérésére, aki a szabadkai közvilágítási helyzetet szeretette volna jobban megismerni. A térkép közepén nem találhatóak piros pontok, amelyekkel a lámpákat jelölték, s a város széle felé is elég gyéren vannak elhelyezve. Ebből a sajátosságából és mert tudni lehet, hogy 1897-ben készült, vagyis 7 évvel a gázvilágításnak Szabadkára történt bevezetése után tudni lehet, hogy a pet-

Utcai gázlámpa

¹⁾ SzTL, F:002. 4792/polg.1872 - Malagurszky tanácsnok véleménye.

²⁾ Az egyik első ilyen típusú vázlat Pozsonyban készült a Mihály kapu környékének megvilágításáról 1783-ban. A térkép nyomtatásban is megjelent - In: Hrádek, Pavel, 140 rokov bratislavskej plynárne [A pozsonyi gázgyár 140 éve], Bratislava [Pozsony], 1996, 20 p.

³⁾ BKMÖL XV. 1. a) 437-es számú térkép, Kecskemét.

⁴⁾ SzTL, F 002 mérn. 255/1897.

róleumlámpák elhelyezkedését bemutató térképről van szó. A párja, amely a gázlámpák helyét mutatta meg nem maradt fenn. A térképhez kapcsolódó iratból kiderül, hogy ekkor 168 petróleumlámpa világított éjszakánként Szabadka utcáin.

A petróleumlámpák ekkor már csak a külvárosokban voltak megtalálhatók, de az 1880-as évek végéről több jegyzék is fennmaradt, amely a petróleumlámpák „eredeti”, pontosabban mondván utolsó, legteljesebb állapotát mutatja a gázvilágítás bevezetése előtt. Az 1880-as évek közepén, amikor a Szabadka városa több vállalkozóval is szerződést kötött, minden bizonnyal több térkép, vázlat készült a lámpák elhelyezésére. Ekkor már kész volt, sőt nyomtatásban is megjelent a város háromszögletes felmérése alapján Könyves – Tóth Mihály által készített térkép, és ezt használták a tervek elkészítésénél. A levéltárban a vázlatok közül kettő is fennmaradt, amely a gázgyár felépítőtől származik, illetve az egyik minden bizonnyal, mert a vállalkozó pecsétje is megtalálható rajta.⁵⁾

A másik ennek az első térképnek, a „Gasbeleuchtung-Rajon”, magyarul „Gázvilágítási kerület”-nek a tisztázatának tekinthető, ennek címe a „Térrajz Szabadka szab. kir. város légszesszel világítandó utcáiról”.⁶⁾ Ez a két térkép azért különleges, mert ritkán maradt meg ilyen típusú térkép. Általában vagy a szerződéshez kapcsolt térkép maradt meg,⁷⁾ vagy a lámpák végleges felállítási helyét megmutató térkép.⁸⁾

Az 1897. évi térképhez kapcsolódó iratból kiderül, hogy korábban nem tartották nyilván – legalábbis a mérnöki hivatalban – a köolajlámpákat.⁹⁾ Valamiféle nyilvántartásuk mégis lehetett, mert már 1856-ban, a felállításukkor számokkal láttak el az akkor még photogén¹⁰⁾ lámpákat.¹¹⁾ A rendőrkapitányi hivatalnak pedig kötelessége volt a „közvilágításra való felügyelet”,¹²⁾ ha pedig nem tudta volna, hogy hány darab és hol található lámpa Szabadkán, akkor könnyen lába kelhetett volna valamennyinek, pedig a lámpák többek közt a betörések, lopások ellen is védtek a lakosságot. A lámpáknak nemcsak a közbiztonsági rendeltetésük volt, hanem a tájékozódást is elősegítették, sőt mivel ekkoriban még nem minden városban volt közvilágítás – falvakban pedig alig-alig – a városfejlődés egyfajta mutatójának is tekinthetők és ezért reprezentációs feladatot is elláttak. A gázvilágítás – mint nagyvárosi világítás – bevezetése csak a legfontosabb, leggazdagabb utcákba történhetett először, és ezzel a központ elkülönült a város más részeitől.

Az új és még újabb világítási módokra való áttérés a város modernségét is kifejezte.¹³⁾ Magyarország esetében a gázkorabeli elnevezésével élve légszessz – világítás a rangjelzőnek is tekinthető, ugyanis a 26 törvényhatósági jogú városból – 1870 után ez a legmagasabb városi rang Magyarországon a szabad királyi helyett – huszonegyben építettek gázgyárat.¹⁴⁾ 1914-ig 33 településen¹⁵⁾ vezették be a gázvilágítást, ezek közt csupán három volt nem rendezett tanácsú város – azaz nem a törvényhatósági jog alatt következő kategóriába tartozó –, és a nem törvényhatósági jogúak közül négy nem volt megyeszékhely. Csúpn egyetlen település, Vágújhely nem tartozott sem a megyeszékhelyek, sem legalább a rendezett tanácsú városok közé, viszont vármegyéjében, Nyitrában még két gázgyár volt található. Nyitra megye ennyiben hasonlít Bács-Bodrog vármegyéhez, mivel csúpn ebben a két megyében – a 64 közül – volt 3 gázgyár is, a legtöbben vi-

⁵⁾ Gasbeleuchtungs-Rajon mit Röhren und Laternen – Plan (SzTL, F:002. 14021/ polg. 1886) [Gázvilágítási vázlat csövekkel és lámpákkal] 1: 5000 méretarányú, A cím alatt található körpecsét külső felirata: Maschinen und Gasapparatenfabrik [Gép- és Gázkészülékgyár], a belső kör felirata: RiedingerAugsburg

⁶⁾ SzTL, F:002. 14021/ polg. 1886.

⁷⁾ Szegeden a gázlámpák elhelyezkedéséről készített egy kézzel másolt térképet a gázgyár (CsML IV. 1107. b. 4903/1865; és a 4995/1865 számú iratokban) és Nagy Lajos városi mérnök pedig a petróleumlámpák elhelyezéséről. A szegedi térkép újrarájzolva megjelent: Szeged története, 3/1. kötet, szerk: Gaál Endre, Szeged, 1991, 90-91. o. és közöttük a 2. számú grafikai melléklet Deák Bertalan – Szita László, A pécsi légszesszgyár, Pécs, 1970, 19. o.

⁸⁾ Pl. Szeged esetében a város titkos levéltárában. – CsML IV. A 1021 b 92-es számú szerződés

⁹⁾ SzTL, F 002 mérn. 255/1897

¹⁰⁾ „Photogen az angol köszénből nyert, rectificált, s a kátrámytól megtisztult szén-vízény, folyadékös állapotban.” „November óta a világhírű Pesten és Bécsben, Temesvárt és Szabadkán egyaránt nem világító, csak sötétlő olajlámpáktól megszabadultunk, vízszesz (helyesebben köszén-kátrányolaj, steinkohlentheer-oel, hydrocarbur, photogén) világításunk van, egyelőre 150 lámpa;” (In: Magyar Sajtó, 1857/13. szám) – Szabadkán kívül a felsorolt többi városban légszesszvilágítás volt. A photogén korabeli elnevezést és írásmódot a ma már esetleg félrevezető fotogén miatt használom. A témáról bővebben: Fábian Borbála, „Világít nekünk Singer olcsón és jól” I. rész, Szabadka „conservatív” fényei, In: Bácsország 2005/3, 57-9. o.

¹¹⁾ SzTL, F: 273.84 gazdasági jkv. 1818/1856

¹²⁾ Szabadka szab. kir. város szabályrendeletei, Szabadka, 1884, 65. o.

¹³⁾ Schlör Joachim, Nachts in der grossen Stadt 1840 bis 1930 [Éjszaka a nagyvárosokban 1840 és 1930 között], München, 1994.

¹⁴⁾ Fábian Borbála, Adalékok Magyarország közvilágítástörténetéhez a dualizmus korában (1867-1914), hogyan alakult ki és működött a modern világítási rendszer egy kisváros példáján keresztül bemutatva, Szeged, 2002, kézirat, melléklete és Laky Dezső, Magyarország városainak háztartása az 1910. évben, Budapest, 1916, 27. o. (ugyanaz megjelent a Magyar statisztikai közlemények 58. kötetében)

¹⁵⁾ 1873-ben Pest, Buda és Óbuda egyesült, ezért nem 34 városról van szó, pedig Budán már az egyesülés előtt felépítették a gázgyárat. Pest volt az egyetlen város, ahol több gázgyár is felépült. 1913 után, mikor az Óbudai gázgyárat felépítették, a fővárosban is egy gázgyár üzemelt.

szont egy sem volt található. Bács-Bodrog megye helyzete azonban annyiban sajátos, hogy éppen a megyeszékhelyen, Zomborban nem épült gázugár, bár a gázvilágítás bevezetésén itt is gondolkodtak.¹⁶⁾

A gázvilágításnak – bár csak éjszaka használták – a XIX. század második felében tehát mindenképpen a városi rangot kifejező funkciója is volt. A kövezés mellett olyan infrastrukturális fejlesztés volt, amit nemcsak a városlakók, hanem a városba látogatók is értékelték. S a városfalak lebontása, a kapuk megszüntetése után az infrastrukturális fejlesztések nemcsak a modernizációt jelentették, hanem a városi rangot is.

A közvilágításnak gyakorlati funkciója az éjszakai közlekedés megkönnyítése volt. Ezt a feladatot a gázvilágítás jobban tudta teljesíteni, mint a petróleumvilágítás, mert a lámpáknak nagyobb fényerejük volt és ezt a fényerő állandó volt, míg a petróleumlámpák elhasználódottságuk mértékében a fényerejük is csökkent, azaz kisebb területet tudtak jól megvilágítani, vagy ahogy akkoriban mondták csak a gázlámpák tudták igazán „nappali fénybe” varázsolni az utcákat. Ma már nehéz megválaszolni azt a kérdést, hogy az utcák nappali és éjszakai forgalma között milyen eltérések voltak, illetve mennyiben változott az utcák a látogatottsága éjszaka. Amikor minden bizonytalanság a színházból, kocsyából való hazajutás volt az egyik legfontosabb cél, de minden bizonytalanság a malmok felkeresése is fontos cél lehetett – mint a szezonban éjjel-nappal működő üzemeknek. Legalább ilyen fontos volt a vasútra való eljutás. Ekkor – hacsak nem nagyon siettek – a legszélesebb, lámpákkal is ellátott utcákat vehették igénybe, de ilyen fontos lehetett a gyalogosoknak, hogy van-e járda az utcában a kocsisoknak pedig hogy kövezett-e az utca, mivel ezek a biztonságosabb gyorsabb eljutást tették lehetővé.

Egy 1885-ből származó lámpajegyzék¹⁷⁾ alapján megállapítható, hogy az 1870-es évek végén kezdett kövezési program eredményeként kőburkolattal ellátott utca éjszakánként világított is volt. Az 1883-ig kövezett utcák – kivéve az országutak folytatásaként a városból kivezető utakat, mint a Halasi, Zombori, Zentai és Zimonyi út, illetve a Zimonyi útról a vasúthoz gyorsabb eljutást jelentő Töltés és – folytatásában – a Wesselényi utcákat – ezek az utcák¹⁸⁾ Szabadka belvárosát is kijelölik, középpontjában pedig a város főtere a Széchenyi tér helyezkedik el. Ez részben magyarázatot ad arra, hogy a gázvilágítás bevezetése után is, bár a gázugár a II. körben volt, de ez a kör a III. körrel együtt kevésbé volt világított, mint a többi körök, még talán az V. kör volt hasonló helyzetben. Ugyanis a fent vázolt téglalap területe az I, IV, VI, VII. és VIII. kör egy részét – a főtérhez közel lévő –

foglalta magában. Az 1878-ban kezdődött kövezés a tehetősebb lakosokat ösztönözte, másokat – ha a szabályozási vonalba esett a házuk – kényszerítette az építésre, ezért ezen a területen több díszes ház épült.¹⁹⁾ A fontos városi és egyéb középületek többségükben szintén itt voltak megtalálhatóak. Ez lehetett a város legsűrűbben, tehát emeletes épületekkel lakott része, s a módosabb polgárok – vagy nemesek – házáinak többsége is erre a területre koncentrálódhatott. A gázvilágítás bevezetésénél általános alapelv volt, hogy először a belvárosban építették ki, pl. Pécs esetében a gázvilágítást a belváros azon részére tervezték, amely korábban városfalakkal volt körülvéve, tehát a város magja volt, olyan értelemben is, hogy a külvárosok körülötte helyezkedtek el – ugyanekkor ez volt a legsűrűbben lakott városrész is.²⁰⁾

Ugyanezen jegyzék alapján megállapítható, hogy elsősorban az I. kör, valamint az V, VI, VII. és VIII. körök voltak világítva, tehát főként a városnak a vasúthoz közel eső része, a városi tanácsot vádolták is azzal, hogy az építkezéseket, fejlesztéseket csak a városnak erre a területére koncentrálja, illetve a kalauzokban főként a városnak ezt a részét ajánlották megtekintésre az ide utazóknak. A II, III és IV. körben a világítás csupán a szélesebb utcákra, a fő közlekedési útvonalakra terjedt ki az 1880-as évek közepén, de ezekben a körökben nem sokat változott a helyzet 1897-ig.²¹⁾

A térképeken kívül a szabadkai lámpák elhelyezkedéséről fontos információkat szolgáltat a „*Kimutatás a behozandó légszesz lámpákról és a megmaradandó petróleumlámpákról*” című táblázat,²²⁾ amely a város összes utcáját áttekinti. Ez alapján megállapítható, hogy az akkor létezett 261 utcának kevesebb, mint a felében, 110 utcában volt csak világítás, s az arányon nem sokat változtatott, hogy még ebben az évben 9 olyan utcában állítottak fel lámpát,²³⁾ ahol még nem volt. A táblázat készítése idején 395 db petróleumlámpája volt Szabadkának, 1889-ben már 423 lámpát vett bérbe a várostól Nagy Mihály utcavilágítási vállalkozó.²⁴⁾ A kimutatás szerint a 110 korábban világított utcából 105-ben továbbra is megmaradt volna a petróleumvilágítás. Az összes utca, ahol korábban volt világítás, a tervezet szerint ismét világítva lett volna, vagyis a beosztásukon lényegileg nem változtattak. Valójában a lámpák számát növelték meg, ennek lehetett olyan következménye is, hogy mivel a lámpák nagyobb része utcasarkokon állt, ezzel kisebb utcák világítását is „megoldották”, amelyben valójában nem volt ezután sem lámpa. A gázzal világított utcák és terek száma 47 az 1887-es kimutatás szerint, bár 1884-ben még 62 utcavilágítást terveztek. A Riedinger L. A. Maschinen und Gasapparatenfabrik cég²⁵⁾ által készített vázlat először még a 62 utcára készült, csak később jelöltek meg rajta 17 utcát fekete – ceruza –

¹⁶⁾ Magyar Országos Levéltár Belügyminisztérium iratai (K 150) V. kútfő 37735/1872; SzTL, F:002. 4792/polg.1872. És az egy évtizeddel későbbi próbálkozásról: Muhi János, Zombor története, 1944, 214. o. Nyitra városában a gázugár éppen 1890-ben kezdett el üzemelni.

¹⁷⁾ SzTL F: 002. 801/polg.1885

¹⁸⁾ Raktár (később Jókai), Petőfi, Vörösmarty, Pázmány, Damjanits a vasút vonallal bezárólag. Ezen a hozzávetőleges téglalapon belül belső útvonalak: Deák, Kossuth, Bem és a Virág utcák. A kövezésről: Iványi István, Szabadka szabad királyi város története, II. rész, Szabadka, 1892 [reprint, 1991, 641-2. o. és Váli Gyula: Város fejlesztés, In: Szabadka város közigazgatása 1902-1912 években, Szabadka, 1912, 127. o.

¹⁹⁾ Iványi István, Szabadka szabad királyi város története, I. rész, Szabadka, 1886 [reprint] 550., 610., 619-622 o. valamint Szabadka fejlesztése, In: Szabadkai Hírlap, 1890. IX. 11., 2. o.: „Az előbbi hatóság idejében történt nagy kövezési program indította meg nálunk a nagyobb mérvű építkezést. A polgárok belátták, hogy a nagy kövezés kötelezettséget ró rájuk és építettek.”

²⁰⁾ Deák Bertalan – Szita László, A pécsi légszeszgyár, Pécs, 1970, 20. o.

²¹⁾ SzTL, F:002. mérn. 255/1897-es térképe

²²⁾ SzTL, F:002. 14021/polg. 1886

²³⁾ SzTL, F:002. mérn. 292/1887

²⁴⁾ SzTL, F:002. 639/polg. 1889

²⁵⁾ Riedinger-nek a Gép- és Gázkészülék gyára mellett számos gázugára is volt, ezek működtetésére részvénytársaságot is alapított, amelynek neve először Ausburgi légszeszgyárak volt, később Egyesített Légszeszgyárak [Verienigte Gaswerke] lett a neve.

keresztekkel, amelyek többsége csupán kis, rövid utca volt, s az 1890-es évek elején mégis gázvilágítást kapott. A Riedinger augsburgi cég által készített gázvilágítási terv (Gasbeleuchtungs-Rajon mit Röhren und Laternen - Plan) szerint az I. kör szinte valamennyi utcája és tere gázvilágítást kapott volna, és a város fent meghatározott központja is. A tárgyalások közben alkudozások miatt később a főtér-

től távolabb eső részén az I. körnek a Bercsényi - Damjanits - Wesselényi - Katona utcák által határolt tömb belső utcái a Kölcsey utca kivételével nem kerültek rá a Tér-rajzra. Ugyanez történt a VIII. kör Sipos és Szalay László utcákkal, mivel a velük párhuzamos Virág és Ikra kapott gázvilágítást, ugyanúgy mint a rájuk merőleges Raktár és Kosuth utcák.

FELHIVÁS.

A tekintetes városi törvényhatóság határozatával a légszesz világítás bevezetése Szabadka város területére elrendeltetvén, miután már a legközelebbi időben a csövek fektetését fogantatba vesszük, van szerencsénk a város közönségét tisztelettel felhívni, miszerint ezen új világítási nemet igénybe venni sziveskedjék. A várossal kötött szerződés értelmében a vállalat a világítási területen lakó magánosoknak is szolgál a legjobb minőségű kőszénből előállított légszeszszel, melynek lángja óránkénti 141.5 liter légszesz fogyasztása mellett 14 normalgyertya fényerejének felel meg, köbméterenként 17 krajczárért, mely ár nagyobb fogyasztás mellett lényegesen csökken.

Eszerint a magánfogyasztók által használt

8 gyertyafény erejű légszeszláng óránként 1'36 krajczárba

10	,	,	,	,	1'70	,
12	,	,	,	,	2'04	,
14	,	,	,	,	2'38	,

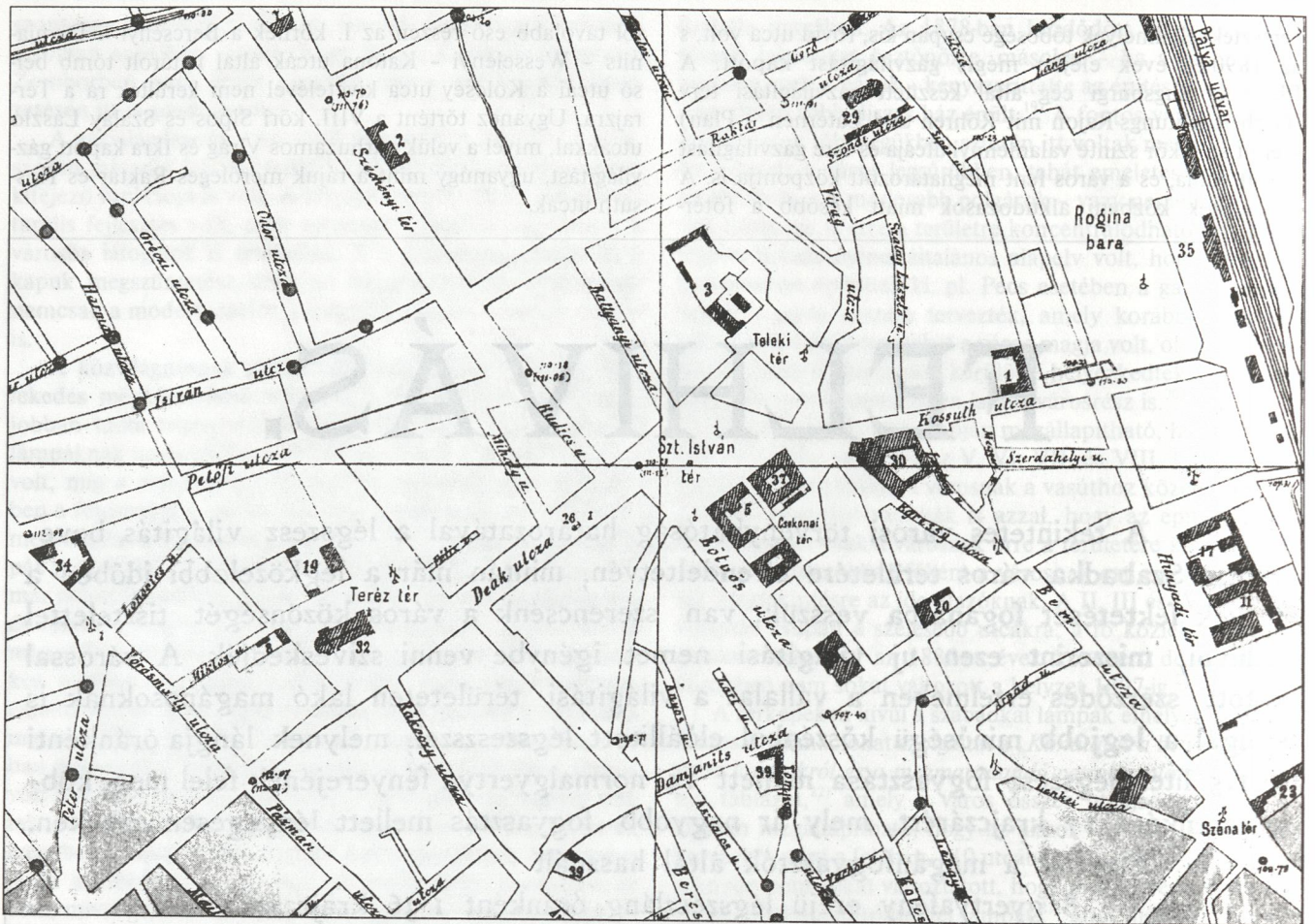
A magánfogyasztás részére szükségeltető légszeszvilágítási berendezéssel a tulajdonon jegyzett árszabás szerint, minta és czélszerű kivitelben szolgálunk. A hivatalosan hitelesített gázórákat a fogyasztók ugyanezen árszabás szerint vagy tulajdonjogul megvehetik, vagy havi bér mellett kölcsönül használhatják. Utóbbi esetben a vállalat a gázórák fenntartását is elvállalja.

Hogy a légszeszvilágítás berendezését a magánosoknak lehetőleg megkönnyítsük, mindazon fogyasztók, akik a főcsövek lefektetése előtt jelentkeznek, a főcsőtől számítva, 6 méter ingyen csövezetékert nyerne.

Bátorkodunk enél fogva a t. cz közönséget tisztelettel felkérni, hogy a légszeszvilágításhoz lehetőleg nagy számban csatlakozni és e czélből helyben, Kossuth-utca, Polyákovits Alajos-féle házban (I. emelet) berendezett légszeszvilágítási irodánkban jelentkezni sziveskedjenek. Minden jelentkezőnek a lehető legrövidebb időben költségelőirányzattal fogunk szolgálni, melynek aláírással való visszaszárnyasztását kötelező megrendelésnek tekintjük.

Szabadkán, 1889. április hóban.

Szabadkai légszeszgyár.

Kőolajlámpák 1897. (a képen látható pontok jelölik a lámpákat)

A gázvilágítási terv, terv voltát bizonyítja az is, hogy mindkét gázgyár hely fel van tüntetve a terven, és ezért a hozzájuk közelfekvő utcák világítása is, amely később a közvilágítási lámpák számának csökkentése miatt már nem került rá a Térrajzra. Amikor a gázgyár számára alkalmas helyként a Zentai úti telek mellett döntöttek, az V. kör gázvilágítást is elvetették a Zombori út kivételével, és ebben a körben sem fejlesztették a közvilágítást. A lámpák elhelyezkedése az utcákat és a tereket is kijelöli a térképen, ugyanis a tereken lehetőleg egymással párhuzamosan, több sorban, az utcákban pedig cikk-cakkban tervezték elhelyezni a lámpákat.

Az utcai lámpák száma, méginkább a csővezeték hossza az egyik lényeges kérdése volt a gázvilágítási szerződésnek, mivel a vállalkozónak az állt érdekében, hogy minél kevesebb csövet fektessen le, s ezzel a hálózattal minél több fogyasztót lánsson el. A belvárosra kívánta tehát korlátozni a gázvilágítást.

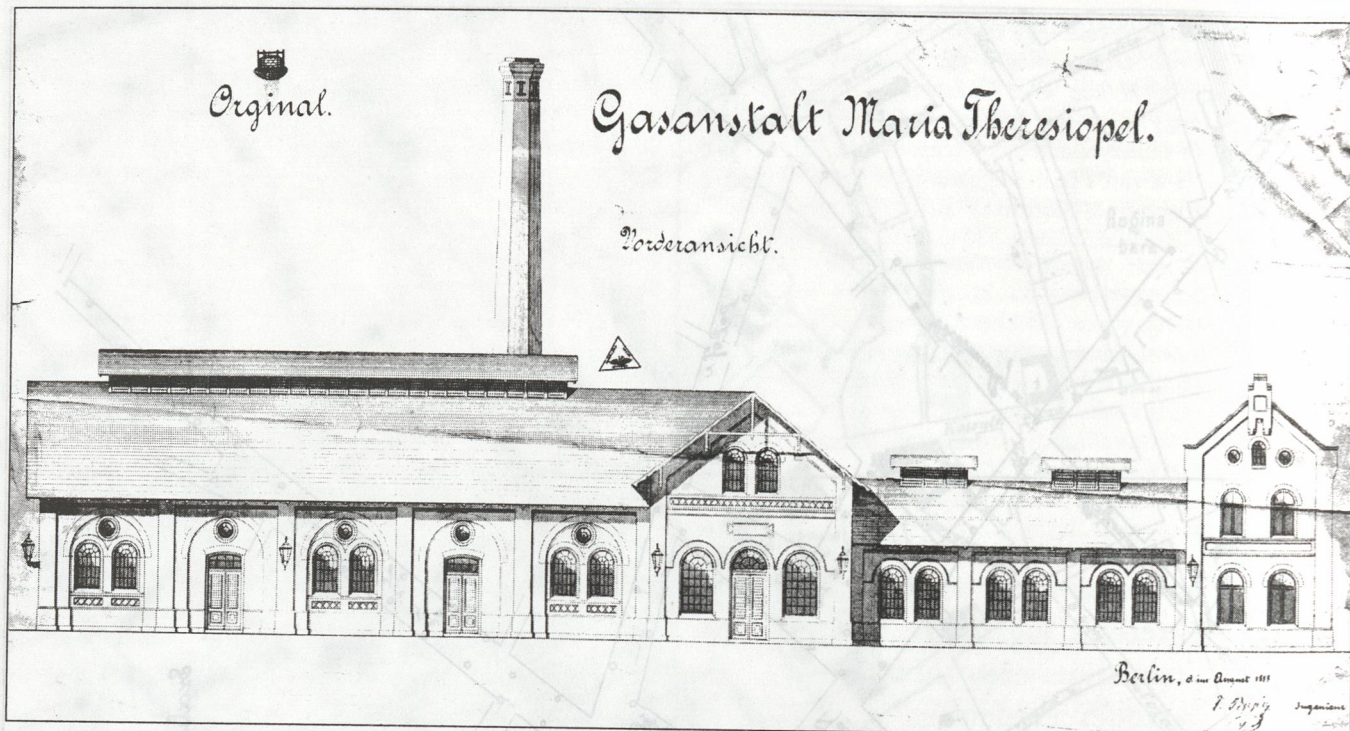
Ezt sokszor azzal indokolták, hogy a nagy területű városok ellátása, milyen sok befektetési tőkét igényel. Ez a gondolat nemcsak a vállalkozók részéről merült fel,²⁶⁾ hanem később ezzel is indokolták, hogy Magyarországon miért épült fel kevés gázgyár.²⁷⁾ Ezzel szemben *A magyar korona országainak gyáripára az 1898. évben* könyv szerzője arra a megállapításra jutott, hogy a gázgyárak alapításában a település földrajzi fekvése nem fontos, hanem a nagymennyiségű fogyasztás, ami fejlődőképes településeken várható.²⁸⁾ A szabadkai lakosok először nem voltak bizalommal az új világítás iránt, mert amikor a vállalkozó megkérdezte tőlük, hogy mennyi lángot szeretnének házaikba, lakásaikba vagy üzleteikbe, sokkal kevesebben jelentkeztek, mint Újvidéken, ezért a szerződésalkötéskor a vállalkozó magasabb árat szabott/állapított meg a „magánosok” részére, viszont a városnak alacsonyabbat²⁹⁾ – minden bizonnyal üzleti megfontolásból, hogy a támogatást megnyerve mielőbb üzemelni kezd-

²⁶⁾ Pl. Pippig F. Szabadka városának küldött levelében: „Ezennel hajlandó vagyok légszeszgyár felépítését és üzembe vételét következő feltételek alapján elvállalni megjegyzem hogy ezen város ugy földrajzi mint helyzetrajzi fekvése utcáinak rendkívüli hossza és szélessége által okozta befektetési költségek a biztosított és várható légszesz fogyasztás mennyiségével arányítva nagyobb befektetési tőkét fognak igénybe venni.” (SZTL F. 002 677/polg. 1884)

²⁷⁾ Technika világa, szerk: Beke Manó, Budapest, Atheneum, é. n., 489. o.: „A vidéki városok, különösen az alföldi nagyobb városok, ugyanis oly rendkívüli nagy területen fekszenek, hogy világításuknak egy központból való ellátása igen nagy tőkebefektetéssel járna és tekintve, hogy ezen városok lakossága jórészt földművelő; nagy magánfogyasztásra ott számítani nem lehet, minek következtében nagyobb tőkebefektetés igen kockázottnak látszik.” – Ennek a véleménynek ellentmondani látszik, hogy az 1914-ig Magyarország területén létesült 33 gázgyár 1/3 része az Alföldön volt.

²⁸⁾ A magyar korona országainak gyáripára az 1898. évben, XVIII. füzet, Budapest, 1900, 89. o.

²⁹⁾ A szakértői vélemény hivatkozik ezekre az adatokra: „Szabadkán a magán fogyasztók száma Újvidék háta megett maradt és így joggal nem követhető hogy egy kevesebb fogyasztással bíró közönség egy nagyobb befektetési tőkét igénylő csőhálózat mellett egyenlő árban kapja a légszeszvilágítást, megjegyzendő azonban it, miszerint a város maga mint morális testület a közvilágítást és a nyilvános épületekhez szükséges légszesz mennyiséget olcsóbban kapja mint akár Baja Páncsova vagy Újvidék városai s így a magasabb ár csakis az egyes magán fogyasztókkal szemben áll fenn.

Pippig F. féle tervezett gázgyár (SzTL, F:275.37)

hessen a gázgyár. A város ugyanis sokáig disputált, válogatott a különböző vállalkozók között. A végleges döntés meghozásában minden bizonnyal szerepet játszott az is, hogy Baja és Újvidék, valamint Pancsova már szerződést kötött ezzel a vállalkozóval, sőt Baján a gyár már nemcsak felépült, hanem 1887-ben üzemelt is.

Egy 1885-ös tervezet szerint a városi mérnök a gázvilágítás bevezetésére a következőket számolta ki:³⁰⁾

	Főutak	Mellékutcák	Az összes
A csőhálózat hossza	8000 m	17000 m	25000 m
A lámpák egymástóli távolsága	35 m	55 m	-
A felállítandó lámpák száma	220 db	310 db	530 db

1887-ben a gázvilágítási tervvel benyújtott ajánlatában Riedinger két alternatívát javasolt a városnak.³¹⁾ Ezeket a következő táblázatban foglaltam össze:

	A	B
Közvilágítási lámpák száma	530db	400 db
csővezeték hossza	28000 m	20000 m
lámpák átlagos elhelyezkedése	52,8 m	50 m

A tanács a B változat mellett döntött, és „Szabadka város közönsége az „egyesített légszeszgyárak” ausburgi céggel, mely állítólag Riedinger L. et. céggel azonos ...”³²⁾ kötött szerződést 400 közlámpára.³³⁾ A légszeszvilágítási szerződés szövegébe, Baja, Pancsova és Újvidék városaival ellentétben az került, hogy nem 2000, hanem 3000 láng ellátására képes gyárat építsen a vállalkozó. Ezenkívül a gyár építésekor nem egy gáztározót épített fel, hanem kettőt egymás mellé, úgy mint Szegeden. „A szabadkai légszeszgyár 1897-ről kimutatott 24 kilométer csőhálózat mellett 351,770 köbméter fogyasztást, 490 utcai és 3050 magánlámpát.”³⁴⁾

³⁰⁾ ... Mert a létesítendő légszeszgyár költség dacára annak, hogy az összfogyasztás az Újvidéki alatt fog maradni, mert tekintettel arra hogy a főcsőhálózat maga 8000 mtrrel hosszabb lesz maga a gyár épület pedig a jövő kiterjedhetés tekintetéből már eleve sokkal nagyobbra építendő az idővel beállandó nagyobb fogyasztásoknál sokkal későbbben van helye az árengedésnek, mint egy nagyobb fogyasztással: és kisebb beépítendő tőkét igénylő telepnél.” (SzTL F: 002. mérn. 334/1888)

³¹⁾ Ezen tervezet beosztása szerint az egész rayon mintegy 530 lámpát igényel, én azonban mert szerződési minimumul 500 lámpát fogadok el, melyekhez 24,000 méter főcsővezeték és legkevesebb 4000 méter mellék vezetéknek válnak szükségessé. minthogy továbbá egy egész csőhálózatnak nagyobb fele majdnem kizárólag utcai világításra használatnak. mivel ebben semmi vagy vajmi csekély számú magán fogyasztásra van kilitás a bajai szerződéssel szemben egy nagyobb számú garantált évi égési órát kell igényelnem. Baján ugyanis csak a belváros van gázvilágításra megállapítva melyben legalább 3 rész megfelelő számú magánfogyasztót szolgáltat.

[...] Végre bátorkodom még megjegyezni, miszerint azon esetre ha a légszesz-világítási felületre nézve egyezés jöhetne köztünk létre, azaz ha csak 20,000 méter csőhálózat 400 közlámpával kívántatnék, miáltal azon utcák melyekben magánfogyasztó nincsen [kihagyatnának], azon esetben késznek nyilatkozom az égési órák számát 500nak egy nyolczred kr árra - reduálni.

Ez aztán a városnak évenként csak 10800 frt kiadásába kerülne a légszeszvilágításért (SzTL, F:002. 2674/polg. 1887)

³²⁾ BKMÖL IV. 1407. b. 8620/1906 Kig. ir. - alapsz.: 22080/1912

³³⁾ SzTL F: 002. 2218/tan. 1891.

³⁴⁾ A magyar szent korona országainak közgazdasági állapota az 1898. évben, a kereskedelmi és iparkamarák jelentései a kereskedelemügyi miniszterhez, Bp., 1899, 78. o.

A közvilágítási lámpák számának emelkedésében fontos szerepet játszott Szabadka lakossága is, mivel az 1860-as évektől kezdve folyamatosan utcai lámpák felállítására és üzemeltetésére vonatkozó kérvényeket nyújtott be kezdetben a Gazdasági székhez, később a városi tanácshoz. A kérvények száma az 1890-es évek első felében megnövekedett, ezek jobb és könnyebb elintézése végett a városi főmérnök, Frankl István már 1894-ben javasolta, hogy állítsanak fel egy bizottságot, ami a „világítási terület kibővítésére” egy átfogó tervezetet készítene és ennek fokozatos megvalósításával a kérvényeknek is elejét lehetne venni, s megakadályozni, hogy az ügyosztályok közt elakadjanak és elintézés nélkül a le-

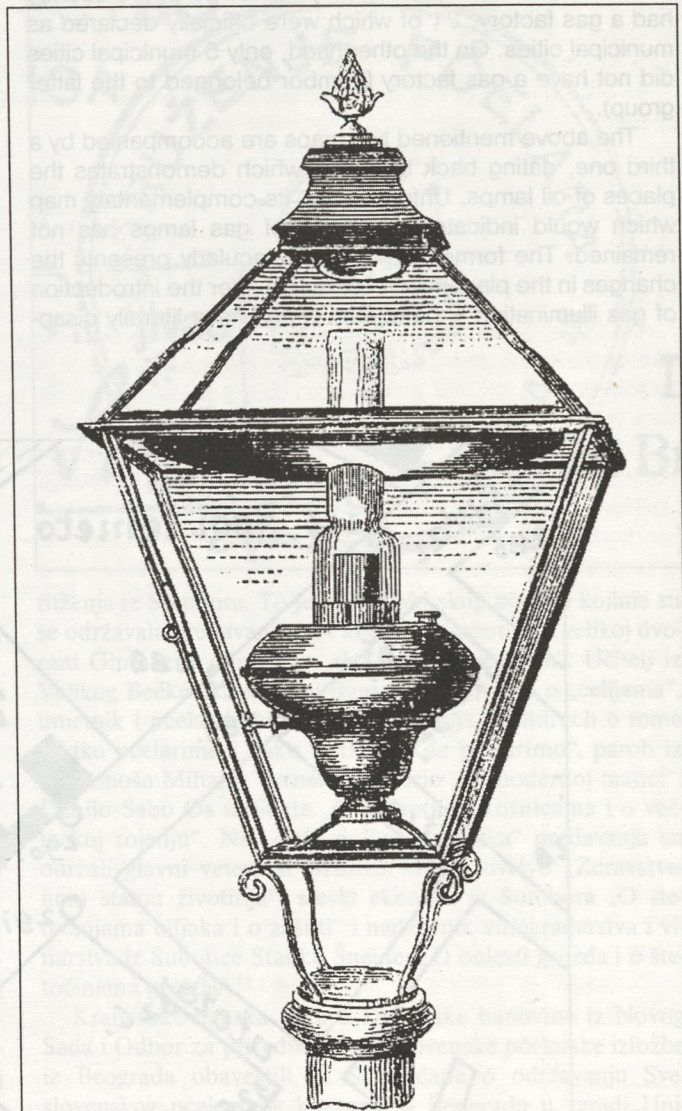
véltárba kerüljenek.³⁵⁾ Szabadkán világítási terület lényeges kibővítésére csak a századforduló után került sor, és előzetes tervet is csak ekkor készítettek. A főispán érdeklődése minden bizonnyal elősegítette az 1897 után bekövetkező változásokat, a lakosok igényei folytán az 1897. évi 168 darabról 1904-ig alatt majdnem a kétszeresére, 300 darabra kellett emelni a petróleumlámpák számát, pedig közben kisebb mértékben ugyan, de a gázlámpák száma is emelkedett. A Térrajz pedig a gázvilágítási terület 1908-as nagy méretű kibővítésig használható maradt, bár valószínűleg létezett egy végleges változata is, amelyen a lámpák számai is fel voltak tüntetve, illetve, hogy fél- vagy egészéjeles lámpák-e.

Rövidítésjegyzék

BKMÖL: Bács-Kiskun Megye Önkormányzati Levéltára

CsML: Csongrád megyei Levéltár

SzTL: Szabadkai Történelmi Levéltár

Nr. 114.

Strassenlaterne, viereckig, mit
16^{'''} Brenner.

7 fl. 50 kr.

³⁵⁾ SzTL, F:002. mérn. 957/1894.

SUMMARY:

GROUND PLAN

The Beginnings of Gas Illumination in Szabadka

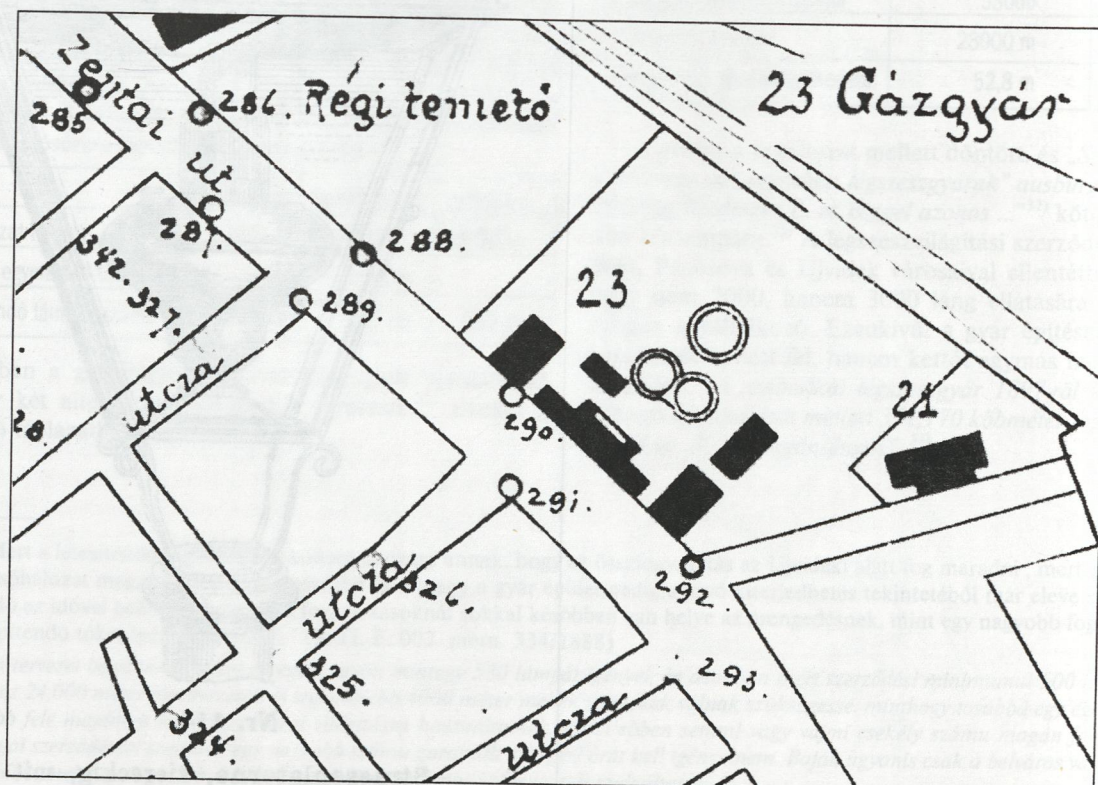
Ground Plan is the title of a map, most probably drawn by the town engineer of Szabadka at the end of the 19th century. It indicates the planned placement of gas lamps around the city. In the same time, this map is the final version of the draft (known as Gasbeleuchtung Rajon - Gas Lighted Region) prepared by the gas factory during its negotiations with the local council.

The introduction of gas lighting has meant modernisation for the town of Szabadka. In addition to infrastructural development, it also brought a municipal recognition to the settlement, as before 1914 only 33 towns of the country had a gas factory, 21 of which were officially declared as municipal cities. On the other hand, only 5 municipal cities did not have a gas factory (Zombor belonged to the latter group).

The above mentioned two maps are accompanied by a third one, dating back to 1897, which demonstrates the places of oil lamps. Unfortunately, its complementary map which would indicate the places of gas lamps has not remained. The former drawing spectacularly presents the changes in the placement of oil lamps after the introduction of gas illumination - petroleum lamps have literally disap-

peared from the town centre. While reconstructing the original distribution of oil lamps we have been guided by the "Report on imported gas lamps and remaining oil lights". From this document, it was possible to detect that out of the 261 streets and squares of the town, 110 had public illumination, and only 9 streets/squares received new lighting. In other streets only the number of lamps has been increased. In 1884, the town planned to lighten up 62 streets, while in 1887, the Ground Plan only includes 47 streets. Beside roads which lead to neighbouring towns, illumination has been brought into the following rectangular area: Train Station - Raktár Street - Széchenyi Square - Petőfi Str. - Vörösmarty Str. - Pázmány Str. - Damjanits Street. The Main Square is situated in the middle of this area. All public buildings were found in this part of the town, and the streets were paved. This used to be the busiest part of the town, surrounded by pretty, 1-2-storey buildings.

In conclusion, we can state that the introduction of gas illumination has not only improved the lighting conditions, but also had a representative role - for example, it highlighted the city centre at night.

Smilja Prodanović, viši arhivist

Pčelarstvo kao unosna grana privrede početkom 20. veka

O pčelarstvu je dosta pisano i amaterski i naučno. U razvoju pčelarstva subotičkog kraja u prošlom veku, samo preko sačuvanih dokumenata, zna se vrlo malo.

Početak veka, tačnije 1910. god. mađarsko Ministarstvo poljoprivrede obavestilo je putem dopisa gradske vlasti u Subotici da je izvršena reorganizacija u podeli države na pčelarske okruge - od osam okruga broj je povećan na devet. Subotica je tada ušla u deveti krug: Temišvar (zajedno sa Novim Sadom i Somborom, a skupa su činili Bač-Bodrošku županiju).¹⁾

Te se godine spominje i organizovanje izložbe pčelarskih proizvoda u Mađarskoj gde se održavao 55. sabor pčelara na koji su bili pozvani i subotički pčelari.²⁾ U samoj Subotici izložbe pčelara su organizovane (prema sačuvanim dokumentima!) mnogo kasnije:

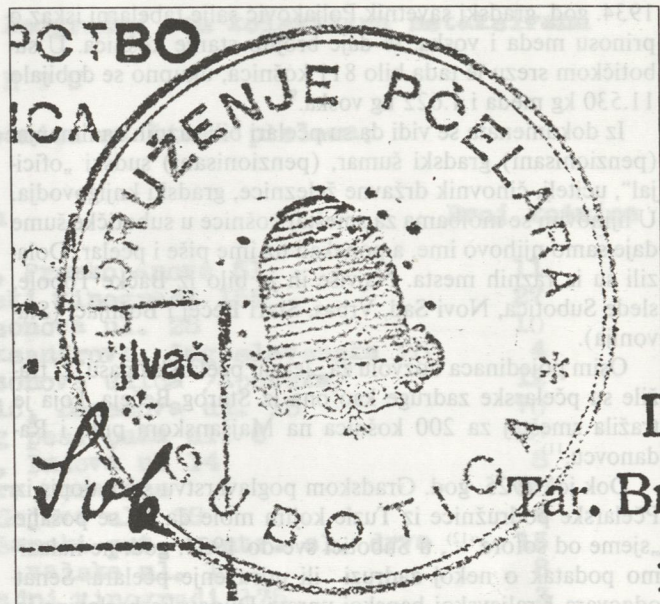
- Subotička nedelja se održavala od 30. 9 - 8. 10. 1936. god. Tom je prilikom održana i izložba industrijskih proizvoda. O tome Udruženje trgovaca za grad Subotica izveštava Gradsko poglavarstvo.³⁾

- Sokolski sletski odbor u Subotici je organizovao u vreme sletskih dana u parku na Trgu Ćirila i Metoda i izložbu „pčelnjaka i košnica“ u saradnji sa udruženjem pčelara.⁴⁾

Podaci o tim izložbama su dosta šturi. Ne znamo ništa o eksponatima, o posećenosti izložbe, izlagačima...

U novoj državi, a posle rata, trebalo je najpre sagledati postojeće (zatečeno) stanje u svim privrednim granama. Zato Ministarstvo trgovine i industrije iz Beograda zanima 1919. god. i stanje u pčelarstvu svake regije. U toku su bili „trgovački pregovori“ i izrada novih carinskih tarifa, pa su im bila potrebna saznanja o svakoj privrednoj grani - tako i o pčelarstvu. Zanima ih broj košnica, proizvodnja meda i voska, da li se izvozilo i koliko i „šta bih trebalo učiniti da se proizvodnja meda i voska poveća“. Tom dopisu je priložena carinska tarifa sa maksimalnim i minimalnim stavom u dinarima za: žive pčele u košnicama, med (u saću, topljen i ceđen), sirov vosak od pčela (čist i mešan), veštački spravljena pića, vosak od pčela pomešan sa drugim materijalima, sveće (lojane, od voska, parafina, stearina...). Odgovor na taj upit nažalost nije sačuvan.⁵⁾

Par godina kasnije iz arhivskih dokumenata saznajemo za održavanje „pčelarskog sleta“ koji se priređivao 26. 08. 1925. god. na Paliću u organizaciji Bačkog poljoprivrednog ud-

ruženja iz Sombora. To je trebao biti skup pčelara kojima su se održavala predavanja na Paliću, a u Subotici, u velikoj dvorani Gimnazije održan je „slet poljoprivrednika“. Učitelj iz Velikog Bečkereka Milivoj Bugarski je govorio o „čelijama“, umetnik i pčelar iz Novog Sada Andrija Mundroch o tome „Kako pčelarimo i kako bi trebalo da pčelarimo“, paroh iz Martonoša Mihajlo Verner je govorio „O modernoj matici“, Danilo Sabo Os iz Sente „O pokretnim košnicama i o veštačkoj rojenju“. Na „sletu poljoprivrednika“ predavanja su održali glavni veterinar Mladen Mladenović o „Zdravstvenom stanju životinja“, sreski ekonom iz Sombora „O štetčinjama biljaka i o zaštiti“ i nadzornik vinogradarstva i vinarstva iz Subotice Stanko Šneider „O bolesti grožđa i o štetčinjama grožđa“.⁶⁾

Kraljevska banska uprava Dunavske banovine iz Novog Sada i Odbor za priređivanje Sveslovenske pčelarske izložbe iz Beograda obavestili su Subotičane o održavanju Sveslovenskog pčelarskog kongresa u Beogradu u zgradi Univerziteta od 26-31. 08. 1934. god., a pratila ga je i izložba. Novosadani su poslali i obrazac prijave (pisan latinicom i ćirilicom) i brošuru⁷⁾, a Beograđani su tražili da se na kongres

¹⁾ F : 2. Magistrat slobodnog kraljevskog grada Subotice XV 53/1910.

²⁾ ibid. XV 119/1910.

³⁾ F: 47. Senat grada Subotice 1410 III 1463/1936. (Gradsko poglavarstvo) - Ekonom. odeljenje

⁴⁾ ibid. 1410 III 2005/1936.

⁵⁾ ibid. 1365 XV 205/1919.

⁶⁾ ibid. 1381 XV 288/1925.

⁷⁾ ibid. 1406 III 2303/1934.

iz svakog sreza pošalje 30-tak izlagača⁸⁾. To je bio VI sveslovenski pčelarski kongres uz prateću izložbu, a održavao se pod pokroviteljstvom kralja Jugoslavije Aleksandra I. Takvi kongresi su ranije održani u: Sofiji (1910), Beogradu (1911), Moskvi (1912), Pragu (1927) i Poznanju (1929). Donet je program kongresa koji je obuhvatao: doček i raspoređivanje učesnika po stanovima, sastanak, otvaranje kongresa, predavanja i diskusije, donošenje rezolucije i izbor nove uprave, te izlete. U programu izložbe je bilo: prikazivanje košnice, pčela i pčelinjih proizvoda - meda, saća, prerađevina od meda, vosak, izradevine od voska; potom su tu pčelarske sprave, medonosno bilje, literatura o pčelama... Dodat je i Pravilnik Sveslovenske pčelarske izložbe.

Dok još 1919. god. ne znamo šta su Subotičani odgovorili Ministarstvu poljoprivrede o stanju pčelarstva u svome kraju, 1934. god. gradski savetnik Poljaković šalje tabelarni iskaz o prinosu meda i voska, te daje brojno stanje košnica. U subotičkom srezu je tada bilo 811 košnica, ukupno se dobijalo 11.530 kg meda i 1.622 kg voska.⁹⁾

Iz dokumenata se vidi da su pčelari bili raznih zanimanja: (penzionisani) gradski šumar, (penzionisani) sudski „oficijal“, učitelj, činovnik državne železnice, gradski knjigovodja. U njihovim se molbama za smeštaj košnice u subotičke šume daje samo njihovo ime, a ponekad uz ime piše i pčelar. Dolazili su iz raznih mesta. Najviše ih je bilo iz Bačke Topole, slede Subotica, Novi Sad, Vrbas, Stari Bečej i Bošnjaci (Slavonija).

Osim pojedinaca dozvolu za „letnju pčelarsku pašu“¹⁰⁾ tražile su pčelarske zadruge kao ona iz Starog Bečeja, koja je tražila smeštaj za 200 košnica na Majšanskom putu i Radanovcu.¹¹⁾

Dok još 1925. god. Gradskom poglavarstvu stiže dopis iz Pčelarske podružnice iz Tuzle kojim mole da im se pošalje „sjeme od sofore“¹²⁾, u Subotici sve do 1934. god. ne nalazimo podatak o nekoj zadrugi ili udruženje pčelara. Senat odgovara Kraljevskoj banskoj upravi Dunavske barlovine iz Novog Sada još 1932. god. da na teritoriji grada „nema zadruga pčelarstva“.¹³⁾ Ali u 1934. god. već postoji Željezničarska pčelarska zadruga u Subotici.¹⁴⁾ Senat šalje 1938. god. dopis u Novi Sad (koji nije sačuvan!) o „pčelarskim organizacijama“. Ministarstvo poljoprivrede je zanimalo koje od njih su učlanjene u Savez jugoslovenskih pčelarskih društava i zadruga i u Savez pčelarskih zadruga.¹⁵⁾ Precizne podatke o Udruženju pčelara koje je bilo podružnica Srpskog pčelarskog društva u Beogradu saznajemo kada Gradsko poglavarstvo Subotice izdaje potvrdu o brojnom stanju košnica sa imenima pčelara. Tada je bilo popisano 77 pčelara, a broj košnica je varirao po pojedincu od 4-70 košnica. Ukupno je tada bilo 1400 košnica u subotičkom kraju.¹⁶⁾

Zanimljiv je predlog i molba Agrarne zajednice (kao zadruge) Hajdukovo-Palić (kod Subotice) upućeno Grad-

skom poglavarstvu Subotice 1936. god, da dozvole upravniku Gradske ekonomije Dragutinu Svobodi da sudjeluje u žiriju za odabiranje najboljeg odgajivača „živinarsko pčelarskog rasadnika“ među članovima te agrarne zajednice.¹⁷⁾ Teško je iz današnje perspektive sagledati kakav je to bio rasadnik, jer o tome nemamo preciznijih podataka.

Te godine Srpsko pčelarsko društvo u Beogradu je organizovalo „pčelarski tečaj“ i to:

- od 21-28. maja početni za pčelare „koji nisu radili ili su radili vrlo malo sa pčelama“

- od 5-12. jula viši tečaj za starije pčelare „koji žele da se više osposobe za praktično pčelarenje“

- od 6-13. septembra viši tečaj za vodje „koji imaju mogućnosti da postanu pčelarski učitelji u svome kraju“

Svi su ti tečajevi bili besplatni, a za slušatelje iz unutrašnjosti bili su osigurani hrana i prenoćište. Po mišljenju Ministarstva poljoprivrede i Kraljevske banske uprave Dunavske banovine iz Novog Sada tečaju su trebali prisustvovati i veterinari.¹⁸⁾ O potrebi da sreski veterinari pohađaju „pčelarske tečajeve“ govori i drugi dopis sa preporukom Ministarstva poljoprivrede a po molbi Saveza jugoslovenskih pčelarskih zadruga i društava.¹⁹⁾

Za razvoj pčelarstva važni su bili voćnjaci, šume ali i drvoredi. Još 1919. god. Nandor Siladji, vlasnik vinograda Štajnic na Paliću, tražio je dozvolu da zasadi lipe sa obe strane puta prema vinogradu. Dodaje da bi se time doprinelo i razvoju pčelarstva na Paliću. Gradski baštovan Ištvan Kovač Striko mu odgovara da je sadnja lipa uz taj put moguća samo delimično i to počev od Segedinskog puta do prve raskrsnice, jer je preostali deo puta bio nesredjen a zemlja još nije bila isparcelisana. Sadnice lipe mogle su se dobiti iz gradskog rasadnika.²⁰⁾

Ministarstvo poljoprivrede dopisom upozorava da bi trebalo podići „pčelarske gajeve“ umesto livada. Time bi se, po njima, otklonila kriza pčelije paše i povećao prinos u medu i vosku, jer je pčelarstvo bila važna i unosna poljoprivredna grana u državi, a zbog sušnih godina izostao je uspeh. Upućuju ih na Jagodinu gde je bio Miloradovićeve rasadnik „ukrasnog i medonosnog šiblja i drveća“ koje cveta od februara do oktobra. Komesar Oblasne samouprave Bačke oblasti šalje iste godine sledeći dopis: „Ma da je pčelarstvo danas gotovo jedna od najrentabilnijih grana naše privrede, a med je vrlo zdrava ljudska hrana, to je pčelarstvo u našoj oblasti dosta slabo razvijeno. Uzrok leži u tome, što pčelice ne nadju vrlo često ni toliko hrane - meda, da bi mogle same sebe ishraniti. Uvodjenjem modernije zemljoradnje, otpada nadalje nepreorana strnjika i s time bosiljak, koji daje kod nas pčelara mnogo i dobru pašu. „Zato se preporučuje sadenje lipa za drvored, a medonosno drveće i šiblje za parkove. To je trebalo saditi i oko škola, crkava i drugih javnih zgrada. Neplodna zemljišta trebalo je pošumljavati akacijom. Za lipu

⁸⁾ ibid. 1406 III 2371/1934

⁹⁾ ibid. 1405 III 1376/1934.

¹⁰⁾ ibid. 1402 III 1195/1932.

¹¹⁾ ibid. 1404 III 1084/1933

¹²⁾ ibid. 1381 XV 111/1925.

¹³⁾ ibid. 1402 III 1274/1932.

¹⁴⁾ ibid. 1407 III 599/1935.

¹⁵⁾ ibid. 1416 III 1505/1938.

¹⁶⁾ ibid. 1415 III 287/1938.

¹⁷⁾ ibid. 1410 III 2133/1936.

¹⁸⁾ ibid. 1410 III 2275/1936.

¹⁹⁾ ibid. 1410 III 3553/1936.

²⁰⁾ ibid. 1366 XVIII 8/1919.

GRADSKO POGLAVARSTVO SUBOTIC

III - 287/438

9. februara 1938.

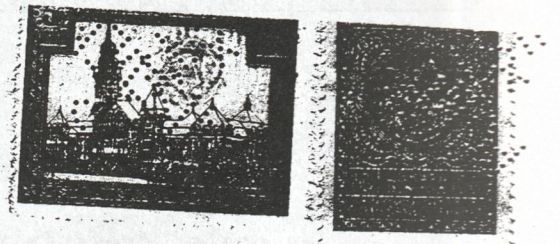
Na molbu Udruženja pčelara u Subotici, a na osnovu rešenja Ministarstva finansija od 5-IX-1937 g. Broj 58.197, Gradsko poglavarstvo u Subotici izdaje članovima Udruženja pčelara u Subotici /podružina Srpskog pčelarskog društva u Beogradu/ ovu kolektivnu netaksiranu

P O T V R D U

o brojnom stanju košnica sa živim pčelama:

Ime i prezime	Stan	Broj košnica
1 Parkaš Franja	VII, Frankopanova 51	11
2 Vukov Pero	Majski vinogradi 155	27
3 Kohajda Franjo	Vilsonova ul. 28	10
4 Isakov Djordje	Aleksandrovo, Jugoslavenska 26	4
5 Blum Alfred	Vilsonova ulica /apoteka/	12
6 Vičak Emil	Palić, Benaševa ul. 15	70
7 Kujundžić Joso	S-og peš. puta ul. 6	20
8 Kudlik Aleksandar	VII, Đudova ul 14	8
9 Ungarn Ivan	Stara Korevica	50
10 Fišter Ivan	V, Gajeva ul. 38	4
11 Čulić Marjan	Majšanski put, Centr. sl. drva	15
12 Krnjajski L. Đančo	IX, Avalska ul. 1	8
13 Miklenović Stevan	Zapadni vinogradi 175	3
14 Kovačeva Ana	Zapadne ugarnice 179	6
15 Marković Nikola	Čavolj /Hrestova sura/	29
16 Stanković Svetozar	Palić, Horgoški put 52	18
17 Stantić Luka	Djurdjin	18
18 Ognjanov Branko	Pavlovac	35
19 Antunović Jakob	Radanovac 310	7
20 Sabo Đatanč Jovan	Istočni vinogradi 37	40
21 Horvat Josip	Glied ciglana	21
22 Tot Adam	Obračovića ul 7	22
23 supr. Mašković Bena	Knez Mihajlova 2	7
24 Saračkai Antun	Plebanijska ul. 22	16
25 Bartaloš Elek	Bikovo 370-a	9
26 Broksalaši Lajčo	Hajdukovo 410	60
27 Anuš Mihajlo	Zapadni vinogradi 154	28
28 Horvat Luka	Vardarska ul. 13	10
29 Djukić Stevan	Zapadni vinogradi 439	9
30 Panković Karlo	Hajdukovo 633	7
31 Čakanj Josip	Plitvička ul. 3	32
32 Uzonji Lajčo	Dječka ul 7	40
33 Mezei Valentin	Istočni vinogradi 32	17
34 Bračka Stevan	Kralja Aleksandra ul 4	26
35 Fulöp Djordje	Hajdukovo 373	15
36 Poljaković Stevan	Piukovića ul. 50	19
37 Ambruš Balint	Kireški put 33	13
38 Dornstädter Josip	Paje Dobanovskog 17	4
39 Hummer Franjo	Zapadni vinogradi 415-a	8
40 Drenković Petar	Otvorena ul. 35	6
41 Ertl Djeno	Zapadni vinogradi 560-a	49
42 Kudlik Karlo	Postenska ul. 8	40
43 Mačašović Stevan	Aleksandrovo, Verušićka ul. 38	4
44 Török Stevan	V. Mokranjeva ul. 40	2

Molba
 Udruženja pčelara u Subotici
 radi izdavanja potvrda
 o brojnom stanju košnica
 sa živim pčelama

GRADSKOM POGLAVARSTVU

U SUBOTICI

P. N.

Na osnovu rešenja Ministarstva finansija od 5-IX-1937 god.
 broj 58.197 molimo Cenjeni Naslov, da nam izda netaksiranu kolektivnu potvrdu o broju košnica naših članova sa živim pčelama.

Ova potvrda nam potrebna radi nabavka denaturisanog šećera za prihranjivanje pčela, u slučaju ako pčele nisu u stanju da nadju sebe dovoljnu količinu meda.

Za vernost podnetih podataka prima na sebe odgovornost Uprava Udruženja pčelara u Subotici /podružina Srpskog pčelarskog društva u Beogradu/.

U nadi, da će nam Cenjeni Naslov izdati ovu kolektivnu potvrdu, ostajemo

Subotica,
 9 februara 1938 g.

sa postovanjem

Loth Adam

za potpretsednik

Uroš Aleksandra

sekretar

GRADSKO
 POGLAVARSTVO
 SUBOTICA

ГРАДСКО
 ПОГЛАВАРОСТВО
 СУБОТИЦА

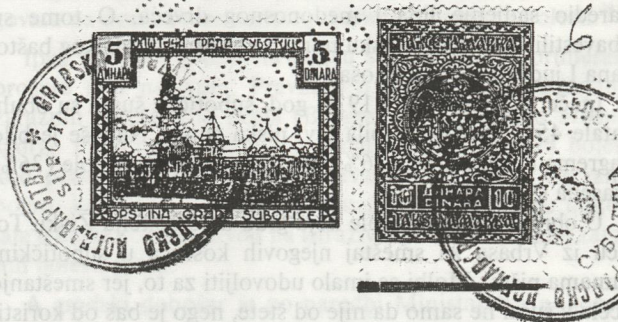

Primljeno 9 februara 1938 god.

E. onom. o.s.	Obredilvac
III.	287		Sub

1 prilog

Molba
Udruženja pčelara u Subotici
radi izdavanja potvrda
o brojnom stanju kosnica
sa živim pčelama

GRADSKOM POGLAVARSTVU

U SUBOTICI

P. N.

Na osnovu rešenja Ministarstva finansija od 5-IX-1937 g. broj 58.197 molimo Cenjeni Naslov, da nam izda netaksiranu kolektivnu potvrdu o broju kosnica naših članova sa živim pčelama. Osim toga molimo Cenjeni Naslov, da nam potvrdi i to, da naši članovi ~~u~~ od 4 marta o. g. nisu uzimali šećer za prolječno prihranjivanje ni od kakve pčelarske organizacije.

Ova potvrda nam potrebna radi nabavka bestrosarinskog de-naturisanog šećera za prihranjivanju pčela, jer prosle jeseni oni nisu mogli naći i prikupiti dovoljnu količinu meda.

Da u priloženom spisku naznačeni naši članovi stvarno nisu uzimali ove godine šećer za prihranjivanju pčela ni od kakve pčelarske organizacije to Uprava Udruženja pčelara u Subotici ovim potvrđuje isto tako potvrđujemo tačnost podataka navedenim u priloženom spisku i za ver-nost tih podataka Uprava Udruženja pčelara u Subotici prima na sebi svaku odgovornost.

U nadi, da će nam Cenjeni Naslov izdati ovu potvrdu, ostajemo sa postovanjem
Subotica, 14 marta 1938 g.

Za:

potpretsednik

GRADSKO
POGLAVARSTVO
SUBOTICA

ГРАДСКО
ПОГЛАВАРОТВО
СУБОТИЦА

Vukobrat Đotić

Vukobrat Đotić
tajnik

14 marta

38

se kaže da je „lepo i korisno drvo a podnosi kresanje i formiranje”. Senat je prihvatio sugestije i u „interesu pčelarstva” naredio sadjenje lipa i medonosnog drveća. O tome su obavestili Državnu šumsku upravu i glavnog gradskog baštovana Ljudevita Domonkoša.²¹⁾

Inače, po podatku iz 1936. god. subotičke šume su obuhvatale 4595 ha i to je bila tzv. niska šuma. Najviše je bilo bagrema (78%), hrasta (6%), crnog bora (6%), topole (36%) i jasena (1%).²²⁾

U obrazloženju dozvole koju grad daje učitelju Živku Tošiću iz Vrbasa za smeštaj njegovih košnica u subotičkim šumama pišu: „Molbi se imalo udovoljiti za to, jer smeštanje pčela u šumi ne samo da nije od štete, nego je baš od koristi, a drugo pak pruža se mogućnosti pčelarima na iskorišćavanje nektara bagremovog cveta, koji se na drugi način iskoristiti ne da.”²³⁾ Zanimljivo je da se uz korist od pčela provlači i reč šteta ali vezano uz gradske šume gde su pčelari smeštili košnice:

- Stevana Beniša iz Subotice se obavezuje na odgovornost „za neoštećenje šumskog drveća” prilikom postavljanja košnica u Hrastovačkoj šumi.²⁴⁾

- Adama Totha se opominje da svoje pčele smesti blizu lugarskih zgrada „gde će ih dotični lugar nadzirati, da ne počine kakove štete”²⁵⁾

Cvetanje bagrema događa se u junu. Subotičke šume su bile najzanimljivije za pčelare baš u tom periodu. Kada su tražili dozvolu za smeštaj svojih košnica, obično navode kao termin „u vreme cvetanja bagrema”. Samo na dva mesta nalazimo precizno određene dane:

- Stipan Beniš traži dozvolu da smesti svojih 100 košnica u Hrastovačku šumu u periodu od 30.4-30.6.1928.god.²⁶⁾

- Godinu kasnije on traži da na istoj lokaciji smesti samo 30 košnica od 10. 5-10. 7. 1929. god.²⁷⁾

Prema sačuvanim dokumentima pčelari subotičkog kraja su tada posedovali između 26 i 200 košnica ili kako ih oni zovu „pčelinjih porodica”²⁸⁾. U nekim se dopisima i molbama za smeštaj košnica po šumama ne precizira njihov broj. Npr. Adam Toth iz Subotice traži samo dozvolu za smeštaj svojih pčela.²⁹⁾ Tražila se najčešće dozvola za stavljanje i premeštanje košnica po subotičkim šumama. Najpopularnija je bila Hrastovačka šuma, potom Radanovačka šuma, slede Bukvač i Majšanski put. Kako su šume bile u vlasništvu grada, dozvola za smeštaj košnica se tražila od Senata, ali je Senat odluku prepuštao Šumskoj upravi:

- Inž. šumarstva Stipan Đurić moli Senat da se pčelarima odobri iznošenje i premeštanje košnica po subotičkim šumama, a poziva se na razvitak pčelarstva kao privredne grane. Senat daje načelnu dozvolu, ali poziva Šumsku upravu da označi mesta gde će stajati košnice.³⁰⁾

Za svaku košnicu pčelari su plaćali tzv. „pristojbu” od dva

dinara što je išlo na račun Šume u gradsku blagajnu. Nekada im se određuje pristojba po košnici a nekada se to čini zbirno:

- Petar Rafai i Marton Nadj iz Bačke Topole traže dozvolu za smeštaj svojih 50 košnica „u šumi Hrastovača prilikom cvetanja bagrema”. Morali su da plate dva dinara po košnici.³¹⁾

- Adam Šade iz Novog Sada je tražio dozvolu za smeštaj svoje 72 košnice na Bukvaču. Senat traži od njega da uplati u „domaću blagajnu 144 dinara”³²⁾

Na adresu Senata stiglo je 1931.god. pismo iz Ministarstva poljoprivrede u kome piše: „Dugotrajna ovogodišnja suša učinila je da je paša za pčele bila siromašna te postoji opasnost da usled toga pčele nisu pripremile dovoljno hrane za zimu usled čega bi ih trebalo veštački prihranjivati. Pošto su žalbe pčelara o slaboj paši i opasnosti koja preči prezimljavanju pčela usled nedovoljne hrane učestale, da bi se tačno znalo stanje stvari po pojedinim banovinama, molite se, da što hitnije dostavite Ministarstvu sledeći izveštaj:

1. Kako su pčele napredovale u toku ovog leta
2. Da li su odnosno da li će do kraja ovog leta sakupiti dovoljno hrane za prezimljavanje
3. Da li će i koliko šećera po košnici biti potrebno za prihranjivanje u toku zime
4. Kolikih će košnica doći u obzir za prehranjivanje u toku zime

5. Kolika je ukupna količina šećera koja će biti potrebna za prehranjivanje na teritoriji te banovine”.

Senat im odgovara:

„Ad1) U toku leta usled suše na području grada Subotice pčele su vrlo hrdjavo napredovale i na mnogim mestima trebalo ih je veštački hraniti

Ad2) Do kraja ovoga leta ni na koji način ne mogu sakupiti za prezimljavanje potrebnu hranu

Ad3) U toku zime za prihranjivanje potrebno je 5-6 kg šećera po košnici

Ad4) U toku zime doći će u obzir za prehranjivanje 8-900 košnica

Ad5) Ukupna količina šećera, koja će biti potrebna za prehranjivanje na teritoriji ovoga grada biće 5.600-6.000 kg.”³³⁾

Pčelari su za prihranu pčela koristili tzv. „denaturisani šećer”. Ministarstvo poljoprivrede je bilo odobrilo uvoz šećera, a pčelari su ga mogli kupovati bez plaćanja tzv. trošarine. O sadržaju dopisa Senat je obavestio Pučku kasinu i Srpsku čitaonicu.³⁴⁾

Znamo da je 1934. god. bila sušna. Željezničarska pčelarska zadruga Subotica tada javlja da je već u avgustu prestao „doprinos kod pčela” i traži od Poljoprivrednog odseka da im se izda uverenje za nabavku denaturisanog šećera zbog

21) ibid. 1390 XV 44/1929.

22) ibid. 1409 III 740/1936.

23) ibid. 1404 III 1300/1933.

24) ibid. 1391 XV 177/1929.

25) ibid. 1403 III 814/1933.

26) ibid. 1387 XV 140/1928.

27) ibid. 1391 XV 177/1929.

28) ibid. 1404 III 1016/1933.

29) ibid. 1403 III 814/1933.

30) ibid. 1383 XV 10/1926.

31) ibid. 1404 III 1139/1933.

32) ibid. 1404 VIII 1338/1933.

33) ibid. 1399 XV 354/1931.

34) ibid. 1405 III 797/1934.

prihrane „oskudnih pčelaca”. Poljoprivredni referent izdaje to uverenje koje glasi ovako: „Potpisani, kao poljoprivredni referent pri gr. poglavarstvu u Subotici zvanično predočavam da je koncem meseca augusta 1934. godine prestao svaki doprinos za pčele usled jake žege u ovim krajevima i zbog dugoga držanja legla znatno utrošili pčelari svoj rezervni med... Ovo uverenje se izdaje Željezničarskoj Pčelarskoj Zadruzi a Subotici u svrhu nabavke denaturisanog šećera u svrhu prehrane oskudnih pčela.”³⁵⁾

U 1934. godini Ministarstvo poljoprivrede je preduzimalo mere za suzbijanje bolesti koje napadaju pčele u saradnji sa Centralnim higijenskim zavodom iz Beograda. Oni su obavljali „bakteriološko-parazitološko ispitivanje bolesti pčela i ispitivanje meda i voska”. Vrhovni nadzor nad projektom obavljale su Veterinarsko-bakteriološke ustanove u državi koje su bile u: Beogradu, Zagrebu, Križevcima, Ljubljani, Splitu i Banja Luci. Oni su ispitivali zaraženi materijal, izlazili su na teren radi ispitivanja i suzbijanja bolesti.³⁶⁾ O tome su obavestili: Udruženje gornjobačkih voćara i vinogradara u Subotici, Srpsku čitaonicu, Pučki krug i Pučku kabinu.³⁷⁾

U julu 1934. god. Savez jugoslovenskih pčelarskih društava u Beogradu je obavestio Ministarstvo poljoprivrede da se pojavila bolest zvana pčelinja kuga. Zato je naredjeno da se

zabrani prenošenje pčela na pašu dok se ne dokaže da u pčelinjaku nema bolesti. Ali gradski savetnik Poljaković odgovara na dopis da na teritoriji Subotice nema te bolesti.³⁸⁾

Ipak, naredne godine na adresu Senata stiže 10 primeraka brošure pod nazivom: Pravilnik o suzbijanju i ugušivanju zaraznih bolesti kod pčela (Beograd, 1934). Tekst brošure sadrži: Pravilnik o suzbijanju i ugušivanju zaraznih bolesti kod pčela, Uputstvo o raspoznavanju i uzrocima zaraznih bolesti kod pčela i Uputstvo za uzimanje i otpremu materijala u bakteriološki zavod na istraživanje u slučajevima zaraznih bolesti pčela.³⁹⁾

A gradski dobošar je po naredbi Ministarstva poljoprivrede 1937. god. čitao okupljenim građanima sledeći tekst: „Upozoravaju se voćari, da u buduće ne vrše prskanje voćaka i za vreme njihovog cvetanja, jer time postoji opasnost da se potruju pčele, koje obilaze takve voćke. Prskanje voćaka za vreme cvetanja voćkama ne donosi nikakvu korist, nego naprotiv samo ometa pravilan tok oprašivanja i oplodjavanja cvetanja.”⁴⁰⁾

I to je poslednji dokument koji govori o pčelarstvu u međuratnom periodu. Naišle su neke druge brige, a kroz arhivsku gradju počinje da se naslućuje nadolazeći rat. Zanimanje za pčelarstvo se potiskuje i pada a drugi plan.

ÖSSZEFOGLALÓ

Méhészet

A 20. század elején a méhészet igen fontos és nyereséges mezőgazdasági ágazat volt az egész országban. Éppen ezért számos tanácskozást, továbbképzést tartottak és kiállításokat, előadásokat is szerveztek a méhészetrel kapcsolatban. 1934-ben a szabadkai járásban a nyilvántartott 811 méhkasból 1 011 530 kg mézet és 1 622 kg viaszt nyertek, 1938-ban pedig 77 méhészt és 1 400 méhkast emlegetnek. A méhészet fejlődéséhez elengedhetetlenek a gyümölcsösök, erdők, fásorok. A

méhészek számára a szabadkai erdők az akácvirágzás idején voltak a legjelentősebbek. Az aszályos években, amilyenek 1931-ben és 1934-ben is voltak, a méhészet nagy károkat szenvedett, ilyenkor a méhek táplálékát cukorral kellett pótolni.

A szabadkai méhészek a belgrádi székhelyű Jugoszláv Méhészek Szövetségével is együttműködtek, a Mezőgazdasági Minisztériumtól pedig a méheket veszélyeztető betegségekről is kaptak ismeretterjesztő füzeteket.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Bienenzucht als lohnender Landwirtschaftszweig am Anfang des 20. Jahrhunderts

Am Anfang des XX. Jahrhunderts war die Bienenzucht ein lohnender Landwirtschaftszweig von grosser Bedeutung. Über Bienenzucht wurden Ausstellungen, Vorlesungen und Seminare organisiert. Im Jahre 1934. gab es im Bezirk Subotica schon 811 Bienenstöcke, welche 11530 kg Honig und 1622 kg Bienenwachs gaben. Eine Zusammenschreibung aus dem Jahre 1938. weisst 77 Bienenzüchter mit 1400 Bienenstöcke auf. Für die Entwicklung der Bienenzucht sind Obstgärten und Wälder von

grosser Bedeutung. Die Wälder von Subotica interessierten die Bienenzüchter besonders während der Akazienblüte. Im Jahre 1931. und 1934. hat unter der Dürre auch die Bienenzucht gelitten, so dass die Bienen mit Zucker gefüttert sein mussten.

Die Bienenzüchter aus Subotica hatten Kontakte zu den anderen Bienenzüchtern Jugoslawiens und zu dem Landwirtschaftsministerium, welches sie über Bienenkrankheiten informierte.

³⁵⁾ ibid. 1407 III 599/1935.

³⁶⁾ ibid. 1406 III 2372/1934.

³⁷⁾ ibid. 1406 III 1994/1934.

³⁸⁾ ibid. 1406 III 2123/1934.

³⁹⁾ ibid. 1407 III 256/1935.

⁴⁰⁾ ibid. 1412 III 1718/1937.

Зоран Вукелић, архивист

Писма председнику Титу

Још је око 400. године пре наше ере Платон, грчки филозоф и мислилац, смислио реч митологија и из ње извео појам мит, како би различио божанско и стварно. Иако је живео у времену у којем је научно добивало битку са свакаким веровањима везаним за надљудско, божанско и нестварно, Платон је схватио моћ митова и митологије и упозорио је своје следбенике да „се пазе како не би ум пореметили”. Они који су стремили или поседовали моћ управљања над другима, разумели су Платонова страховања и користили спознају о миту и људској празноверици доводећи је до савршенства. Људске обмане постале су незаобилазни делови технологије власти. Такав је случај и са властима и властодршцима који су управљали животима грађана на нашим просторима, од почетака живота у суботичкој пешчари па до модерних времена. Срећом по савремене генерације, они који су производили митове и они којима су митови служили како би се одржали на власти, те „умотворине” су и записивали, свесно или несвесно, и неретко су их „уденули” као делове правних прописа, наредби, записника, одлука...и то редом, од хијерархијски највишег до најнижих органа власти.

Тако је у Југославији после Другог светског рата озакоњен мит о непогрешивости и свемоћи Партије, посебно њеног првог човека – друга Тита.

Иако је социјалистичка Југославија себе представљала као правну државу, становништво је знало где су центри моћи и одлучивања. Често су право и правни путеви „прескакани” како би поданици остварили чак и основна, уставима федерације и федералних јединица загарантована права. Грађани, очито не верујући у непристраност и одлуке надлежних на општинском нивоу, често су своје проблеме „причали” Титу, пишући му писма и очекујући да он као „први међу једнакима” преломи у њихову корист. Често, како је видљиво из докумената које чувамо у нашем Архиву, без правих основа.

Тако, комадићи мита о свемоћи „највољенијег”, постоје у грађи Историјског архива Суботица коју чувамо у управним фондовима (фондови који су настали радом органа управе – рески, општински). Примерице, у предмету број 10020 из 1955. године, који је део фонда 138. Народни одбор среза Суботица, малолетни М. М. из Бајмока, на школовању у Светозареву (данашњој Јагодини), обраћа се Јосипу Брозу Титу, председнику Федеративне Народне Републике Југославије, молећи га да му помогне „ради даљег школовања”. У писму које је датирано 6. 10. 1955. године, он пише: „Друже Тито! Решио сам се више пута да Вам напишем писмо, али за све то нисам имао некако доста смелости. Можда ће

Вам бити изненађење кад видите да Вам се ученик јавља. Просто ме је натерала неправда која је учињена према мени. Сећам се само на прошле дане из рата када сам заједно са својим друговима преносио партизанску пошту ...Сећам се и Вас кад сте били у Јаворници (Горски котар). Тих дана много пута су ми казали другови из одреда да ће се постарати за мене кад се ослободи. Ја сам чекао све до данас и тражио неку помоћ у школовању, али је нисам добио.” У наставку писма М. М. износи породичну ситуацију и прецизније наводи разлоге који су га „навели” да писменим путем од свог „ратног команданта” тражи помоћ, коју, „ако је добијем моћи ћу и да оправдам јер сам некако опет изабрао позив где ћу моћи помоћи своје народу.”

Педантне бирократе из Бироа за притужбе Савезног извршног већа проследиле су писмо и представку „на решавање” Народном одбору општине Светозарево, а ови Народном одбору општине Суботица. Предмет М. М. решен је готово седам месеци касније, о чему су одговорни у Секретаријату за просвету Народног одбора среза Суботица, дописом од 17. 04. 1956. године обавестили Биро за представке и притужбе Савезног извршног већа (Историјски архив Суботица - даље ИАС, Ф:138, бр.5950/1956).

Писмо Брозу, у којем малолетни П. К. из Чантавира тражи помоћ, добар је пример како су „грађани припадници свих народа и народности Југославије” доживљавали личност Јосипа Броза, његов значај и моћ, често их и прецењујући (ИАС, Ф:425. бр. 5196/1968). Младац из Чантавира у уводу писма Председнику, које је руком писано на три странице величине мале свеске, поздравља Броза и захваљује му се на томе што „*вас задржим неколико минута са неколиком редом и питањем, и у првом редовима се можда не ни интересује вас.*”, објашњава ко је, где и с ким живи. Сазнајемо његову породичну ситуацију, да му је отац преминуо пре десет година и да од пријашње дванаесторочлане породице сада „*код куће живим са мамом и има још један брат који сад иде у осми разред Основне школе и један мали сестра који иде у трећем разреду*”, да је тешко болестан и како због болести није завршио осми разред основне школе те како сада мора да плати школовање, а зато нема пара. И „*сада молим вас ако ми можете мало да ви помогнете. Већ више немам да пишем само толико да много захваљујем вама и за оно што сам вам одузео неколико секунди јер знам да ви имате много посао зато желимо сви Југословенски Народи да живе дуге Друже Тито са Броз Јованком јер и нама само докле ће бити добро. Ја желим вама и супруги Јованки да живите још сто година у здрављу и у срећу са миром*”. Кабинет председника

Републике упутио је представку Комисији за представке и притужбе Скупштине АП Војводине, а ови су је проследили Скупштини општине Суботица, 15. 02. 1968. године. О судбини жалбе П. К. нема трага у предмету из Ф: 425. бр.5196/1968.

Јосипу Брозу грађани су се жалили и на поступак локалних органа у предметима признавања радног стажа. Тако се, Т. А. становник Бајмока, жали почетком 1960. године, на спорост бирократије у решавању његовог захтева „за признавање посебног стажа код Комисије за признавање радног стажа при Народном одбору општине Бајмок” (ИАС, Ф: 434, бр.01-1158/1960). У писму, од 21.03.1960. године, које потписује Бела Хеђи, секретар Народном одбора општине Бајмок, одговорни у бајмочкој локалној самоуправи обавештавају Кабинет председника Републике о краткој историји и о предузетим радњама у предмету Т. А. Слично писмо запослени у Народном одбору општине Бајмок пишу Кабинету председника Републике, 11. 08. 1960. године: „У вези Вашег дописа...извештавамо да је Комисија за признавање радног и посебног стажа при НОО Бајмок решила захтев Т. А. у смислу чл. 32 ЗПО тј. признала му време проведено на активној сарадњи у НОП-у у једноструком трајању. Именовани је сматрајући да је његов захтев неправилно решен поднео жалбу Среској Комисији за признавање радног стажа и посебног стажа. Предмет именованог се налази пред Комисијом за признавање радног стажа и посебног стажа при НОС Суботица и до данас није решен” (ИАС, Ф:434, бр.01-1158/2/1960).

Политиколозима, социолозима, филозофима, историчарима и осталим научним радницима друштвеног усмерења можда ће за одгонетање и одређивање сржи друштвеног уређења послератне Југославије бити занимљивији предмети у којима грађани пишу Брозу о одлукама локалних власти када ове одлучују о имовини и правима и обавезама које произлазе из поседовања. Или, како је то у случају М.Ј. из Бајмока, који се „усмено обратио Кабинету (председника Републике - оп.а). Исти је изјавио да је бившем Народном одбору општине Бурђин 10. 04. 1958. године платио на име пореза на млин Бурђин 437.290.- динара, иако овај млин никада није био његов, нити је у истом радио. Порез је платио из разлога... Од тог времена до данас више пута се обратио разним органима да му се предњи износ врати, али у томе није успео. Молио је да му се врати уплаћени порез и да исти буде наплаћен од власника, односно корисника млина. Молимо вас да размотрите молбу именованог и да нас о оправданости и могућности удовољења истој обавестите. Смрт фашизму - Слобода народу!”, пише у допису службе Кабинета председника Републике, од 23. 03. 1960. године, упућеног Народном одбору општине Бајмок (ИАС, Ф:434, бр.01-1535/1960). Председникова служба послала је још један допис бајмочким бирократама, 6. маја исте године у којем траже одговоре на предмет М. Ј. Тек, Бајмочани одговарају густо куцаним подужим дописом на две стране, од 13. јуна 1960. године, у којем Кабинет обавештавају о целом случају: „У вези Вашег тражења ...по предмету М. Ј.из Бајмока, који се усмено обратио Вама извештавамо Вас о следећем” и таксативно, тачку по тачку износе хронологију случаја. Заправо, службеници бајмочког НОО утврдили су, у вишегодишњим поступањима готово потпуно опречне чињенице од оних које је М. Ј. навео у жалби сарадницима Јосипа Броза. Односно, из њихове судски оверене и правно веродостојне документације видљиво

је: „да је М. Ј. био стварни власник, а касније и сувласник млина, а Х. Ј. само привидно, потврдили су записничким изјавама Х. Ј. супруга Х. Ј. и М. нећакиња као и суботички адвокат Руски Славко. Надмлинар у истом млину Хорват Бела и машиниста истог млина Том Јанош записнички су изјавили да из свог пословања у млину знају да је М. Ј. био стварни сувласник млина и да се као такав и понашао непрекидно се налазећи у вези са пословањем и водећи о свему рачуна.” (ИАС, Ф:434, бр.01-1535/1960).

Суботичани су свом Председнику писали и о пореским обавезама. „Обраћам Вам се, друже Тито, с молбом да размотрите мој случај одбијене молбе за олакшицу у смањењу доприноса. Ја, В.М, поднела сам молбу ради смањења доприноса из личног дохотка од 1,5 ланца њиве с обзиром да сам стара 65 година и болесна, неспособна за рад, а живим сама у домаћинству. Одбијена сам с образложењем да су ми приходи изнад 900 Н. динара. Ако су ми приходи и изнад 900 Н динара, и то незнатно, разрезан је на њих допринос за 1967. годину: 491,83 Н. динара. Тако ми не остаје доста за живот и не знам од чега да живим. Пошто ми је речено у Управи прихода да могу да се жалим, али ће ми и та жалба бити одбијена, јасам узела смелост да се обратим на вас као највишу правду јер знам да се за много сличних случајева имали разумевања и доброту да повољно решите. Мени је кућа за време рата бомбардована, али су ме добри људи примили и дали ми мали стан и тако се никад нисам жалила ни молила одштету. Али сад сам заиста присиљена да молим и чиним то у нади да ме нећете одбити, мене, инокосну старицу, која Вас, друже Маршале, поштује и воли.” Писму написаном 25. 11. 1967. године у Суботици, потписаном пуним именом и презименом, М. В. је приложила додатна документа (ИАС, Ф: 425.01/5305/1968).

Радници Секретаријата за скупштинске послове Скупштине општине Суботица по примљеном допису из Кабинета председника Републике обратили су се Савету месне заједнице „Дудова шума” молбом да их обавесте о статусу М. В. и предложе евентуално поступање. Одговорни у Месној заједници „Дудова шума” предложили су отпис доприноса, а суботички Секретаријат за приходе новим решењем обавестио је М. В. о учињеном, 24. 05. 1971. године.

Кабинету Јосипа Броза Тита грађани су писали и када су сматрали да им је повређено право на пензију. Тако, у случају П. С. из Суботице, који је садржај архивског предмета из Ф:425. бр. 6291/68, суботички берберин моли за помоћ и тражи „ургенцију за решавање моје молбе, те и ако ми је познато да сте заузети са другим државним и друштвеним пословима али сматрам да ћете и Ви мене у потпуности схватити да се ради о човеку - лицу који нема никаквих прихода за живот осим оних које очекује да добије од Вас односно да добије факат оно што је и заслужио. У нади да ћете ме по предњем питању у потпуности разумети и по мојој молби донети позитивно решење у што скорјем року, у напред се захваљујем и остајем с другарским поздравом.” Писмо П. С. са биографским подацима и прилозима, уредно је отпослато из Кабинета председника Републике у покрајински орган надлежан за питања жалби, а одатле у Суботицу. Дописом од 17. фебруара 1971. године, запослени у Секретаријату за скупштинске послове СО Суботица замолили су колеге из Покрајинске заједнице инвалидског и пензионог осигурања самосталних занатлија и угоститеља у Новом Саду да им појасне ситуацију П. С из Суботице. На одговор су чекали осам дана и

23 XII 1967 8. XII. 1967.

L

Dragi Kume!

Dragi Kume ja Nos porokovao.
m, želim da budete živi i
sivi. Kume ja sam jako boles-
i operisana, nesposobna i i-
m 62 godine. I molim Kume

сазнали су зашто П. С. не задовољава критеријуме за ин-
валидску пензију, а грађанин, који је о томе два пута пи-
сао председнику Југославије, о свему је усмено оба-
вештен.

О пензији је Ј. К. из Бајских винограда, писао Титу
1967. године: „Рођен сам 1899. године. Радног стажа
имам 10 г. и 9 месеци. Рад сам прекинуо услед не-
могућности примања инекција које сам примао и тако
исцрпљен и изнурен покушавао да себи створим макар за
хлеб, али сваки даном моје здравствено стање било је
све горе. Био сам приморан да тражим мало пензије на
тих 10 г. и 9 м. рад. стажа. Тражио сам и лекарско
уверење моје неспособности и покушавао свакако, али сам
свугде одбијен. Зато се обраћам Вама да бар упутите
болници налог да ми могу издати лекарско уверење о мом
здравственом стању. Имам жену такође неспособну за
рад. На левом оку не видим никако, нога ми је једна
неправилно срасла. Тако да имам потребу за туђу помоћ.
Слабо срце има брух не могуће оперишем. Зато Вас још
једно молим да ми мој предмет размотрите и донесете
одлуку о некој накнади за тај мој радни стаж и да
упутите налог Болници да ми могу издати лекарско уве-
рење о мојој неспособности за делатност. Са молбом
више нигде не могу се обраћати, јер још ако Ви не
одговорите и изађете мојој молби у сусрет, немам где
веише да се обраћам. Са надом да ћете мојој молби изаћи
у сусрет - бележим се - учтив - молилац (потпис К. Ј -
оп. а).” (ИАС, Ф:425. бр.01/1-6292/1968). О судбини
молбе Ј. К. у предмету осим нечитког рукописа о со-
цијалној анамнези породице К. нема другог трага.

У Брозов кабинет стизала су и писма у којима су
грађани подробно описивали сопствени материјални
статус. Пример за то је предмет из ИАС-а који се налази
у фонду 425. НОО Суботица под редним бројем 5053 из
1968. године. Пунолетна Суботичанка К. Ђ. започиње
писмо Председнику класичним обрасцем „желим Вас

најсрдачније поздравити, такођер Вам желим добро
здравље и дуг живот!” Потом „прелази на ствар” и по-
танко описује кратку породичну биографију и невоље с
којима живи, на простом језику примереном бићу које је
завршило само три разреда основне школе. Из писма
сазнајемо да је као млада остала без родитеља и сестара,
да се млада удала како би је „имао тко закрилити, али
муж ми је све пропио и прокартао па чак и туђим
женама, све што је зарадио...муж ми дошао кући пијан
па ме туко да ми је опропастио руку и ногу. Распродао ми
све оно што сам имала и пропио”. На крају писма
сазнајемо да је К. Ђ. на улици, без крова над главом и
сама, болесна и да пише Титу „јер нема тко да ми
помогне. Друже Тито поново бих Вас лијепо замолила, ако
би ми могли помочи или барем да ми посаветујете у
таковој тешкој невољи и ситуацији. Јер немам круа ни
крова изнад главе. Или какова помоћ од социјалног. Јер
овако немогу више да живим.”

К. Ђ. писмо завршава захвалом и другарским поздра-
вом уз додатак „С.Ф.С.Н.” (смрт фашизму - слобода
народу). У предмету постоје и два дописа у којима Бро-
зови чиновници обавештавају надлежне у суботичкој
власти о писму и проблему К. Ђ. датираном 14. фебруара
1968. и следећем, датираном 16. априла исте године, у
којем траже да их Суботичани обавесте о томе да ли су и
шта предузели у том случају. Градске бирократе бриж-
љиво су нотирале примедбу на последњем допису: из
Кабинета председника: „Представка са списима у а/а”.

Брозу су грађани писали и писма невероватно ин-
тимним тоном, о чему сведочи предмет број 5588 из
1968. године, који је део фонда 425. у ИАС. „Драги Куме!
Драги Куме ја Вас поздрављам, желим да будете живи и
здрави. Куме ја сам јако болесна, оперисана, неспособна и
имам 62 године. И молим Куме мој 12 лекара потписали
да сам неспособна за рад. Куме желим да ми даду помоћ
или старешинску пензију. Они су рекли да ми деца дају

GENERALNI SEKRETARIJAT
PREDSEDNIKA REPUBLIKE

07-4853/68
MP/BLJ

Beograd, 28.marta 1968.

OPŠTINE SUBOTICA

1 - IV	1968
01/1	6733/1

SKUPŠTINI OPŠTINE

SUBOTICA

U prilogu vam dostavljamo predstavku
M A iz Subotice, Marije Vojnić, kojom se obra-
tila Predsedniku Republike povodom novčane pomoći i zaposlenja.
Molimo da razmotrite navode predstavke i
nastojite imenovanoj pružiti potrebnu pomoć, o čemu informa-
ciju dostavite Generalnom sekretarijatu Predsednika Republike.

Prilog: 1

SEKRETAR SLUŽBE

Jovan Jakšić

пomoћ, али неће да ми дају јер су одвојени од мене. Ја и мој човек смо болесни и стари, човек ми је инвалид има 74 година, и он исто нема ништа не добије никакви помоћ, ја желим да ми будете добри да ми пошаљете вашим кумчету и мени, мом човеку да нам могу давати помоћ, да ми пошаљете решење да можемо добити овде помоћ. Драги Куме ако можете што прије да ми пошаљете решење да ли могу мени и мом инвалидном човеку давати помоћ. Љуби и здравља Ваше Кумче М."

Писмена Титу стизала су на језицима и писмима свих народа и народности Југославије. Таква писма преводиле су стручне службе унутар Кабинета или других одговарајућих институција система. Такав је и случај жалбе М. Л. из Бачких винограда, писаном на нивоу завршеног четворогодишњег школовања, која се председнику Републике жали на понашање мужа који је „транспортни радник са личним дохотком од 37.000 динара, стајано пије и све што добије остави по кафанама и приватним точионицама пића, на моли да јој се помогне да се њен муж остави пића, и да се забрани точење пића по приватним кућама, јер исте дају пиће и на кредит, што иде све на уштрб његове зараде” којом треба да преживе они и њихово четворо деце. Л. М. је уверена да би забрана продаје пића на кредит знатно смањила потрошњу алкохола и да би тих 10000 динара кредита остало њој и деци за исхрану и одећу и обућу. Занимљиво у писму М. Л. је и то да сазнајемо да у Суботици и околини постоје илегалне точионице пића, у којима „вино на литар продају по 300 ст. динара, а ракија по 1400 старих динара” и њихове адресе. Представку М.Л. потписале су и Г. Х, И. Б, Р. К. и Л. Ђ, све из Бачких винограда. Представници Кабинета Јосипа Броза писали су представницима локалне власти: „Молимо вас да ступите у контакт са социјалним радником, те уколико постоји могућност да се породици именоване помогне те о резултату обавестите именовану и Комисију за пред-ставке и притужбе Скупштине Аутономне покрајине

Војводине... најкасније до 10. маја 1968. године”. У суботичкој општинској управи предмет је уредно архивиран, уз напомену: „Представка у а/а” (ИАС, Ф: 425. бр. 01/1-7556/1968), али резултат жалбе није познат.

Време владавине Јосипа Броза обележиле су бројне полемике на највишим нивоима власти и живота уопште испуњене критиком и самокритиком. Ова потоња сматрана је врхунским доказом о свести управљача и радног човека. Тако, у Титов кабинет стижу и писма интонирана дозом самокритичности, коју је и сам Броз често истицао као „највишу врлину радног човека социјалистичке Југославије”. Пример је писмо Б.М. са Хајдукова (ИАС, Ф:425. бр.01/1 - 8967/1968), у којем пише: „Молим Вас, друже председниче, обично се мисли да ми данас решавамо све проблеме једноставно, добро и брзо. Међутим, моје је мишљење да то баш није све тако. Но, ипак не бавим се са тим, на можда нисам у стању да све сагледам, а са друге стране ми имамо за то постављено особље, тако да сам принуђен да се неком обратим. Ево о чему се ради, ја сам индивидуални пољо-привредни произвођач са аграрном некретнином од 5 ју-тара и 1400 кв.хв. и порезом од 2.370,00 Н. Динара, то је до сада све у реду, али сад су проблеми обрадити ту земљу, на кућевни проблеми, на издражавање деце. Да видимо то мало опиширије: Проблем обраде, ја сам у 65-ој години живота, могу добити од лекара уверење да болујем на брух и да ћу ускоро морати на операцију. Земља је, како сам рекао, аграрна и удаљена од места становања око 10 км, деце имам петнаест, од тога један је несрећним случајем умро, остали, неки се оженио тј. Удала, тако да сада има у кући осам, а од тога двоје малолетних, а двоје ученици основне школе, један је на одслужењу војног рока, остали раде по предузећима, они су данас код мене сутра нису, а са друге стране небих желео да са њиховом зарадом плаћам порез. Жена 52 године окупирана са сто послова, треба да кува и једне отпрема а друге дочекује а поред тога врши и остале кућне послове кад ја нисам код

куће. Ово сам само мало грубо навео неке ствари а њих има још довољно, али се из овога може извући закључак. Интересовао сам се за кооперацију, пензију. Пошто је земља удаљена не исплати им се обављати све радове, али могу дати семе, вештак уз добру цену а и ако би био неким случајем у кооперацији њихов рад и труд мора бити наплаћен, а мени шта остане. И сад ако бих ја сам радио, мени ти приходи нису довољни да подмирим основне трошкове, а ако сам по сваку цену у кооперацији неће бити незнам какви приходи па да ћу моћи подмити њихове и моје трошкове, а за пензију о томе се још ништа незна јер се то још решава у вишим форумима.

Сада, да Вас небих замарао јер сте оптерећени и Ви лично и Кабинет са разним дужностима, ја бих Вас само замолио да учините нешто за мене лично по питању тих олакшица на опорезивању јер је досада сувише велика на основу стварне могућности, ја кажем за мене лично, но био бих себичан ако небих казао да оваквих домаћинстава има више и да би требало покренути нешто по питању тих олакшица у нашој Општини, то је у Суботици а можда и на целој територији СФРЈ, јер су оне исувише мале да би заштитили поједине индивидуалне произвођаче.

Можда је требало да ја ово пошаљем у своју Општину, али био сам информисан преко штампе са разних општинских састанака да ће се погледати те олакшице јер не заштићују довољно, међутим на једном састанку, чини ми се кад је разматран буџет Општине за 1968. годину, било речи да се порез код индивидуалних произвођача неће мењати јер су, шта ја знам, велики планови а мале могућности, но ја мислим да планове Општина може и смањити, па предвидети за идућу годину јер тако каже народна пословица: „Што не остваримо данас то ћемо сутра.“ А да решимо и овај проблем, ако је ?, а ја мислим да јесте. Уз срдечно поштовање...”

Писмо Б. М. из Хајдукова, писано 8. марта 1968. године, достављено је покрајинским органима, ови су га проследили у Суботицу, а ту је уредно заведено и архивирано у надлежној служби.

У понеком писму грађани су и јасније сумњали у праведност друштва и система у којем живе. Суботичанин, П. М, пише: „Кабинету Председника Републике Молим Наслов да ову моју праведну и искрену молбу узме у разматрање и исту достави надлежним. Пре две године моја ћерка је завршила Средњу Економску школу у Суботици. На све њене и моје молбе тражења, мољакања и обилажења различити предузећа и установа још ни до данас нисам успео да је запослим. Тражили смо да ради макар какав посао и свугде су попуњавана места путем разно-разни веза и познанстава а нама је дават одговор нема места.

Чак су попуњавана упражњена места и са петим запослених појединаца чланом из куће људи који су прилично имућни и имају поред запослења и винограде. Нисам могао да верујем да се овако нешто може дешавати у нашем Социјалистичком друштву. Ја сам од 1943. године приликом бекства из логора приступио НОП-у и када сам се демобилисао 1946. године запослио сам се а пошто нисам имао школску спремну плата ми је средња, тако да једва могу да издржавам мене и супругу. Мучио сам се да ову малу школујем и да заврши средњу школу па када сам мислио да ће ми олакшати и да ће и она негде почет да ради оно се дешава као што сам напред навео.

Молим Вас да проверите наводе моје молбе и да ургирате код надлежни у Суботици. Недозвољава ми

Комунистичка част да је шаљем да ми ради по Немачкој, али верујте да ми је немогуће од мојих припадности да је издржавам.

Остајем у нади повољног решења т.ј. да ће Наслов ургирати код надлежни. (ИАС, Ф: 425. бр. 01/1-8486/1968). О евентуалној „ургенцији“ код надлежних у предмету „нема трага“.

Суботичанин М. З. (ИАС, Ф:425. бр.01/1-8121/1968) изненађујуће искрено и без увијања Брозу појашњава стварност у којој живи Југославија: „Извињавам Вам се на слободи коју сам дозволио себи да Вам се обратим овим писмом. Ја Вас молим да не извучете погрешан закључак из садржаја овога писма, пошто не желим нити тражим интервенцију у моје лично име, већ Вам ово писмо више достављам к знању, пошто ми је познато Ваше интересовање за нашу стварност, да у начелу видите како се ствари решавају у пракси на терену и поред наших јасно прокламованих људских начела. Ради се о проблему запошљавања и посматрању истог.”

Потом, М. З. потанко описује биографију, степен стручне спреме њега и колега (двоје са високом и једна са средњом стручном спремом) који су у суботичком Заводу за запошљавање добили отказе са образложењем „штедње средстава у борби за привредну реформу, без тога да је о томе икада раније дискутовано. У истом том Заводу нешто пре нашег отказа добио је отказ 1 радник са вишом стручном спремом и 1 учитељица, а политиком запошљавања остали су да раде: 17 лица са нижом школом, 4 лица са средњом школом, 2 лица са признатом средњом школом и једно лице са признатом високом спремом.”

Своју причу М. З. наставља доживљајима са раноразним конкурсним комисијама у привредним и ван-привредним организацијама и неуспелим покушајима да добије посао и каже: „Искрен да будем уопште не верујем у наше конкурсе, пошто сматрам да су они пука формалност, пошто су верујем већ унапред намењени одређеним лицима. За запошљење сматрам да је потребно добро познанство и врхунска протекција, а посебно данас када наши закони дозвољавају да радне организације унесу у своје Правилнике да на исто радно место може доћи лице са нижом, средњом, вишом школом и факултетском спремом.

Ја Вас молим да ме не осуђујете због овог, пошто износим лично мишљење и моје доживљаје на овом пољу. Све ово Вам износим више због тога да би Вам ове проблеме са терена предочио онако како их ја видим. Овим писмом такође не тражим да ми се конкретно помогне, пошто знам да имате важнијих и тежих проблема, а уједно сматрам да ћу ипак сам успети да решим ову моју потешкоћу. Ја Вас још једном молим да ме не разумете погрешно и да ме не осуђујете због овога што сам дозволио себи да Вам о свему овоме известим. После свега овога, са молбом да ми опростите на овоме, желим да још дуго поживите и да даље смело водите нашу заједницу у нове победе.”

У понеком предмету суботичке општинске власти постоје и трагови о предузетим мерама органа управе по примљеним дописима из Кабинета председника Републике и на нетачан поднесак грађана својем председнику. Примерице, запослени у Одељењу за скупштинске и опште послове СО Суботица, „испитали су наводе” писма Суботичанке А. М, којим се она жали на тешке улове живота: „Муж ми је отишао у ЈНА па сам остала сама без посла и немам одкуда да живим и плаћам

стан немамо ништа нити земље нити куће а ништа ни не добивам никакву помоћ да би имала из чега да живим. Никако ми не дају нигде запошљање да радим барем док он не дође кући и не могу више овако да живим јер ни стан не могу да платим. Па би вас замолила ако би ви некако могли да изђете у сусрет да ми дају негде посао да радим ја би вас замолила. Моја адреса је ...” Следи: презиме и име, пуна адреса и потпис. Запослени у општини отишли су на лице места и дописом од 23. септембра 1968. године обавестили Генерални секретаријат председника Републике да: „Именована се није одазвала на наш позив. У Секретаријату унутрашњих послова проверили смо у картотеци и именована није никад становала на адреси коју је навела. Проверили смо код Завода за запошљавање радника у Суботици и именована није пријављена као незапослена.” (ИАС, Ф:425. бр.01/16733/1968)

Грађани су Титу писали о свему и свачему, тражили су помоћ око кредита за изградњу кућа, станова, социјалне помоћи, усељења, пресељења...ко зна о чему све

не. Броз је за ауторе тих писама, као и за већину обичног света у његовој Југосавији био „све и свја”. На таквим постулатима васпитаване су и одрасле све поратне генерације у земљи од Вардара па до Триглава, а имуни нису остали ни старији суграђани. Основа за сва писма била је и неверица у институције и установе система, сумња у објективност и поштење оних који су о њима и њиховој судбини одлучивали на микро нивоу, али и вера у Њега, „првог међу једнакима”, авангардног предводника државе и Партије. Вера која сама по себи заслепљује разум и која је од давнина тако типична друштвима у којима је митско превагнуло над стварним и овоземаљским, у којем је архаично испред модерног, колективно испред појединачног. Писма Брозу само су делић мозаика који су наши народи слагали готово пола века и који се распршио пред првим налетом митског противника, али овај пут оног за који су Броз и „другови” говорили да је тамо где и припада: у подземљу историје.

ÖSSZEFOGLALÓ

Levelek Titóhoz

A Titóhoz címzett levelek híven tükrözik a II. világháború után kialakult, a jugoszláv társadalomban uralkodó állapotokat is.

A jugoszláv elnöknek írt levelek aláírói között megtalálhatók minden osztály és minden nemzet, nemzetiség kép-

viselői. Ezek a levelek többen árulnak el a nép mindennapi életét átszövő gondokról, a jugoszláv állam és a Párt első emberéhez, Titóhoz való viszonyulásáról, mint az ugyan- ebben az időszakban keletkezett hivatalos dokumentumok vagy határozatok.

ZUSAMMENFASSUNG

Briefe an Tito

Die Tito zugedachte Briefe gehören zu der Gesellschaftsgeschichte Jugoslawiens nach dem II. Weltkrieg.

Dem Präsidenten haben Zugehörige aller in damaligen

Jugoslawien lebenden Nationen und Klassen geschrieben. In den Briefen sind die Probleme der sozialistischen Population geschildert und ist ihr Verhältnis zu Josip Broz Tito zum Ausdruck gebracht.

Olga Kovačev - Ninkov, istoričar umetnosti, Gradski muzej Subotica

Slike među knjigama - Képek könyvek között

Slike i skulpture Gradske biblioteke Subotica - A szabadkai Városi Könyvtár képzőművészeti gyűjteményéről

Na molbu upravnice Gradske biblioteke **Žužane Kunkin**, autor ovog teksta izvršio je stručni popis slika i skulptura u vlasništvu navedene institucije. Popis je okončan 27. XII 2004. godine, a sada se pruža na uvid javnosti. Neka to bude još jedna dimenzija proslave 115 godina postojanja ustanove, koja svoju osnovnu delatnost bazira na knjizi. Ovim radom međutim, želimo da istaknemo još jedan jubilej: dvadeset godina postojanja Galerije Gradske biblioteke. Kako se i iz priloženog vidi, umetnosti se ne razdvajaju oštro i nepovratno, likovna umetnost često prati knjigu i književnika - češće, nego obrnuto. Gde ima knjiga ima i slika, ako nikako drugačije onda u knjigama, te u srcima čitalaca i bibliotekara. Zato su se neki od zaposlenih u Biblioteci bavili (ili se bave) likovnim stvaralaštvom, kolekcionarstvom, pa i organizovanjem likovnih dešavanja ili pisanjem tekstova o likovnoj umetnosti, a upravnici su često davali maha raznim forumima susretanja književnika i likovnih umetnika. No, ova vrsta simbioze vezana je i za istorijat same zgrade u koju je Biblioteka smeštena. Naime, nekadašnja Nacionalna kasina (između dva rata zvana Građanska kasina), građena 1895/96. godine po projektu **Ferenca Rajhla** (1869-1960) i sama je umetničko delo¹⁾. S druge strane, u njoj su se od samog početka priređivale izložbe, kao naprimer izložbe Nacionalnog salona (od 1903. godine)²⁾, izložbe Udruženja likovnih umetnika Vojvodine (1924, 1925. godine), dobrotvorna izložba Arpada G. Balaža (1931. godine), izložba subotičkih slikara povodom Privredne nedelje (1935. godine)³⁾ itd. Na žalost za sada nema tačan popis ovih događanja, što je slučaj i sa kasnijim periodom od 1953. godine kada je svoj život tu nastavila Gradska biblioteka.

Podaci nam govore da je Gradska biblioteka od 1953. godine, u ovoj zgradi osim književnih, sporadično održavala

i likovne izložbe. Takva je bila odmah u godini useljenja izložba likovnih umetnika Subotice.⁴⁾ Na osnovu kataloga znamo da su od 14. do 30. juna 1953. godine izlagali Mihajlo Dejanović, Šandor Ivanjoš, Šandor Olah, Pal Petrik, Gabor Siladi, Imre Vinkler i Gabor Almaši.⁵⁾ Katalog navodi da je to prva zajednička izložba likovnih umetnika koji žive i rade u Subotici, što može da bude tačno ako se doda "u Gradskoj biblioteci", jer su subotički umetnici već imali takve prigode 1949. i 1951. u Gradskom muzeju.⁶⁾ Tadašnji upravnik Biblioteke, **Blaško Vojnić Hajduk** (Subotica, 1910 - 1983) - upravnik od 1944. do 1964.⁷⁾, je osim starih knjiga sakupljao i slike, a imao je kontakte i sa savremenim likovnim stvaralacima. O tome svedoči i fotografija na čijoj poledini piše: "Dobrom drugu, Blašku Vojniću, kolekcionaru subotičkih slikara. 28. III 1952. Stevan Jenovac".⁸⁾ Na osnovu prepiske sa Jenovcem i drugim subotičkim slikarem Mihajlom Dejanovićem, možemo tvrditi slično. Dejanović ga je portretisao 1952. godine, a u pozadini prikazao motiv knjige sa jedne i motiv slike sa druge strane, što kao neki atributi mogu da nas upute na interesovanja portretisanog.⁹⁾ U nešto ranije datiranom pismu upućenom slikaru, B. Vojnić Hajduk piše: "Druže Mihajlo, Pozdravljam Te i kažem da sam dobro. Napisao sam 50 g. prve izložbe slika Jelene Čović i u idućem broju će valjda izići u "Hrvatske riječi". Hegediš Bela je pisao u "Magyar Szo-u" o izložbi na Paliću. Mnogo je pohvalio Olaha, oborio Džavića, a izdigao Kujundžića, ostalo mu je tako kao naše u "Hrv. riječi". Znači nemamo što da pobijemo. ...Da li što radiš? Nadam se da ćeš još više radova doneti sa sobom nego iz Makarske. Uradi nešto lepo."¹⁰⁾ Autobiografija slikara i grafičara Balaž G. Arpada iznosi, da je zahvaljujući navedenom upravniku dobio jednu od prostorija Biblioteke za atelje¹¹⁾. Zbilo se to sredinom 1959, a trajalo je do 1960. kada

¹⁾ O tome opširnije: Bela Duranci, Ferenc J. Rajhl vojvodanski arhitekta sa prekretnice vekova. In: 17. Zbornik za likovne umetnosti, Novi Sad, 1981. str. 263-277; Kata Martinović Cvijin, Subotički opus Ferenc J. Rajhla. Subotica, 1985; Zgrada Gradske biblioteke. In: Sto godina Gradske biblioteke 1890-1990. Subotica, 1991, str. 145-146.

²⁾ Bácsmegyei Napló II.évf. 121.sz. 1904.május 28.

³⁾ Vidi spisak samostalnih i kolektivnih izložbi Arpada G. Balaža. In: Baranyi Anna, Balázs G. Árpád. Gradski muzej, Subotica 1987. str. 89-91.

⁴⁾ Vidi spisak izložbi u monografiji Oláh Sándor. Forum, Novi Sad 1986.str. 107.

⁵⁾ Pozivnica i katalog izložbe iz zbirke dokumenata umetničkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica

⁶⁾ Vidi popis izložbi u "Likovno stvaralaštvo - Képzőművészeti alkotások Subotica 1945 - 1970", Gradski muzej, Subotica 1970, str. 79.

⁷⁾ Upravnike Gradske biblioteke od 1944.do 1989. vidi u Sto godina Gradske biblioteke, Subotica 1991, str 103.

⁸⁾ Na fotografiji je autoportret Stevana Jenovca a čuva se među dokumentima umetničkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica. Original autoportreta je u vlasništvu naslednika slikara.

⁹⁾ Sliku je otkupila za muzej kustos Branislava Šadi prilikom rada na retrospektivnoj izložbi svog oca Mihajla Dejanovića. Inventarski broj Y-1711.

¹⁰⁾ Pismo je pisano u Subotici 6. IX 1951., upućeno je na Jezersko. Dokumentacija umetničkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica.

¹¹⁾ Balázs G. Árpád, Bolyongó paletta. Életjel miniatürök 5. Szabadka 1969.

je Balaž sa grupom umetnika dobio novi atelje¹²⁾. Balaž je portretisao svog dobrotvora i to zabeležio na fotografiji, a na poledinu je zapisao: "Blaško Vojnić direktor Gradske biblioteke na otvaranju izložbe sa portretom načinjenim o njemu. 11. III 1961. Subotica. Balaž G."¹³⁾

Blaško Vojnić Hajduk pred svojim portretom od Arpada G. Balaža, 1961.god.

Na osnovu sačuvane pozivnice znamo, da je 1960. godine u prostorijama Biblioteke samostalnu izložbu povodom četrdesetogodišnjice rada imao i Andrija Kulunčić.¹⁴⁾ Neki od tekstova Blaška V. Hajduka o slikarima i arhitektama su objedinjeno publikovani 1971. godine u "Moj grad u davnini - Subotica 1391-1941", te u "Senke graditelja Subotice u prošlosti". Gledajući ga iz tog aspekta, najveća zasluga mu je što je spasio od zaborava neke od podataka vezane za Jelenu Čović, prvu akademsku slikarku grada, čiji je i nekrolog napisao.

Drugi po redu posleratni upravnik Gradske biblioteke Radovan Ždrale (Baljci, 1929) - upravnik od 1964. do 1968, osim pripovedaka i romana, stvara skulpture u kamenu i drvetu.¹⁵⁾ Interesantno je spomenuti da je korice njegove prve knjige "Nemirni" 1962. izradio istoričar umetnosti Bela Duranci, te da je predavao književnost na Višoj pedagoškoj školi u Subotici Slavku Matkoviću, kasnijoj ključnoj figuri likovnog života Biblioteke.

U katalogu pregleda likovnog stvaralaštva Subotice od 1944-1984. godine, Bela Duranci navodi da su se u Gradskoj biblioteci održale četiri likovne izložbe: Izložba portreta i kartikatura vajara Gabora Almašija (1977), dokumeti o radu kolonije "Čurgo" (1978), izložba i razgovor o vizuelnoj poeziji kroz recital (1979) i izložba vizuelne poezije vojvodanskih autora (1983)¹⁶⁾.

Bile su manifestacije priređene u čitaonici, dok se galerija sa ulazom iz dvorišta otvorila 1985. god. u vreme mandata Miodraga Tomića (Gornje Dobrovo, 1941) - upravnika Biblioteke od 1984. do 1988. U godini otvaranja je zaživelo i dvorište Biblioteke sa akcijom "Čitalište u dvorištu". Gosti su bili književnici i po koji stvaralac drugog profila, a zaštitni znak serijala je bila skulptura Gabora Almašija "Devojčica

nad knjigom". Idejni i praktičan podsticaj ovom činu je umnogome dao multimedijalni umetnik i bibliotekar Slavko Matković (Subotica, 1948-1994), koji je u Gradskoj biblioteci radio od 1976. do svoje smrti. Matković je do trenutka zapošljavanja u ovoj instituciji već imao reputaciju ličnosti vojvodanske, pa i šire literarno - likovne alternativne scene na kojoj je Subotica važila za jedno od prvih centara, a Matković za njen spiritus movens. Bio je osnivač grupe Bosch+Bosch (1969-1976), od 1970. god. se bavio vizuelnom i konkretno signalističkom poezijom, intervencijama u prostoru, umetničkom knjigom i sličnim, bio saradnik časopisa Signal, objavljivao poeziju i druge tekstove u Rukoveti, Rasponu itd, od 1972. god. uređivao samisdat andergarund izdanja; sa bošovcima izlagao na mestima kao što su Salon UPIDIV-a u Novom Sadu, galerija Kapolna u Balatonboglaru, Likovni susret u Subotici, Studentski centar u Zagrebu, Muzej savremene umetnosti u Beogradu, itd. Svoju prvu samostalnu izložbu je priredio 1968. u subotičkom Klubu ljubitelja umetnosti, nastavio da izlaže 1971. god. u Novom Sadu u Galeriji Tribine mladih, 1973. god. u Parizu i Milanu, itd. Prvu knjigu je publikovao sa Laslom Salmom 1971, da bi nakon toga svake godine izdao još po jednu ili dve u svom izdanju, a 1974. god. u ediciji Osvit iz Subotici knjigu poezije "Mi smo šašavi mali potrošači". Njegova vizuelna-poetska istraživanja objedinjena pod nazivom

Otvaranje izložbe portreta i karikatura Gabora Almašija, 1977. god. Reč na otvaranju: književnik Janoš Urban.

"Knjiga", je 1979. god. izdala subotička Gradska biblioteka.¹⁷⁾ Nije znači slučajno, što su izložbe u Gradskoj biblioteci 1979. i 1983. godine bile vezane za oblast vizuelne poezije. Kako smo spomenuli, posebna galerija u Biblioteci se otvorila 1985. god. (po dosadašnjim podacima je prva izložba u njoj bila priređena 16. aprila). Od tada se intenzivira likovna delatnost, a glavni organizator likovnih postavki postaje Matković. Osim što se tu izlažu knjige, naročito one retke i stare, časopisi, te etnološki materijal, galerija prerasta u stecište umetnika i publike. Zahvaljujući Matkovićevoj orijentaciji, ona poprima predznak alternativnog, multimedijalnog, avangardnog - iako su u njoj izlagali i predstavnici drugih likovnih profila i nivoa stvaralaštva. Matkovićeva likovna delatnost je u galeriji biblioteke prikazana sa četiri samostalne izložbe (1985, 1987, 1990, 1996), ali su i drugi

¹²⁾ Karikatura Balaž G. Arpada: Szuboticaí művészek a kakasülön. In: 7 Nap, 1960.VIII, str. 32.

¹³⁾ Fotografija se čuva među dokumentima umetničkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica.

¹⁴⁾ Pozivnica se čuva među dokumentima umetničkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica.

¹⁵⁾ Jedna se nalazi u kolekciji Biblioteke, a druga na korici njegove knjige o Nikoli Tesli: Ždrale Radovan, Gospodar munja, Novi Sad 1994.

¹⁶⁾ Likovno stvaralaštvo - Képzőművészeti alkotások, Subotica 1944-1984. Likovni susret, Subotica 1984. str. 31.

¹⁷⁾ Spisak izložbi, publikacija, biografija i stručno vrednovanje Matkovićevog stvaralaštva objavljeno je u monografiji o njemu "Ich bin Künstler Slavko Matković", Muzej savremene likovne umetnosti, Novi Sad 2005. Autor projekta Nebojša Milenković. Autori tekstova i bibliografije: Nebojša Milenković, Balint Sombati, Ješa Denegri, Olga Kovačev Ninkov.

zaposleni saradnici ustanove imali šanse prikazati svoju ovakvu delatnost. Tako su tu izlagali svoje fotografije i književnik **Lazar Francišković**¹⁸⁾ (zaposlen u Gradskoj biblioteci od 1980. god.), te **Jovan Mirić** (zaposlen u Gradskoj biblioteci od 1982. god.) član Foto kino saveza Vojvodine.¹⁹⁾ Nakon smrti Slavka Matkovića odgovornost za likovni deo i instalaciju eksponata u galeriji je pripala **Miletu Tasiću** (zaposlen u Gradskoj biblioteci od 1987. god.), koji je još kao sekretar ustanove leta 1989. u saradnji sa video klubom Kazablanka, pokrenuo Video klub umetničkih filmova.²⁰⁾ Njegova interesovanja su se ispoljila u vidu pisanja tekstova o izložbama, te u vidu vizuelnog stvaralaštva obeleženog signalizmom i konceptualističkim stavom. Kao organizator izložbi se istakao "Prolećnom izložbom", s kojom nastavlja imidž bibliotečke galerije na likovnom planu.

Osim upoznavanja istorijata i ličnosti Biblioteke koji su mogli imati uticaj na oblikovanje kolekcije, u interesu njenog potpunijeg sagledavanja i razumevanja, moramo sagledati izložbe u Biblioteci. Naime, kolekcija čuva dela stvaralaca sa kojima se saradivalo na ovaj ili drugi način, što može biti biografski podatak i iz aspekta zavičajne istorije umetnosti. S druge strane, iz popisa izložbi se vidi da su se u galeriji Biblioteke samo delom dešavale likovne, a drugim delom književne, etnološke i druge izložbe. Radi se znači o specifičnom izlagačkom mestu, na čiju aktivnost i intenzitet su uticali razlozi unutar ustanove ali i spoljašnji činioci. Treba reći da je ovo prvi popis i da je raden tek kao dopuna našeg teksta, te još nije u potpunosti dovršen.²¹⁾ Podaci su integrisani iz letopisa Gradske biblioteke za period od 1984-1989. godine, iz popisa izložbi u galeriji za period od 1989-1998. god. Judite Plankoš, iz evidencije rada Kulturne tribine za period 1994-2005. koje je vodila i vodi Verica Dimitrijević, sekretar Biblioteke; te na osnovu lične dokumentacije autora teksta. Širi popis, koji bi sadržao opširnije podatke, još neke izložbe, te analizu i kritički osvrt svega toga, može se očekivati u posebnom tekstu. Za očekivati je izložbu načinjenu od kolekcije, te katalog u kojoj bi se uključile biografije autora izloženih dela. Napomenimo da se u popisu nalazi i ciklus

Otvaranje izložbe Lasloa Kerekeša "Illustra mix", 1989.god. s leva na desno: Dragomir Ugren, Laslo Kerekeš, Slavko Matković.

susreta u čitaonici sa umetnicima 1989. godine, koji smo tu naveli kao poduhvat vredan pažnje.

Izložbe u galeriji Gradske biblioteke²²⁾

1985: Ivica Bešlin (16. IV), Mail art dokumentacija - Dobrica Kamperelić, Jaroslav Supek, Andrej Tišma, Slavko Matković (29. IV), Dokumetni i radovi o arhitekturi Subotice - diplomski rad Viktorije Vujković Lamić Aladžić (29. X),

1986: Robert Tili (21.I), Stevan Pfeiffer (25. IX), Crteži Imrea Šafranja (3. XII), Prodajna izložba iz zbirke subotičkog pesnika Jožefa Guljaša (17. XII)

1987: Naslovne strane 7 Nap-a Lasla Salme (10. II), Performans Lasla Lantoša „In memoriam Ian Palach“ (?), Miroslav Mandić (21. III), Ferenc Kalmar (17. III), Unikate knjige (28. IV), Slike Viktora Škrabanja iz Bečeja (2. V), Karlo Boršik (15. IX), Grafike Šandora Toroka (13. X), Skulpture i slike Lajoša Đurčija (8.XII), Mail art (18. XII) Slavko Matković, Deautorizacija umetničkog dela (?)

1988: Slike u tehnicu slame „Raspevana ravnica“ - slamarke Tavankuta i Đurdina (I), Akvareli Hunora Đurkovića (II), Jovan Dević (IV), Karikature Slobodana Ivkova (21. X), Karlo Šegec (15. XI). Crteži Andraša Šifliša (16. XII)

1989: Illustra-mix. Izložba radova na papiru Lasla Kerekeša (V), Knjige i slike povodom 600 godina od Kosovskog boja (2. VI), Reprodukije Ex librisa sa kraja IX i početka XX veka (11. IX), Katalin Baric umetnički fotograf iz Mađarske (24. XI), Izložba knjiga Dositeja Obradovića posvećena 250.godišnjici rođenja velikog prosvetitelja (?)

U čitaonici "Susreti petkom" sa književnicima koji su kao gosta zvali jednog muzičkog i jednog likovnog umetnika: Ištvan Konc je pozvao Petra Šadija (27. I), Ladislav Kovačić je pozvao Antala Dudaša (24.II), Milovan Miković je pozvao Anu Bukvić (28. IV), Janoš Urban je pozvao Gabora Almašija (26. V), Rajko Balaban Sibirski je pozvao Ištvana Sajkoa (30. VI), Karolj Brindza je pozvao Eržebet Vajl (19. X), Marija Šimoković je pozvala Ištvana Franzeru (20.X), Vojislav Sekelj je pozvao Lasla Juhasa fotografa (24. IX)

1990: Tibor Čikoš, izložba grafika (9. II), Izložba Ivana Pančića (27. IV), Izložba knjiga slovenačke i makedonske književnosti (5. X), Izložba knjiga poklona dobijenih iz Mađarske (26. X), Antal Dudaš (3. XII), Peter Feneš iz Rumenke (10. XII), Izložba knjiga vezanih za 300. godišnjicu seobe Srba (13. XII), Izložba članova subotičke foto - sekcije - tema: jesen (24. XII), Slavko Matković - Selotej tekstovi i vizuelni roman (?)

1991: Slike Ivica Balaževića i promocija knjige "Pet više pet" Save Babića (15. I), Umetnička kolonija "Čurgo" (25. I), Fotografije na temu jesen subotičkog foto-kluba "Lifka Šandor" (12. II), Umetnička kolonija "Čurgo" (5. IV), Knjige dobijene od ambasade SR Nemačke i plakata dobijenih od Nemačkog kulturnog centra (23. IV), Pal Petrik "Razbijene iluzije" 1975-1985. (14-24. X)

¹⁸⁾ O nastanku izložbe fotografija Lazara Franciškovića vidi: Milovan Miković, Život i smrt u gradu. Subotica, 1999. str. 209.

¹⁹⁾ Leksikon umetnika Vojvodine 1. Vega media 2001. Novi Sad, str. 181.

²⁰⁾ Á.I: Szakembert és filmet a Casablanca kölcsönöz. In: Magyar Szó, 2. VIII. 1989.

²¹⁾ Prilikom popisa jednog dela slika skulptura, kao i dopune određenih podataka iz kataloga Biblioteke pomoć je pružio Mile Tasić.

²²⁾ Ovo je prvi objedinjeni i publikovani popis izložbi navedene galerije i raden je tek kao dopuna popisa kolekcije dela, smatra se nepotpunim.

1992: Knjige izdavačke kuće "Srpska književna zadruga" povodom 100 godina od postojanja izdavačke kuće (22. IV), Akvareli sa Dana slikanja akvarela Likovne kolonije u Senti (4. IX), Andrej Tišma "Staza uspona" (13-23. X), Retrospektiva crno-belih fotografija Jovana Mirića (X), Slike Đure Maravića (9. IX), Crteži Laure Peić (25. XI)

1993: 100 godina od rođenja Miroslava Krležu - knjige, pozorišni plakati i programske sveske (19. IV), Reprodukcijske crteže i vinjeta slikara i scenografa Mihajla Dejanovića objavljenih u časopisu Rukovet 1955-1974 (25. V)

1994: Slike Milana Dvornića iz Belog Manastira (11. III), 10 godina od smrti Branka Ćopića - knjige, plakati i pozorišne programske sveske (29. III), Poetske fotografije Lazara Franciskovića sa zavičajnim motivima (voda, šume, zelenilo, zemlja) (30. VIII), Radovan Ždrale, skulpture u kamenu (?), 50 godina izlaženja Subotičkih novina (14. X), "Antologija u boji" pesnikinje Valerije Burkuš (18. XI), Gubičak Ana, Berec Rita (1. XII)

1995: Doroslovačka šlingovana košulja (27. I), Sava Stojkov "Pod nebom ravangradskim" (17. II), Jasna Melvinger (3. III), 25. Godina postojanja "Bunjevačkog kola" (17. III), Knjige romske književnosti (29. III), Izložba amatera iz Čantavira (3. IV), Akvareli Đure Maravića (28. IV), 50 godina izlaženja časopisa Képes Ifjúság (26. VI), Jožef Feze (25. VIII), Knjige "Izdavačke knjižarnice" Zorana Stojanovića - Sremski Karlovci - Novi Sad (18. X), Folklorna baština groblja. Autor Valerija Devavari (4. XI), Izložba knjiga Mihajla Verešmartija (14. XII)

1996: Slike Ištvana Tereka (5. II), Šarlota Najbauer uz svoju knjigu "Kameni cvet" (II), Romske periodične i monografske publikacije (26. II), Etnologija slame, pruča i rogozine. Autori Agneš Nad Abonji i Valerija Besedeš (19. III), Slike Šandora Šlajfa iz Bečeja (12. IV), Knjige književnika rusinske i ukrajinske književnosti (24. V), Ilona Perčić Čuvik (7. VI), Vlado Njaradi (20. IX), Izložba uz knjigu Lica sto lica (20. IX), 100 godina zgrade Gradske biblioteke (18. X), Omaž Slavku Matkoviću (31. X), Publikacije povodom 1100 godina ulaska Mađara u Panonsku niziju (22. XI)

1997: Képes Ifjúság (28. II), Slike Nešić Dragana iz Kruševca (8. V), D. Kecman "Kad dunja zamiriše" (16. V), Izložba o Palu Jamboru (10. IX), 100 godina Subotičatransa (25. IX), Samoizdata vizuelna poezija (2. X), Izložba posvećena 150. godišnjici pobjede Vukove reforme (22. X), Muzej dečijih knjiga (13. XI)

1998: Vojvođanski folkorni centar. Autor Rozalija Raj (3. III), Petefi u starim i retkim izdanjima (13. III), Borislav Ulić (11. V), Osam vekova manastira Hilandar (11. VI)

1999: Izložbe slamarki (28. IX, 10. XII), Šandor Kerekeš (18. XII)

2000: Aleksandra Prčić (14. I), Izložba plaketa nagrade dr F. Bodrogyari (2. III), Vratite nam naše proleće (11. IV), Tragovi - Bogdan Kovačević (9. VI)

2001: Cecilija Milanković (12. II), Cila Bajić (III)

2002: Ilustracije Atila Černika za knjigu Marije Lovrić (14. XII), Šandor Kerekeš (20. XII)

2003: Slike Marije Rafai Kremer iz Sombora (7-20. III), Prolećna izložba - Nevenka Bukvić Grković, Edita Kadirić, Laura Peić, Zvonko Sarić, Robert Tili, Đula Bela, Mile Tasić

(21. III), Radovi Čabe Hirmana (13. VI), Dečiji radovi ustanove Naša radost (6. X), Signalistički tekst 3. - Zvonko Sarić, Ilija Bakić, Mile Tasić (27. X) Cecilija Milanković (20. XI)

2004: Kljun (25. III), Izložba ilustracija pesama D. Kostolanjija - dečiji radovi povodom Dana D. Kostolanjija (1. IX), Izložba slika Romskog naroda (22. VI), Slikari Matice Hrvatske (3. VIII), Radovi OŠ "Žarko Zrenjanin" (24. XI), Edita Nemeš Fekete "Ilustracije u keramici na tekstove Kornela Sentelekija i Imrea Čepea" (3. XII)

2005: Prolećna izložba - Danijela Mamučić, Sergej Radulović, Čaba Hirman, Damir Rijović, gosti iz Nemačke (21. III), Dečiji radovi ustanove Naša radost (8. IV), Sekcija amatera penzionera Slap (20. IV), Ljuba Vujošević (14. VI), Fotografije Edvarda Kirbusa i Nikole Tumbasa (22. VII)

* * *

Od navedenih izložbi su do sada u pregledima vezanim za istorijat Biblioteke bile navedene samo neke, kao naprimer u knjizi "Sto godina Gradske biblioteke u Subotici 1890-1990" sledećim fotografijama: samostalna izložba Roberta Tilija,²³⁾ modne kreacije Ištvana Franzera,²⁴⁾ izložba Tibora Čikoša,²⁵⁾ scenografije Pala Petrika,²⁶⁾ fotografije Aleksandra Sedlaka,²⁷⁾ modne fotografije Katalin Baric iz Budimpešte.²⁸⁾ Nije bio jedinstven slučaj da posle izložbe autor pokloni sliku Biblioteke, ili da to učini iz nekog drugog razloga. Na osnovu popisa, vidimo međutim da tu ima i dela koja su dospela drugim putem. Judita Plankoš, 1991. godine u pregledu istorije biblioteke perioda od 1974-1990. god. konstatuje "da biblioteka poseduje po veličini skroman, ali lep i funkcionalan izložbeni prostor u kojem pored knjiga, sve češće dobijaju mesto i umetničke slike ili fotografije", te dodaje: "Zahvaljujući tome, fond ovih eksponata se povećava iz dana u dan i može se reći da institucija već raspolaže zavidnom zbirkom likovnih ostvarenja". O tome kako se stvorila ova mala i specifična javna kolekcija postoje šturi podaci, ponekad na poledini samog dela. Mi smo se potrudili da uvodnim tekstom i popisom izložbi ponudimo moguće odgovore i na ovo pitanje. Činjenica je međutim, da pored javnih gradskih likovnih kolekcija Gradskog muzeja, Likovnog susreta i Zavičajne galerije dr Vinko Perčić, postoji i ova, kolekcija Gradske biblioteke. Njene parametre sad nudimo na uvid po prvi put. Od 68 autora, čija imena se navode u popisu, ima akademski i samoobrazovanih stvaralaca, isto tako i naivnih slikara, te stvaralaca čija dela ne govore mnogo i ulaze u oblast kiča - treba međutim priznati, svaka zbirka poseduje takva dela, samo treba paziti da njihov broj ne ugrozi značaj zbirke. Potpuna analiza kolekcije je moguća kada se spisak bude upotpunio biografijama autora. Ono što sada možemo utvrditi je da kolekcija nosi obeležja zavičajne zbirke, kako iz aspekta autora, tako i po sadržaju dela. Poseban tematski segment čine portreti i slike sa detaljima grada i uže okoline. Neka od dela se mogu posmatrati iz ugla nekadašnjeg vlasnika, kao na primer dva pejzaža autora Selea, pod rednim brojem popisa 88/1-2, za koje se na poledini slika navodi da su "iz stana Ambrozija Šarčevića". Od do sada popisanih 117 likovnih ostvarenja neka oplemenjuju prostor čitaonice,

²³⁾ Sto godina Gradske biblioteke, Subotica 1991, str 116.

²⁴⁾ isto, str 121.

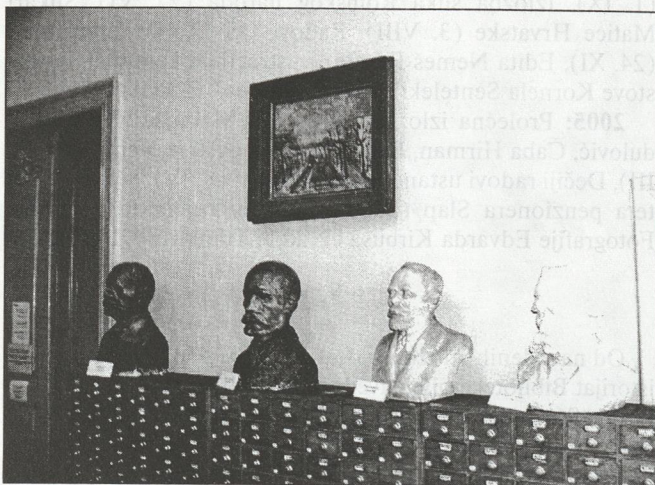
²⁵⁾ isto, str 124.

²⁶⁾ isto, str 125.

²⁷⁾ isto, str 128.

²⁸⁾ Isto, str 135.

kancelarija i pozajamnih odeljenja, dok se druga nalaze u depou knjiga – za njih bi trebalo obezbediti posebne police i fioke. Na kraju, treba spomenuti sličnu delatnost bibliotečkog ogranka na Paliću, gde od 2003. godine takođe postoji galerija, te se priređuju manifestacije i rada se kolekcija sličnog karaktera.

Kartoteka sa skulpturama i slikom naučnog odeljenja Gradske biblioteke (sadašnje stanje)

Kolekcija slika i skulptura Gradske biblioteke

ACZÉL HENRIK [Acel, Henrik] (Nagyvárad, 1876 – Budapest, 1946)

1/1. Pravoslavna crkva u centru Subotice, 1912.

29 x 46,5 cm; ulje-drvo; sign dl: Aczél Henrik 1912

ÁCS JÓZSEF [Ač, Jožef] (Bačka Topola, 1914 – Novi Sad, 1990)

2/1. Poljski radovi, 1955.

79 x 38,5 cm; ulje-karton; sign dd

ALMÁSI GÁBOR [Almaši, Gabor] (Totovo Selo, 1911 – Subotica, 1994)

3/1. Devojčica nad knjigom, 1948.

46 x 31 x 23 cm; gips; sign na postolju: A 48 I

4/2. Portert Vuka Karadžića

53 x 47 x 28 cm; gips; sign -
raniji inv.br: -

5/3. Portert Dežea Kostolanjija

60 x 40 x 30 cm; gips; sign sa strane:

ANDRUSKÓ KÁROLY [Andruško, Karolj] (Senta/Zenta, 1915)

7/1. Ulica cara Dušana

42,5 x 60,5 cm; ulje-lesonit

8/2. Gradska kuća u Subotici

38 x 28 cm; kolorisana grafika, sign dl AK

9/3. Gradska kuća u Subotici sa

saobraćajnom tablom

38 x 28 cm; kolorisana grafika, sign dd AK

BAČIĆ ANTUN (Subotica, 1887 – 1977)

10/1. Portert književnika Petra Preradovića, 1908.

47 x 37 cm; crtež olovkom; sign dd A. Bačić Zagreb 1908; dl Preradović Hrvatski

BALÁZS G. ÁRPÁD [Balaž G. Arpad] (Felső-tökés/Višnjetejkeš, 1887 – Szeged, 1981)

11/1. Porodica sa belim psom

39 x 29 cm; pastel; sign dd

12/2. Cvečara sa vencima

47 x 55,5 cm; gvaž

13/3. Devojka u doroslovačkoj nošnji

48,5 x 39 cm; monotipija

14/4. Seljanka, 1958.

33,5 x 25 cm; monotipija; sign dl

15/5. Portret Blaška Rajića

36 x 26 cm; komb.tehn.; sign dd

raniji iv.br: 65

16/6. Na moru, 1954.

31 x 41 cm; akvarel; sign dl

17/7. Mediteranska ulica

19 x 25 cm; kolorisana grafika; sign dd

BALAŽEVIĆ, IVICA (Tavankut, 1949)

18/1. Ženski akt

88 x 60,5 cm; tuš

BAJIĆ, CILA (Subotica, 1930)

19/1. Bundeve, 1996.

38,5 x 49 cm; ulje-lesonit; sign dd Cila 96

na poledini: U znak zahvalnosti Gradskoj biblioteci Subotica, mart 2001. Cila Bajić

20/2. Perunika, 1991.

25 x 35 cm; ulje-lesonit; sign dd Cila

BARKLJUK, LOVRO

21/1. Sekelj Mijo (?)

...; crtež olovkom; sign dd: Barljuk Lovro, selo Očura; dl:

Mijo Sekelj

BEŠLIĆ, ANA (Bajmok, 1912)

22/1. Portret

62 x 40 x 28 cm; gips; sign sa strane: AB

23/2. Portert Mije Mandića

62 x 43 x 30 cm; gips; sign sa strane: AB

24/3. Portret Aksentija Marodića

60 x 40 x 30 cm; gips; sign sa strane: AB

25/4. Portert Ištvana Ivanjija

45 x 30 x 30 cm; gips

BEŠLIĆ, IVICA

26/1. Veselje, 1978.

53 x 43,5 cm; ulje na staklu; sign dl: Ivica 78

na poledini: Bešlić Ivica: Veseljaci. Bajmok...

primedba: naiva

BORŠIK KARLO (Subotica, 1943)

27/1. Bez naziva, 1987.

31 x 43,5 cm; akvarel; sign dd

primedba: imao izložbu u Biblioteci 15.09.1987.

BOLJKA, JANEZ (Subotica, 1931)

28/1. Novogodišnja čestitka za 1965., 1964.

17,5 x 9 cm; grafika; sign dd: Boljka J. 64.; dl: Srećnu 1965.

BULJOVIĆ, PETAR (Subotica, pre 1870 – posle 1907)

29/1. Portret Ambrozija Šarčevića, 1902.

79 x 63 cm; ulje-platno; sign dd: Petar Buljović u Subotici

1902

CRNOGORAC ÉVA (Bačka Topola/Topolya, 1951)

30/1. Krik

78,5 x 60 cm; ulje-platno; sign sa strane desno

ČOVIĆ, JELENA (Subotica, 1879-1951)

31/1. Portert veterinara Grge Čovića, 1935

61,5 x 48,5 cm; ulje-platno; sign dd: Čović 1935

DEJANOVIĆ, MIHAJLO (Senta, 1913 – Subotica, 1982)

32/1. Slava

40 x 51 cm; ulje-karton; sign dd M Dejanović

33/2. Palić, 1956.

56 x 67,5 cm; ulje-platno; sign dl M. Дејановић 1956

34/3. Gradski park u Subotici, 1956.

66 x 76 cm; ulje-platno; sign dd: M. Dejanović 56

35/4. Čitateljka za stolom, 1955.

- 43,5 x 32,5 cm; ulje-lesonit; sign lg: M. Dejanović 1955
36/5. Cveće, 1945 (?)
- 45 x 34 cm; ulje-lesonit; sign gl M. Dejanović
37/6. Subotički pejzaž (sa tramvajem)
- 49 x 57,5 cm; ulje-platno; sign gd: M. Dejanović 56
na poleđini: Sokolsko društvo Subotica
38/7. Portret Joce Mlinka, 1959.
- 66,5 x 56 cm; ulje-platno; sign gd: M. Dejanović 1959
DEVIĆ, JOVAN (Sanad, 1935 - Subotica, 1998)
39/1. Dve ptice u plavom, 1992.
- 48 x 68,5 cm; ulje-lesonit; sign dd: J Dević 92
40/2. Cveće u vazi, 1987.
- 69 x 49 cm; ulje-platno; sign dd: J. Dević 83
DVORACSKÓ LÁSZLÓ [Dvoračko, Laslo] (Čanta-
vir/Csantavér, 1949)
41/1. Starac
58 x 23 cm; drveni reljef
- ĐELMIŠ, LUKAČ** (Subotica/Szabadka, 1899 - Budapest,
1979)
42/1. Park u jesen
53,5 x 44,5 cm; ulje-platno; sign -
- GYERMÁN TIBOR [Đerman, Tibor]** (Nova Crnja
/Magyarcsernye, 1934 - Senta, 2004)
43/1. Dositelja Obradovića
50 x 35,5 cm; masni pastel
44/2. Portret Njegoša
50 x 35,5 cm; masni pastel
- GYURCSI LAJOS [Đurčić, Lajoš]** (Kikinda, 1922 -
Subotica, 1994)
45/1. Muškarac s motikom - Kapás férfi, 1983.
40 x 27,5 cm; gvaž; sign dl Gyurcsi L. 1983.
- GYURKOVICS HUNOR [Đurković, Hunor]** (Pécs, 1941)
46/1. Salaš, 1987.
24 x 35,5 cm; akvarel; sign dl Hunor 87
- FARKAS BÉLA [Farkaš, Bela]** (Rijeka/Fiume, 1894 -
Palić, 1941)
47/1. Pejzaž, oko 1940.
49 x 49 cm; ulje-karton; sign dd: Farkas
48/2. Dama u narandžastom, oko 1940.
58 x 47 cm; ulje-platno; sign -
- FEHÉRVÁRI GIZELLA [Fehervari, Gizela]**
49/1. Salaši - Tanyavilág
33,5 x 59 cm; ulje-lesonit
primedba: loše
- FOTOGRAFIJA**
50/1. Fotografija: Portret mlade žene (Haverda Beti)
78 x 64 cm; fotografija u oval pasparturi
- GŠ**
51/1.G. Š.: Tito
61 x 51 cm; ulje-platno; sign dd
- HALUGIN, SAVA** (Kneževac, 1946)
52/1. Kalup za portret Dežea Jakaba, 2004.
69 x 46 x 36 cm; gips
raniji iv.br: -
- 53/2. Kalup za portret Marcela Komora, 2004.
69 x 46 x 36 cm; gips
primedba: poklon autora
- HANGYA ANDRÁS**
[Handa, Andraš] (Stara Moravica/Bácskosuthfalva, 1912
- London, 1988)
54/1. Autoportret u belom mantilu
60,5 x 47 cm; ulje-platno; sign dd IS Hangya B
- IVANYOS SÁNDOR**
[Ivanjoš, Šandor] (Stara Moravica, 1922)
55/1. Mrtva priroda u ostavi, oko 1960.
50 x 36 cm; ulje-karton; sign ds: Ivanyos
JELIĆ, DRAGICA
56/1. Porteret Munk Artura, 1985.
37 x 38 x 22 cm; gips; sign sa strane: znak
- JENOVAC, STEVAN** (Sanad, 1910 - Senta, 1954)
57/1. Cveće u vazi
54 x 44,5 cm; ulje-lesonit; sign -
primedba: Na drugoj strani ploče nedovršena mrtva priro-
da sa džezvom i šoljicom
- KARLAVARIS, BOGUMIL** (Perlez, 1924)
58/1. Pejzaž
27,5 x 39 cm; akvarel; sign ds: B. Karlavaris
na poleđini: Poklon galerije "Atrijum", juni 2000.
- KEREKES SÁNDOR - KES**
[Kerekeš, Šandor - Keš] (Subotica/Szabadka, 1945)
59/1. Cveće radosti, 1999.
30 x 50 cm; komb. tehn.
na poleđini: Ovu sliku sa radošću poklanjam Gr. bibliote-
ci 18. XII 1999.
- KOJIĆ A. DROZDIK**
60/1. Cveće u saksiji
46 x 29,5 cm; masni pastel; sign dd
- KUBÁT JÓZSEF [Kubat, Jožef]** (Subotica/Szabadka,
1907 - 1994)
61/1. Igra dece, 1956.
51,5 x 70,5 cm; karton-ulje; sign gd
- KULUNDŽIĆ, ANDRIJA** (Subotica, 1897 - 1972)
62/1. Meana Poljaković, 1958.
50 x 60 cm; ulje-lesonit; sign dl Kulundžić A. 1958. (?)
primedba: vidi se Muzička škola
- LUKAČ NIKOLA** (Novi Karlovci, 1938)
63/1. Zima na salašu, 1985.
40 x 55 cm; ulje-platno; sign dd
- MAČKOVIĆ, ANGELA** (Subotica, 1883 - Palić, 1966)
64/1. Pletilja
51 x 44,5 cm; ulje-lesonit; sign dd Mačković A.
- MAGYARI DOMONKOS [Mađari, Domonkoš]**
65/1. Mrtva priroda sa flašom, testerom i čekičem, 1947.
12 x 17 cm; akvarel; sign dd Magyari 947 (pokrivena pas-
parturom)
na poleđini: Prema podacima Jožefa Guljaša ovo je delo
Magyari Domonkosa. Poklon od Jožefa Guljaša iz Subotice.
31. XII 1986.
Primedba: Domokoš Mađari je bio novinar "Naplo"-a
- MATKOVIĆ, GUSTAV** (Subotica, 1922 - 1990)
66/1. Radijalac sa Gradskom kućom, 1960.
63 x 90 cm; ulje-platno; sign dd: G. Matković 1960
- 67/2. Dvorište Narodnog kazališta
28 x 39 cm; ulje-karton; sign dd
- 68/3. Kerska crkva
63 x 88,5 cm; ulje-platno; sign dd G Matković
- 69/4. Krovovi Subotice
37 x 46,5 cm; ulje-platno; sign dd Matković Gustav
- NAJBAUER, ŠARLOTA** (Subotica, 1927)
70/1. Plavi jorgovan, 1996.
80 x 60 cm; ulje-platno; sign dd: Sarlotta 27. II 96.
na poleđini: Poklon mom rodnom gradu Subotici
- NEMES FEKETE EDIT [Nemeš Fekete, Edit]** (Subo-
tica/Szabadka, 1944)
71/1. Ilustracija za tekst K.
Sentelekija "Zid i kapija - Ovde sam živeo, sanjao" (Fal és
kapu - Itt éltem, álmodtam), 1995.
32 x 30 x 12 cm; keramika; sign na postolju od dole
primedba: poklon autora nakon izložbe 2004.

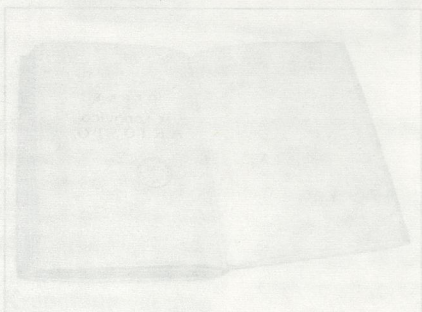
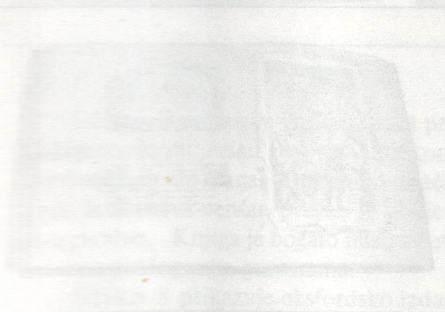
NEPOZNATI AUTOR

- 72/1. Nepoznati autor: Portret Zarich Jakaba
51 x 42,5 cm; ulje-platno; sign -
na poledini: Zarich Jakab Dietai követ 1811.
- 73/2. Pejzaž sa pegazom i golubom
31,5 x 46,5 cm; crtež tušem; sign dd (ćirilicom)
mesto nalaženja: Računovodstvo
- 74/3. Glumci
44 x 25 x 20 cm; bronza
- 75/4. Mrtva priroda s violinom
59,5 x 49,5 cm; ulje-karon; sign dd NP
- NEŠIĆ, DRAGAN** (Kruševac, 1954.)
- 76/1. Iz ciklusa Lovčeve oaze, 1996.
35 x 32 cm; komb.tehn.; sign.dd Nešić
- NIKOLAJEVIĆ, MILIVOJ** (Sremska Mitrovica, 1912 -
Novi Sad, 1988)
- 77/1. (?) Pejzaž NS
68 x 29 cm ?; ulje-karton
- 78/2. Slame
26 x 44,5 cm; pastel; sign dd: M. Nikolajević (ćir.)
- ODRI KATALIN** (Senta, 1953 - 2002)
- 79/1. Kruške, 1992.
28 x 41 cm; ulje-platno; sign dd: Odri 92
na poledini: Gradskej biblioteci poklon od autora Odri
Katalin, 97. V. 6.
primedba: izložba je bila priredena u predvorju čitaonice
prilikom promocije knjige iz oblasti psihologije
- OLÁH SÁNDOR**
[Olah, Šandor] (Magyarceke/Madarčeke, 1886 -
Subotica, 1966)
- 80/1. Portret Lasla Tolnaija
56 x 43,5 cm; ulje-platno; sign -
- PETRIK PÁL [Petrik, Pal]** (Subotica, 1916-1996)
- 81/1. Pejzaž sa salašem
29 x 68 cm; gvaž
- 82/2. Čitaoc
34 x 49,5 cm; akvarel
na poledini: Ajándék a Városi Könyvtár száz éves évfor-
dulója alkalmából. Petrik Pál
- PETROVIĆ, BOŠKO** (Novi Sad, 1922 - 1982)
- 83/1. (?) Ulica na Petrovaradinu
48,5 x 39 cm; ulje-lesonit; sign -
- PFEIFFER, STEVAN** (Subotica, 1939 - ?)
- 84/2. Bez naziva, 1986.
86,5 x 49 cm; komb.tehn.na paltnu; sign gl: Pfeiffer, sred-
ina: 1986
- PÓSA EDE [Pósa Ede]** (Doline/Völgyes, kraj Kanjiže,
1947)
- 85/1. Obala Tise, 1992.
24 x 32 cm; akvarel
primedba: sliku je za kolekciju odabrao Slavko Matković
nakon izložbe akvarela Gradskog muzeja Senta
- SZAJKÓ ISTVÁN [Sajko, Istvan]** (Subotica, 1955)
- 86/1. Gradska biblioteka Subotica
100 x 70 cm; pastel; sign dd
- SZEDLÁR RUDOLF [Sedlar, Rudolf]**
- 87/1. Ciganka, 1994.
32,5 x 42 cm; ulje-lesonit; sign dd: Sedlar
na poledini: Poklon autora G. bibl. 10. 4. 1995.
Primedba: veoma nevešto
- SZELE [Sele]**
- 88/1. Mesečina nad vodom
30 x 60 cm; ulje-karton; sign dd
na poledini: Iz stana Ambrozija Šarčevića, dar Karvaz
- 89/2. Močvarni teren

- 30 x 60 cm; ulje-karton; sign dd
na poledini: Iz stana Ambrozija Šarčevića, dar Karvaz
- SZILÁGYI LÁSZLÓ [Siladi, Laslo]** (Subotica, 1909 -
1980)
- 90/1. Salaš
49 x 60 cm; ulje-platno; sign gl: Szilágyi L
- ŠEBEKOVIĆ, TOMISLAV** (Ivangard, 1929)
- 91/1. Crkveni tornjevi, 1953.
48,5 x 33,5 cm; ulje-karton; sign gd: T. Šebeković 1953.
- ŠEGEC KARLO** (Sombor, 1928)
- 92/1. Naiva bez naziva, 1988
44 x 64 cm; ulje-platno; sign: dd Šegec 1988
na poledini: Na poklon Gr.bibl. decembra 1988.
- SLAJF SÁNDOR [Slajf, Šandor]** (Bečej, 1951)
- 93/1. Portret starice, 1997.
48 x 35,5 cm; ulje-platno; sign dd
- TIKVICKI, PAVLE** (Subotica, 1930)
- 94/1. Autoportret
45 x 35,5 cm; ulje-karton; sign dd
primedba: dobar kolorista
- 95/2. Autoportert, 1950
38 x 26cm; crtež ugljenom; sign dd T.P.
- 96/3. Imre Čepe, 1950.
60,5 x 51 cm; ulje-platno; sign dl PT 1950
- TIKVICKI, IVAN** (Subotica, 1913 - 1990)
- 97/1. Pejzaž
23 x 12, 5 cm; tuš
- 98/2. Maksim Gorki, 1946.
70 x 47,5 cm; crtež ugljenom; sign dd: I T 946
- TOLNAI LÁSZLÓ [Tolnai, Laslo]**, Subotica
- 99/1. Pijanica, 1987.
31,5 x 23 cm; olovka; sign dd Tolnai László 1987. I. 22.
- 100/2. Portert Šandora Olaha, april 1908 (?)
29 x 21 cm; tuš; sign dd april 1908 (?) Tolnai
raniji inv.br. 31, 62
- TÖRÖK ISTVÁN [Terek Istvan]** (Čurgo/Csurgó, 1940)
- 101/1. Ženski štrand na Paliću, 1974.
36 x 47,5 cm; akvarel; sign dd: Török 74
- URBÁN GÁBOR [Urban, Gabor]**, Palić
- 102/1. Doručak risara
47 x 68 cm; ulje-platno; sign dd Urbán Gábor
- VASS KÁLMAN [Vaš Kalman]** (Subotica, 1881 - 1963)
- 103/1. Autoportret
41,5 x 29 cm; ulje-karton
- VINKLER IMRE** (Subotica, 1918 - 1967)
- 104/1. Mrtva priroda
49,5 x 34,5 cm; tuš
- WEIL ERZSÉBET [Vejl Eržebet]** (Subotica, 1932)
- 105/1. Portert Jožefa Gintera (Günther József), 1971
59 x 40 x 26 cm; gips; sig sa strane dole
- 106/2. Portert Adolfa Singera, 1962.
53 x 38 x 25 cm; gips; sign sa strane
- VLAJKO, P.**
- 107/1. Seljačka soba sa pečkom, 2000.
39 x 58 cm; ulje-lesonit; sign dl: P. Vlačko 2000
primedba: autor je iz Subotice, naginje naivi
- VOJNIĆ, MARIJA**, Subotica
- 108/1. Cveće u vazi
30,5 x 21,5 cm; sign dd MARA 88
na poledini: Poklon galeriji Gradske biblioteke od Vojnić
Marije 1988
primedba: veoma nevešto
- VUKOVIĆ, MARKO** (Subotica, 1913 - 1981)
- 109/1. Portret Lazara Stipića, upravnika biblioteke
26 x 19,5cm; crtež ugljenom; sign dd

- 110/2. Portret Ivana Milankovića, predsednika NOO
48 x 40 cm; ulje-platno; sign dd: Marko
- 111/3. Crkva i kuće u Keru, 1955.
39,5 x 42,5 cm; pastel; sign dd M. Vuković 55
- 112/4. Ulica u Malom Bajmoku, 1954.
46 x 64,5 cm; ulje-platno; sign dd M. Vuković 954
- 113/5. Ulica cara Dušana, 1953.
60 x 50 cm; ulje-platno; sign: -
primedba: Ista slika istog autora se nalazi u predvorju
čitaonice
- 114/6. Fijakeri, 1955.

- 46 x 64,5 cm; ulje-platno; sign dd: M Vuković 1955
- 115/7. Cveće u vazi
52 x 42,5 cm; ulje-lesonit; sign dd: M. Vuković
- 116/8. Oranje, 1955
46 x 65 cm; ulje-platno; sign dd: M Vuković 1955
- 117/9. Ulica cara Dušana, 1953.
59 x 48 cm; ulje-platno; sign: dl: M. Vuković 53
primedba: Ista slika istog autora se nalazi u sekreterijatu
ŽDRALE, RADOVAN (Baljci kod Bileće, 1929)
- 118/1. Imaginacija V
23 x 38 x 28 cm; kamen

Rita Fleis, klasični filolog,

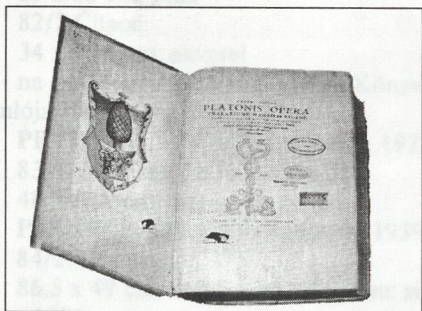
bibliotekar zadužen za fond starih i retkih knjiga Gradske biblioteke u Subotici

Saradnja biblioteke i škole

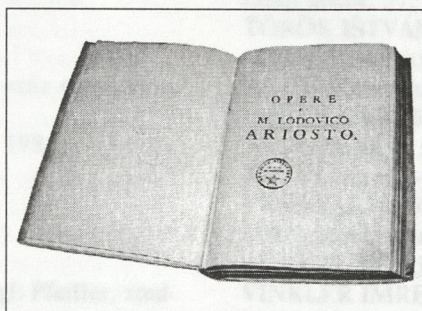
Jedan oblik saradnje biblioteke i škole u zadatku negovanja antičkog nasleđa u nastavi klasičnih jezika i civilizacije

Klasična filologija ima dva vida svoje naučne misije, s jedne strane, izučavanje i interpretacija antičkog nasleđa iz aspekta epohe u kojoj se obrađuje, a sa druge, prenošenje tako obrađene građe novim pokoljenjima učesćem u njihovom obrazovanju. Kvalitet u radu može jamčiti samo rad sa pouzdanim izvorima.

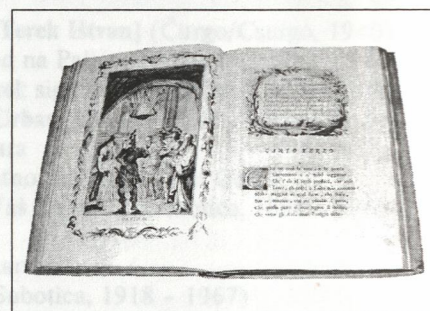
U ovom svom izlaganju želim da ilustrujem mogućnosti saradnje biblioteke i škole u obrazovanju novih pokoljenja. Pedagoški aspekti su ovom prilikom potisnuti u drugi plan, pošto je reč o upućivanju na korišćenje izvora za izučavanje istorije, kniževnosti, jezika i njima srodnih nauka. Imam pri tome u vidu da su sve one jedne drugima pomoćne. Ogljedna biblioteka ovog puta je Gradska biblioteka u subotici sa svojim fondom starih i retkih knjiga, a auditorijum je Jugoslovenska asocijacija za klasične studije YACS na seminaru održanom 26. marta 2006. godine. Fotografski materijal ovog teksta je mnogo oskudniji od onog koji sam predstavila na seminaru zbog razlike u prirodi dvaju metoda prezentacije.

Slika 1.

Slika 2.

Slika 3.

Što se tiče pedagoške strane prakse u posmatranoj saradnji, valjano je istaći da, mada su nastavna sredstva danas veoma razvijena zahvaljujući neizmernim tehničkim mogućnostima elektronskih medija, najbolja učila su i nadalje ona koja verodostojno interpretiraju pojavu o kojoj se uči, a nema ničega verodostojnijeg od onog koji pripada stvarnosti. Granica između igre i zbilje se u slučaju takvog učila ne da odrediti. U tom smislu, prava upotrebna knjiga predstavlja prvoklasno učilo u ovim naukama kao što je ona istovremeno i najpouzdaniji izvor podataka za istraživanje.

Kao prvo, treba pokazati fizička svojstva knjige. Materijal je prirodan: drvo i koža korica, papir za beleženje pismene građe, metalne kopče i ukrasni okov radi zaštite knjige. Povezivanje se vrši konopcem. Papir je takođe načinjen od prirodnih materijala. Rupičasti tragovi crvotočina upozoravaju da je knjiga osetljiva na biološke agense.

Stare knjige povezane konopcem su veoma čvrste te je ugao otvaranja veoma ograničen. Na naslovnoj strani su brojne informacije kako o sadržaju knjige (Platonis opera) tako i

o drugim propratnim momentima, npr. o štampanju knjige-impresumu, ali i o biblioteci kojoj je neko vreme pripadala, na osnovu pečata Save Tekelije.

Na slici 1 se vide ručno slikana ilustracija i naslov knjige koji se umnogome razlikuje od današnjih naslova kako po tekstualnom kriterijumu, tako i po vizuelnoj predstavi. Za stare knjige je karakteristično da i geometrijski oblik izloženog teksta ima svoju estetsku funkcionalnost. Štampar svoje prisustvo vizuelno ostvaruje svojim znakom. Estetski momenat je prisutan u celom tekstu, na primer inicijalima sa floralnim motivima.

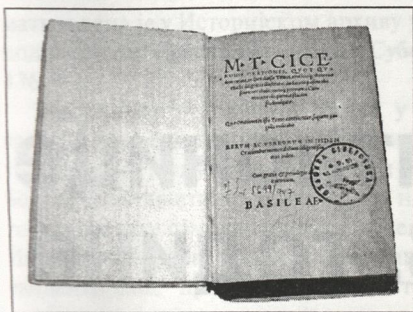
Korice povezane u kožu su veoma trajne, otporne na mnoga fizička i blaga hemijska dejstva, npr. vlagu. One su se lako održavale.

Na slici 2 vidimo: Opere di M. Ludovico Ariosto. Delo je pisano na italijanskom jeziku, ali je sastavljeno prema antičkim uzorima. Ovaj primerak je autentičan i stoga višestruko dragocen izvor. Naslovna strana je bogato ukrašenu gravurama. Inicijal na slici 3 je prava priča za sebe. Svako

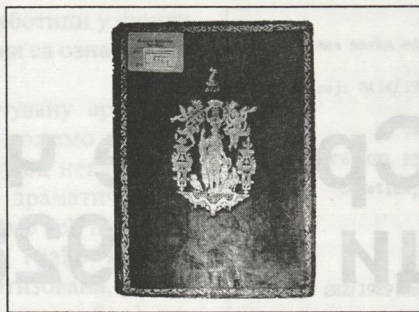
pojedinačno pevanje najavljeno je ilustracijama epizode, te argumentom, takođe ilustrovanim. Sve ove ilustracije su bogat materijal za izučavanje likovnih mogućnosti i ukusa tog doba kao i tadašnje poimanje događaja iz fikcije smeštene u antiku. Tekst sadrži i poglavlje posvećeno informacijama o autoru.

Ciceron je bio omiljen u svim potonjim epohama. Na slici 4 je prikazano jedno od brojnih njegovih izdanja. Primerak potiče iz 16. veka, a proizveden je u Bazelu. Naslov je interesantan i po sadržaju i po grafičkom rasporedu. Na hrptu se nalazi podatak o štivu na crvenoj podlozi koja je nasleđena iz antičke tradicije knjiške građe u obliku svitka. Po nazivu za crvenu boju, ruber, ovo obeležavanje je zadržalo naziv rubrika do današnjih dana. Sam tekst je bio opremljen raznim marginalnim beleškama radi lakšeg snalaženja, nasleđenim iz prakse rukom pisane knjige.

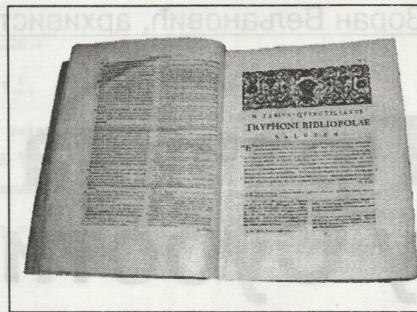
Predivan majstorski rad predstavlja knjiga na slici 5 koja predstavlja delo čuvenog antičkog književnika, retora i sastavljača gramatike Kvintilijana. Koža poveza ove knjige je

Slika 4.

Slika 5.

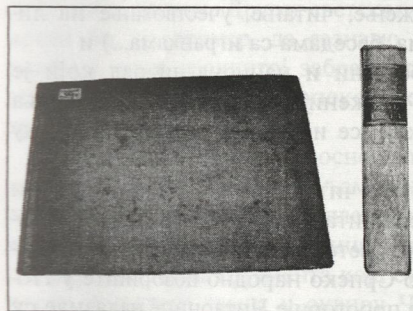
Slika 6.

izuzetno očuvana i ukrašena sa obe strane istim crtežom zlatne boje. Slika 6 prikazuje deo teksta na kome se vidi da je štivo bogato opremljeno dodatnim materijalom za kritički pristup rada. Skrećem pažnju na to da su stručnjaci 16. i 17. veka imali u velikoj meri razvijene metode obrade antičkog stručnog teksta, te da o tome ne treba da sudimo na osnovu skromnih industrijskih sredstava u poređenju sa današnjima. Retorika je oduvek imala značajno mesto među naukama pošto je usmeni javni govor bio daleko više upotrebljavan medijum komunikacije nego danas, stoga je razumljivo da je tradicija ovu oblast smatrala izuzetno važnom za negovanje. Jasno je, dakle, zašto je ova knjiga tako brižljivo pripremljena.

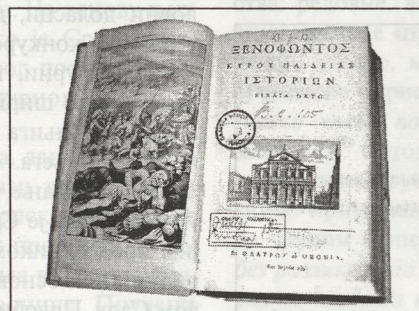
zično, što je za struku od izuzetnog značaja. Radi štednje poveznog materijala, knjiga sadrži dva književna dela, što nije redak slučaj u fondovima starih i retkih knjiga.

Naš fond sadrži knjige na petnaest jezika, što je filologu od izuzetnog značaja, pošto je jezički aspekt struke veoma bitan za praksu bilo koje vrste, bilo istorijske, bilo književne ili koje druge. Slika 9 prikazuje knjigu u skromnijem fizičkom stanju sa pribeleškom, pretpostavljam posesora. Ovakve beleške mogu biti od ogromne koristi za praćenje knjige i nasleda kojim se njen sadržaj bavi. Slika 10 prikazuje oštećenu stranu, za čiju restaureciju potrebno je pouzdano znanje jezika štiva.

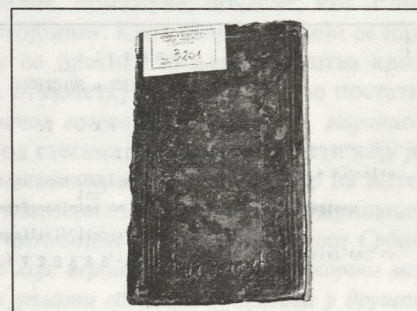
Slika 11 prikazuje jednu od knjiga proizvedenih u čuve-

Slika 7.

Slika 8.

Slika 9.

Slika 7 prikazuju korice i hrbat prvog toma knjige koja na italijanskom jeziku govori o antičkom Rimu. Rim je od svog osnivanja do danas uvek imao značajno mesto u politici, a kao kulturni centar, pružao je obilje podataka istraživačima te epohe. Knjiga je bogato ilustrovana sredstvima koji su bili na raspolaganju, gravurama.

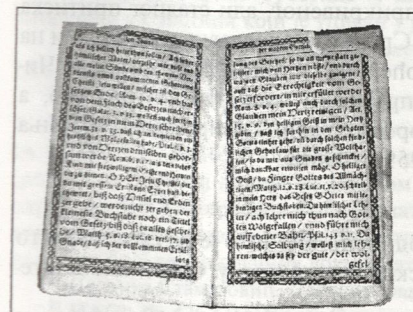
Slika 8 prikazuje oxfordsko izdanje Ksenofontovih dela. Zanimljiv je momenat da je godina izdanja pisana grčkim brojevima. Ovo je dobar povod da se izučavanju brojevnog materijala jezika posveti više pažnje, što je nažalost u praksi prilično zapostavljeno. Podsetimo se da je staroslovenski jezik nasledio praktična rešenja u brojanju od grčkog jezika. Sa druge strane, zanimljiva je karta u prilogu knjizi koja je opremljena građom latinskog jezika. Ovo izdanje je dvoje-

noj radionici-štampaniji Aldiusa, a one nose naziv po njemu: aldine.

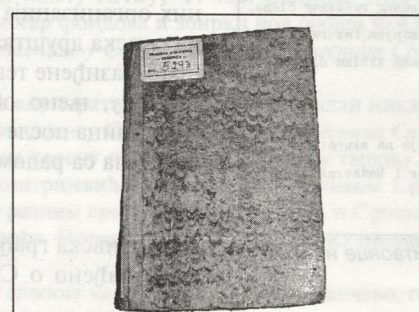
Nisu sve knjige prohujalih vekova bile bogate, u kožnom povezu. Slika 12 prikazuje knjigu povezanu u skroman papir. Međutim, sadržaj knjige je delo Bokača. Dragocena je i gravura sa njegovim likom.

Stručnijem licu ovi podaci ne predstavljaju novost, međutim, postoje struke vezane za isto nasleđe, ali koje nisu neophodno u kontaktu sa autentičnom građom, a ona je tu dostupna za uvid i preispitivanje stručnih stavova.

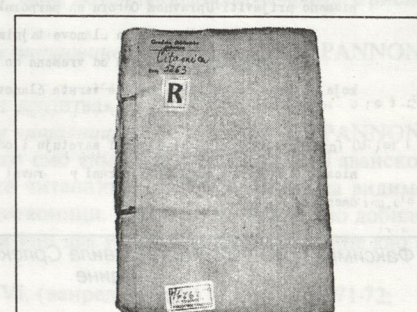
Podaci koji se iz građe mogu crpsti su nesrazmerno bogatiji spram ovoga tu ponuđenog. Ostaje da se ova građa ima na umu u toku rada vezanog za knjiško nasleđe.

Slika 10.

Slika 11.

Slika 12.

Зоран Вељановић, архивист

Правила Српске читаонице у Суботици из 1928. године

(АРХИВСКА ГРАЂА КАО ПРИЛОГ ПОВЕСНИЦИ СРПСКЕ ЧИТАОНИЦЕ У СУБОТИЦИ)

Уводно слово

Оснивање Српске читаонице у Суботици отпочело је у јануару 1861. године, да би оснивачка скупштина била одржана 1862. године. За кратко време око Читаонице се окупио велики број чланова и она је постала снажан ослонац националног идентитета Срба у Суботици.

Први председник Српске читаонице био је Јован Димитријевић, адвокат и градоначелник Суботице непосредно након револуционарне 1848–49. године. Међу

оснивачима били су најугледнији представници грађанске класе: учитељи, свештеници, трговци, земљопоседници: парох Исак Лудајић, парох Јован Радић, учитељи Ђорђе Гојковић, Никола Коњовић, те Божидар Вујић, Антоније Хаџић и Јован Димитријевић.

Циљ оснивања Читаонице био је пре свега национално уједињење, културни и просветни просперитет суботичких Срба, док се делатност чланства одвијала у два основна правца:

1. анимирање чланства за активност у Друштву (редовни доласци, дружење, читање, учествовање на литерарним конкурсима, беседама са игранкама...) и

2. културни, просветни и национални рад који је имао много шири и сложенији значај од самог читања штампе и књига и који се испољавао не само у Граду него и ван њега.

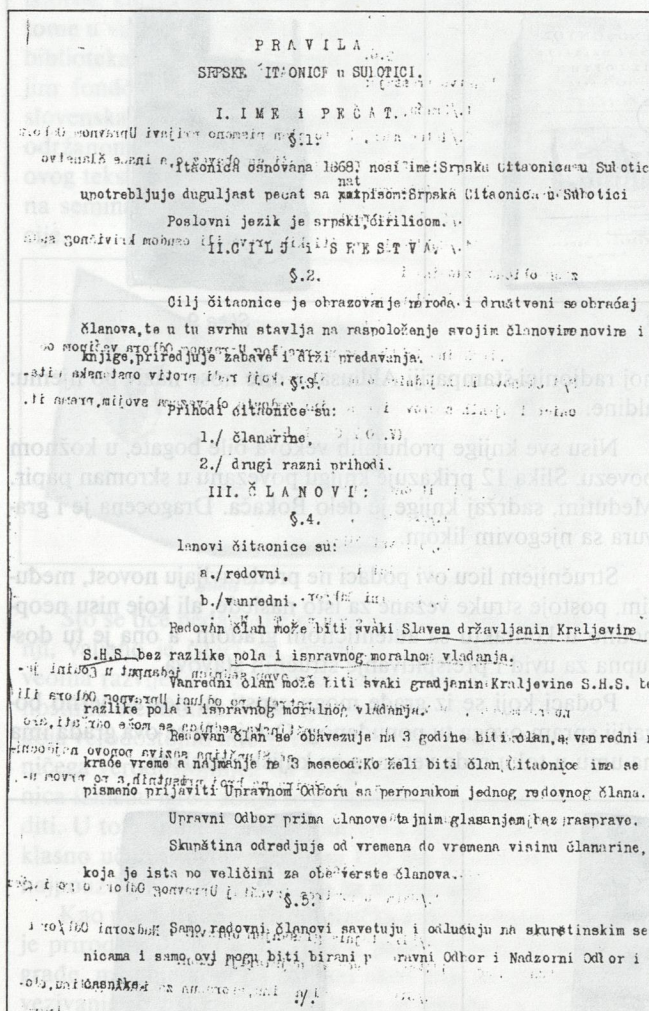
На оснивање Српске читаонице у Суботици велики утицај имала је Српска читаоница у Новом Саду са својим председником др Светозарем Милетићем и најпосредније тек основано Српско народно позориште у Новом Саду. Првобитне просторије Читаонице налазиле су се у згради Српске православне цркве, а затим у два задужбинама Душана Радића и Јована Остојића.

По ослобођењу и уједињењу Барање, Бачке, Баната и Срема са матицом Краљевином Србијом, а потом стварања нове јужнословенске државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године, променили су се неки од циљева Читаонице. Борба за национални опстанак била је окончана (односно, такав је био званичан став), а тежње нове државе биле су заокруживање културног простора и ширење југословенске идеје. Стварање нове државе било је проткано са једне стране, одбацивањем оних националних идеја које су важиле у бившој Хабсбуршкој Монархији, а с друге стране (осим образовне и васпитне функције) прихватањем нових циљева који су се наметали новим временом.

После Другог светског рата под налетом сокултурних организација и прикривеног, али сталног притиска на српска друштва и Српску православну цркву као и на непревазиђене тешкоће које су током рата погодиле Читаоницу, њено обесправљено чланство се разишло, а Читаоница после скоро сто година непресталног делања престала са радом 1959. године.¹⁾

* * *

Архивска грађа, односно оно што је до сада познато и пронађено о Српској читаоници у Суботици, систе-

Факсимил прве странице Правила Српске читаонице из 1928. године

¹⁾ Зоран Вељановић, *Српска читаоница у Суботици (1862–1959)*, Суботица-Нови Сад, 1998, стр. 53–54; Зоран Вељановић, *Стотину и четрдесет година од оснивања Српске читаонице у Суботици (1861–2001)* у: *Луча*, 1/2001, Суботица, 2001, стр. 71–79;

матризована је у Историјском архиву у Суботици у фонду под називом: **Српска читаоница у Суботици** са ознаком Ф: 436.²⁾

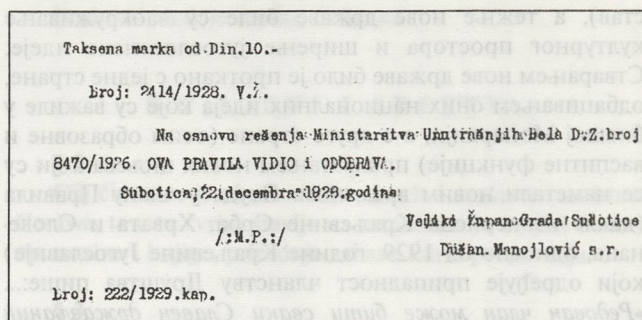
На основу целокупног увида у сачувану архивску грађу Српске читаонице у Суботици, можемо констатовати да је још увек непотпуна и да су од некадашње богате заоставштине, услед више него драматичне историје, остали само фрагменти, о чему смо већ писали.³⁾ Ипак пронађена количина архивске грађе која је евидентирана, прикупљена и систематизирана, у до садашњим истраживањима, као и изван број новопронађеног архивског материјала, дала нам је могућност да употпунимо сазнања о Српској читаоници. Па тако успели смо и да пронађемо и делимично реконструишемо и комплетирамо Уставе, односно Правила Српске читаонице као основних аката Друштва. Пронађени примерци покривају готово читаво столеће деловања Српске читаонице и на основу њих могу се извући низ веома вредних података о устројству и раду Српске читаонице у Суботици у периоду од средине деветнаестог до средине двадесетог столећа.⁴⁾

Даљи истраживачки рад биће усмерен пре свега на изнајлажење записника Управног одбора Читаонице као и спискови чланства кроз временске периоде, као и на проналазку Правила која су се користила после периода окупације, односно Другог светског рата. На основу њих могли би, на пример, да сазнамо како је Српска читаоница, иако изричитој забрани таквог поступка, колективно приступила Српском културном клубу и друго.⁵⁾

Одређена количина, односно већина, данас сачуване архивске грађе, претпостављамо, налази се и даље у приватним рукама бивших чланова Српске читаонице или чланова њихових породица. То су пре свега фотографије али и она документа која су била везана за личности и њихова звања у оквиру Читаонице. Поучени прошлосту, њихови власници још увек нису спремни да своја сећања и вредна документа ставе под браву неких од установа културе или дају на увид јавности.⁶⁾

Устави и Правила

Како смо већ и напоменули на почеку рада посебну занимљивост у архивској грађи о Српској читаоници у

Белешка уз Правила

Суботици представљају њени Устави, односно како се називају од почетка 20. столећа - Правила. Кроз њихове чланове сагледавали су се циљеви Друштва, регулисао рад, права и обавезе управе и чланства.⁷⁾ Отуда у Уставу Српске читаонице у Суботици већ у првом члану првог Устава се каже:

»Српска читаоница је завод ком је задатак да облагорађава нарави и унапређује опште изражавање и фин укус.»

Ово место, које је уживању одличног друговања посвећено, општа је својина чланова Читаонице...⁸⁾

Устав је такође одређивао чланство и нивое чланства: редовне, ванредне, помажуће, почасне, као и висину накнаде «пристојбине». Кроз овај члан, који се најчешће мењао, могу се пратити циљеви Друштва кроз временске периоде. У почетку чланом је могао постати «сваки човек поштеног имена и неприкорног моралног владања»,⁹⁾ потом под стегама хабсбуршке власти коју је спроводила крута администрација као одговор на интензивно притискање националног бића и помађаривање, да чланом Српске читаонице «може бити сваки Србин без разлике пола, ма које вероисповести, безпрекорног моралног владања који уплати годишње 6 пенгова у друштвену благајну од 18 година старије лице које, се подвргне обавезама које прописује читаонична правила и које 1/3 чланова Управног одбора лично познаје»¹⁰⁾ (за аустријски односно аустроугарски период) и на послетку, обзиром да је остварен национални и политички циљ Срба у Угарској, а то је уједињење са матицом Србијом, овај члан се поново мења како су се променили и неки од основних циљева Друштва. Борба за национални опстанак била је окончана (односно такав је био званичан

³⁾ Зоран Вељановић, *Архивска грађа о Српској читаоници у Историјском архиву Суботица* у: EX PANNONIA 5-6-7/2003, стр. 9-16; ИАСу, Ф:436.1.52. Петар Огњанов, *Извештај за Градски народни одбор Суботица о Српским културним друштвима у Суботици, Суботица 1952.* (У рукопису). Око судбине архиве Друштва, Огњанов је у рукопису написао да је целокупна архива предата окупаторској, дакле мађарској војној власти, али није навео да ли је враћена после ослобођења. Такође, Огњанов није навео каква је била њена даља судбина. Но, архиви која је била вођена и целокупна, губи се траг.

²⁾ Историјски архив Суботица (у даљем тексту ИАСу) Ф: 436. Одлуком Стручног већа ИАСу формиран је фонд Српска читаоница у Суботици који је уписан у регистар фондова и збирки под бројем Ф:436.

⁴⁾ Зоран Вељановић, *Правила Српске читаонице у Сабатки (Прилог повесници Српске читаонице у Суботици)* у: EX PANNONIA 8/2004, стр. 91-105.

⁵⁾ ИАСу, Ф: 436.1.49. чл. 62: «Читаоница корпоративно не може бити члан никаквог друштва»

⁶⁾ Зоран Вељановић, *Правила Српске читаонице у Сабатки (Прилог повесници Српске читаонице у Суботици)* у: EX PANNONIA 8/2004, стр. 91-105; Истраживачки рад на терену потврдио је изречену тврдњу. Тако смо само код пок. Богдана Гаванског (рођака по женској линији са Јованом Димитријевићем, првим председником Српске читаонице) имали прилику да видимо одређени број фотографија и документа о разним српским друштвима па и Српској читаоници. Од пок. Гаванског смо добили породичну фотографију Јована Димитријевића. Потом смо у Архиви СПЦО пронашли још два устава Српске читаонице као и изван број врло значајних документа.

⁷⁾ Десанка Стаматовић, *Правила старих српских читаоница* у: *Свеске*, Панчево, год. VI, (ванредни број) 6/1994, стр. 71-72;

⁸⁾ ИАСу, Ф: 436.1.27. Устав Српске читаонице из 1865, чл.1.

⁹⁾ ИАСу, Ф: 436.1.27. Устав Српске читаонице из 1865, чл.2.

¹⁰⁾ ИАСу, Ф: 436.1.49. Устав Српске читаонице (после 1868-пре 1918), чл.11.

став), а тежње нове државе биле су заокруживање културног простора и ширење југословенске идеје. Стварањем нове државе било је проткано с једне стране, одбацивањем оних националних идеја које су важиле у бившој Монархији, а с друге стране (осим образовне и васпитне функције) прихватањем нових циљева који су се наметали новим временом. Отуда у члану Правила (дакле из периода Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно од 1929. године Краљевине Југославије) који одређује припадност чланству Друштва пише:...

»Редован члан може бити сваки Славен држављанин Краљевине С. Х. С. без разлике пола и исправног моралног владања.

Ванредни члан може бити сваки грађанин Краљевине С. Х. С. без разлике пола и исправног моралног владања.»¹¹⁾

* * *

Да би Устави или Правила били доступни свим заинтересованим часницима али и члановима умножавани су преписивањем руком (манускрипт) али и штампани као на пример у Новом Саду (1861), Панчеву (1880) и Сомбору (1908).¹²⁾ Отуда се са правом може поставити питање: да ли су и Суботичани следили своје колеге у Новом Саду, Панчеву и Сомбору и они одштампали свој примерак Правила, поготово када је од 1900. године уследио општи полет у раду Српске читаонице.¹³⁾

Потпис секретара Душана К. Јовића

Дакле, одштампана Правила Српске читаонице у Суботици до сада нисмо успели да пронађемо и њихово питање је још увек обавијено велом тајне.

У истраживањима које смо вршили и која су трајала скоро пуну декаду, успели смо да пронађемо и прикупимо пет примерака Устава-Правила Српске читаонице у Суботици, од којих ниједан није штампан, односно сви су у манускрипту (руком писани), те сазнања за постојање Правила Српске читаонице (из 1937) и «Домаћа правила» (из 1940) која до сада нисмо пронашли, а за која имамо, на основу одлуке Управног одбора Читаонице, сазнања да су била штампана. Навешћемо их по хронолошким редом онако како су настајали, односно онако како смо их устројили по досадашње пронађеним примерцима и сазнањима о

њима,¹⁴⁾ што не значи да се њихов редослед, уколико пронађемо још неки примерак Правила, неће изменити:

1. Устави Српске читаонице, из 1865. године.
 2. Устав Српске читаонице од 21. јула 1868. године (Будимпештански примерак).
 3. Устав Српске читаонице из 1868. године (Суботички примерак).
 4. Правила Српске читаонице у Сабадки (без датума, после 1868, а пре 1918).
 5. Правила Српске читаонице из 1928. године
 6. Правила Српске читаонице од 21. фебруара 1937. године, дакле из периода Краљевине Југославије која су важила од 21. фебруара 1937. године па до јуна 1940.
- «Домаћа правила Српске читаонице у Суботици» од 14. септембра 1940. године

* * *

Опис правила Српске читаонице из 1928. године

Правила Српске читаонице из 1928. године, дакле из периода Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, донета су на ванредној Скупштини Српске читаонице 17. децембра 1928. године. На последњој страници Правила исписана је на истој писаћој машини белешка: Таксена марка од. Дин. 10. - и Број: 2414/1928. В. Ж. Затим одобрење које гласи: «на основу решења Министарства Унутрашњих Дела Д. З. број 8470/1926. ова Правила видио и одобрава». У следећем реду стоји са леве стране датум: «22. децембра 1928. године», док десно од њега: «Велики жупан Града Суботице Душан Манојловић с.р.» У наредном реду у левом углу стоји «Број: 222/1929. кап.»

Текст Правила садржи упола мање чланова од претходног, дакле свега 29 чланова распоређених у пет глава са следећим насловима:

- I. Име и печат,
- II. Циљ и средства,
- III. Чланови,
- IV. Органи а/ Скупштина б/ Управни одбор и/ Надзорни одбор,
- V. Измена Правила и престанак Читаонице.

Већ на први поглед се може уочити различитост ових Правила са претходно наведеним. Свих 29 чланова су различити од претходно наведених Правила из 1865, 1868 и 1865. године. Правила су исписана на шест страница, рачунајући шесту на којој се налази белешка са решењем, писаћом машином, не баш читко, на српском језику (латиничним писмом), на лошој, скоро провидној, хартији на којој избијају слова са претходне стране. Формат листова је стандардан за то време: 200 x 320 mm, али због оштећења по рубовима (услед употребе и лоших услова чувања) нешто је смањен-скупљен. У тренутку проналаска листови нису била спојени као претходни, концем, већ обичном металном спајалицом

¹¹⁾ ИАСу, Ф: 436.1.51. Правила Српске читаонице из 1928, чл. 4.

¹²⁾ Устав за Читаоницу српску у Новом Саду (фототипско издање), Нови Сад, 1993. (приредили Драган Којић и Владимир Јокановић); Устав Сомборске српске читаонице (фототипско издање), Сомбор, 1998. Приредио Радивој Стоканов.

¹³⁾ Опширније видети у: Зоран Вељановић, Српска читаоница у Суботици (1862-1959), Суботица-Нови Сад, 1998.

¹⁴⁾ Зоран Вељановић, Правила Српске читаонице у Сабатки (Прилог повесници Српске читаонице у Суботици) у: EX PANNO-NIA 8/2004, стр. 94-97.

одозго, што је проузруковало цепање листа са те стране. Листови имају већа оштећења по рубовима, али она нису таква да би битније утицала на ишчитавање текста. Временом поједини делови речи на рубовима листова као и поједина почетна слова су ишчезла, али она не представљају проблем за тачно ишчитавање недостајућих слова или речи.

Језик Правила је осавременљен, без стилизовања, шкрт, правно-технички, али у појединим речима особен за Србе у Суботици. У реченицама превладава употреба инфинитива. За циљеве Друштва, у духу новог (тадашњег савременог) времена, ова Правила веле:

... »Циљ читаонице је образовање народа и друштвени саобраћај чланова, те у ту сврху ставља на расположење својим члановима новине и књиге, приређује забаве и држи предавања.«¹⁵⁾

Ово је једини сачувани примерак, односно препис који је урадио 26. априла 1932. године Душан К. Јовић, студент права и други секретар Друштва.¹⁶⁾ Из поменутог периода и није нам познато да ли постоји још неки примерак овог Устава, као ни то у коју сврху (за личну употребу или слично) је поменути други секретар Читаонице прекуцавао текст Правила. И на то питање даће одговор наредна истраживања. Фотокопију коју смо начинили прикључили смо фонду Српске читаонице под бројем Ф:436.¹⁷⁾ Оригинални примерак је пронађен у архиви Српске православне црквене општине храма Св. Вазнесења Господњег у Суботици. Без инвентарног броја је.

* * *

Од описаних шест Устава-Правила и једног Домаћег рада до сада смо објавили текст Устава Српске читаонице из 1868. године и текст Правила Српске читаонице у Сабадки (без датума, али на основу текста и посредних података који се налазе у њему може се хронолошки уврстити у приложени редослед, а временски после 1868. године, а пре 1918. год. односно уједињења).¹⁸⁾

У овом раду смо припремили текст наведених Правила Српске читаонице у Суботици из 1928. године, која су у нашем раду у набрајању Правила под бројем 5. Текст је дат у препису, дакле онако како је у оригиналу написано без икаквих интервенција у вези правописа. Једине интервенције (недостајућих речи и слова) стављане су у заграда. Па ево тог текста:

P R A V I L A SRPSKE ČITAONICE u SUBOTICI.

I. ИМЕ и РЕЧАТ.

§ 1.

(Srpska č)itaonica osnovana 1868. nosi ime: Srpska Čitaonica u Subotic(i) upotrebljuje duguljast pečat sa natpisom: Srpska čitaonica u Subotici.

Poslovni jezik je srpski, ćirilicom.

II. CILJEVI I SRESTVA.

§ 2.

Cilj čiaonice je obrazovanje naroda i društveni saobraćaj članova, te u tu svrhu stavlja na raspoloženje svojim članovima novine i knjige, priređuje zabave i drži predavanja.

§ 3.

Prihodi čitaonice su:

- 1./ članarine,
- 2./ drugi razni prihodi.

III. ČLANOVI:

§ 4.

(Č)lanovi čitaonice su:

- a./ redovni,
- b./ vanredni.

Redovan član može biti svaki Slaven državljanin Kraljevine S.H.S. bez raliike pola i ispravnog moralnog vladanja.

Vanredni član može biti svaki građanin Kraljevine S.H.S. bez razlike pola i ispravnog moralnog vladanja.

Redovan član se obrazuje na 3 godine biti član, a vanredni i kraće vreme a najmanje na 3 meseca. Ko želi biti član Čitaonice ima se pismeno prijaviti Upravnom odboru sa p(r)eporukom jednog redovnog člana.

Upravni Odbor prima članove tajnim glasanjem bez rasprave.

Skupština određuje od vremena do vremena visinu članarine, koja je ista po veličini za obe verste članova.

§ 5.

Samo redovni članovi savetuju i odlučuju na skupštinским седницama i samo ovi mogu biti birani u upravni Odbor i Nadzorni Odbor i časnike.

§ 6.

Članstvo prestaje:

- 1./ Smrću,
- 2./ Istupanjem, ako to član pismeno prijavi Upravnom Odboru mesec dana pre nego isteče rok, na koji se obavezaao, a inače članstvo traje na dalje za isto vreme.
- 3./ Seobom iz mesta.
- 4./ Gubljenjem političkih prava ili osudom krivičnog suda zbog običnog zločina i
- 5./ Isključenjem.

§ 7.

Skupština isključuje na predlog Upravnog Odbora većinom od 3/4 članova iz zajednice onoga člana, koji radi protiv opstanka Čitaonice i njenih smerova ili ne čini zadosta obavezama svojim, prema (Č)it.

¹⁵⁾ ИАСу, Ф: 436.1.50. Правила Српске читаонице из 1928. Чл.2.

¹⁶⁾ Исто, копију коју смо сачинили прикључили смо у Ф: 436. 1. 50. О томе сведочи кратка белешка на омоту Правила Српске читаонице. Такође, на истом омоту стоји белешка (од непознатог аутора) да су то стара правила и да су важила до 21. фебруара 1937. године. Но, и овај податак нам доноси веома важна сазнања, а то да је су 21. фебруара 1937. године донесена нова Правила. Дакле, у нади да се нису неповратно загубила, предстоји потрага и за овим Правилима.

¹⁷⁾ Исто.

¹⁸⁾ Зоран Вељановић, Српска читаоница у Суботици (1862-1959), Суботица-Нови Сад, 1998, стр. 105-122; Зоран Вељановић, Правила Српске читаонице у Сабатки (Прилог повесници Српске читаонице у Суботици) у: EX PANNONIA 8/2004, стр. 97-103.

IV. O R G A N I:

§ 8.

Organi (Č)itaonice su:

- 1./ Skupština,
- 2./ Upravni Odbor,
- 3./ Časnici i
- 4./ Nadzorni Odbor.

A./ S K U P Š T I N A:

§ 9.

Skupština se sastaje u redovnu sednicu jedanput u godini januara meseca, a u vanrednu prema potrebi, po odluci Upravnog Odbora ili na pismeni zahtev 20. članova. Skupštinska sednica se može održati, ako je bar 1/4 članova prisutno, inače se Skupština saziva ponovo najdocnije na 8 dana i održava se bez obzira na broj prisutnih, a po prvom utvrdjenom dnevnom redu.

§ 10.

Delokrug je Skupštine:

1. Uzima u pretres izveštaj Upravnog odbora o godišnjem radu čitaonice.
2. Bira tajnim glasanjem Upravni i Nadzorni Odbor i časnike, kom prilikom predsedava najstariji član.
3. (Određuje) članarinu, proračun za iduću godinu, od (usled oštećenja hartije nedostaje reč) zaključne račune i daje razrešnicu.
4. Pretresa predloge upravnog Odbora kao članova, koji svoje predloge pismeno prijave predsedništvu pre skupštinske sednice na 3 dana.
5. Isključuje članove.
6. Preinačuje društvena pravila.
7. Rešava o prestanku Čitaonice.

§ 11.

Skupština rešava javnim glasanjem, običnom većinom prisutnih članova izuzevši naročite odredbe ovih pravila. Kad 5 članova zahtevaju, glasanje je tajno.

§ 12.

Skupštinske sednice su javne.

§ 13.

O skupštinskom radu vodi se zapisnik i overavaju ga predsednik, tajnik i 2 od Skupštine za to izabrana člana.

B./ U P R A V N I O D B O R

§ 14.

U upravni odbor spadaju svi časnici i od Skupštine na 3 godine izabrani odbor, čiji se broj kreće između 12 i 24.

Svake godine istupa 1/3 biranih članova; po prvom izboru p..... (usled oštećenja hartije nedostaje reč) 2/3 određuje kocka.

§ 15.

Upravni odbor sastaje se redovno prve nedelje svakog meseca a po potrebi i više puta, kada to predsednik, 2 odborska člana ili nazorni Odbor za nužno nađu.

§ 16.

Upravni Odbor donosi pravovaljane odluke, ako je prisut-

no..... (usled oštećenja hartije nedostaje reč) predsednika najmanje 3 odborska člana.

§ 17.

Delokrug upravnog odbora je:

1. Da izvršuje zaključke skupštinske.
2. Da zgotovljava godišnji izveštaj o radu.
3. Da priugotvavlja za Skupštinu predloge, proračun, gleda završne račune i podnosi ih Skupštini.
4. Prima članove.
5. Priređuje zabave.
6. Postavlja i otpušta služitelja.
7. Otpravlja sve poslove, koji ne spadaju u delokrug Skupštine.

§ 18.

Upravni Odbor za svoj rad odgovara Skupštini.

V. Časnici.

§ 19.

Časnici su: predsednik, potpredsednik, tajnik, blagajnik, knjižničar i domaćin, koje Skupština bira na godinu dana.

§ 20.

Predsednik zastupa čitaonicu, potpisuje sve spise i čuva pečat, saziva pismeno sa označenjem dnevnoga re(d)a sednicu Skupštine unapred za 8 dana, a Upravni Odbor bar na 24 sata, predsedava u njima, objavljuje dnevni red i glasa samo pri jednakoj podeli glasova i oglašuje zaključke, vlastan je mimo proračuna uputiti blagajnu na isplatu do 100. - dinara, što prijavljuje narednoj odborskoj sednici, ali na taj način ne sme se godišnje više od 2.000. - dinara izdati.

§ 21.

Potpredsednik po potrebi u svemu zamenjuje predsednika.

§ 22.

Tajnik obavlja sve pismene poslove, izveštava u Odborskim i Skupštinskim sednicama i čuva spise.

§ 23.

Blagajnik rukuje blagajnom pod nadzorom Upravnog i Nadzornog Odbora, isplaćuje po upustu predsednika sve u proračunu utvrđene i po 20. § van proračuna upućene izdatke, vodi dnevnik i glavnu knjigu, sastavlja završne račune i nacrt za proračun, novčani imetak ulaže u Štedionicu, koju mu Upravni Odbor označi, a kod sebe može imati samo oko 200. - dinara.

§ 24.

Knjižničar rukuje knjižnicom i upućuje blagajnu na isplatu u okviru svote utvrđene u proračunu za knjižnicu.

§ 25.

Domaćin se stara za sve ekonomske potrebe čitaonice.

C./ N A D Z O R N I O D B O R.

§ 26.

Nadzorni odbor se sastoji iz 3 člana koja bira Skupština na godinu dana od članova koji nisu u Upravnom odboru.

§. 27.

Nadzorno odbor pregleda završne račune i bar dvaput godišnje blagajnu i o tome podnosi svoj izveštaj Upravnom odboru.

V. IZMENA PRAVILA I PRESTANAK ČITAONICE.

§. 28.

O izmeni ovih pravila i prestanku Čitaonice rešava po prethodnom skupštinskom zaključku toga radi sazvana Vanredna Skupština.

O izmeni bilo kojeg §-a ovih pravila odlučuju prisutni sa 3/4, a na osnovi ove odluke pri gradnji novoga §-a, sa običnom većinom glasova.

Za odluku u kojoj se izriče prestanak Čitaonice moraju glasati 3/4 svih članova Čitaonice.

Za ove slučajeve ne važi zadnje naređenje u drugoj alineji §-a 9.

§. 29.

Po prestanku ove Čitaonice, rukovaće njenim imanjem Čitaonice Srpska Pravoslavna Crkvena Opština, u Subotici.

Ako se u mestu vremenom osnuje nova Srpska Čitaonica, Crkvena Opština u Subotici predaće joj ovo imanje na rukovanje. Novoosnovana Čitaonica može samo prihode ovo(g)h imanja trošiti, a ima po svome prestanku taj imetak neokrnjeno Srpskoj Pravoslavnoj Crkvenoj Opštini povratiti.

U koliko se, pak, od prestanka ove Čitaonice u roku od 30 godina ne osnuje nova Srpska čitaonica, celokupno imanje ove Čitaonice, koja se bude nalazilo pod rukovanjem Srpske Pravoslavne Crkvene Opštine prelazi u svojinu iste pod imenom: «Fond Srpske Čitaonice u Subotici», čiji prihod

će se moći upotrebiti isključivo na potpomaganje siromašnog i iznemoglog srpskog življa pravoslavne veroispovesti u Subotici.

Iz Vanredne Skupštine Srpske Čitaonice u Subotici.

Subotica, 17. decembra 1928. godine.

Slavko Čičić s. r.

tajnik

Đura K. Jović s. r.

Petar B. Bajić s.r.

Overači:

Ivan Brankovan s. r. predsednik

konstituirajuće skupštine

Na poledini Pravila ispisano je:

Taksena marka od Din. 10.-

Broj: 2414/1928. V.Ž.

Na osnovu rešenja Ministarstva Unutrašnjih Dela D: Z. Broj 8470/1926 OVA PRAVILA VIDIO i ODOBRAVA.

Subotica, 22, decembra 1928. godine

/:M.P.:/

Veliki Župan Grada Subotice

Dušan Manojlović s.r.

Broj:222/1929.kap.

... i slobodno ispod... 1847-es év... az alábbiakban három ilyen témával kapcsolatos okmányt... A szabadtai Városi Tanács már értesült róla, hogy... 5 óráig egyfolytában taroltak és 20. 000 hold vetést... A Királyi Helytartó Tanács augusztus 17-én

... értesíti a Városi Tanácsot, hogy Tolna vármegyében Bonyhád mezőváros határát hatalmas sáskahad lepte meg, és óriási pusztítást vittek végbe, és egyben utasítja a városi hatóságot a védőintézkedések megkezdésére. A hír, hogy a Palits környéki Tuk ugari földjeiken is sáskákat vittek lefedezni, leajutóan hatott. Kuluncsits István főkapitány azon nyomban a helyszínre küldte Simony Mihály tiszti aljegyzőt, aki a következő tiszti jelentést tette:

„Mai alultrott napon reggel bejelentve volt a Kapitány hivatalnak, miként a város határában az úgy nevezett Tuk ugari földjeiken vetett kukoricákban sáska mutatkozik. A bejelentés nyomán a hely színen teendő vizsgálatra és jelentés rételeire azonnal T. Kuluncsits István fő kapitány úr által kiküldve lévén hivatalosan jelentem, miként nyomban a hely színerre kirándultam s tapasztaltam miként a Tuk nevezett ugari földjekeken azon részén, mely a Palits partján a Sándori szőlőknek éppen által ellenében tekint mint oly 200 láncnyi számtalan sáskák által

ÖSSZEFOGLALÓ

A szabadkai Szerb Olvasókör 1928. évi Szabályzata

A Szerb Olvasókör levéltári anyaga töredékeiben maradt fenn, de ennek ellenére egy helyen található meg. A Történelmi Levéltár szaktanácsának határozata értelmében 1997. augusztus 26-ától egy külön gyűjtemény jött létre a Szabadkai Szerb Olvasókör elnevezés alatt. A gyűjtemény az eddig fellelt és megóvott dokumentumokat tartalmazza, úgymint az igazgatóbizottsági ülések jegyzőkönyveit, a töredékeiben fennmaradt levelezéseket, sajtótermékeket, a tagok és kiemelkedő vezetők fényképeit, tagsági igazolványokat stb. A gyűjtemény nyitott, ami annyit jelent, hogy kész a kutatások során fellelt további dokumentumok befogadására. Az Olvasókör levéltári anyagának külön érdekességei az egyesület Alkotmányai, vagy ahogy a 20. század eleje óta nevezik őket – Szabályzatai. Ezek szakaszai rávilágítanak az egyesület működésének céljára, munkamódszereire, tagságának és vezetőségének jogaira és kötelezettségeire.

Hogy a Szabályzat az Olvasókör minden, tisztséget betöltő, de közönséges tagjának is hozzáférhető legyen, más városokban az okiratot kézzel írva sokszorosították, de nyomdában is nyomtatták. Még mindig nincsenek bizonyítékaink arról, hogy a szabadkai Szerb Olvasókör Szabályzatának valamelyikét nyomtatásban is kiadta volna. Tehát erre a kérdésre, a kitaró, beható kutatás ellenére, még mindig nem kaptunk választ. A mintegy egy évtizedig tartó kutatás alatt az 1865 és 1940 között működő szabadkai Szerb Olvasókör hét Szabályzatára sikerült rábukkanni, vagy utalásokat találni róluk. Az első ötöt kézzel írottan, a fennmaradt kettőt meghatározott példányszámban írógépen írva jelentették meg. Eddig két Szabályzatot tettünk közzé, az egyik 1868-as keltezésű, a másik pedig feltehetően az 1868-1918 közötti időszakban keletkezett. Ezzel, az 1928-ban írt Szabályzattal folytatjuk a megkezdett munkát.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Statut des Serbischen Leserkreises in Subotica aus dem Jahre 1928.

Die Dokumente des Serbischen Leserkreises sind in Form einer Sammlung aufbewahrt, die im Jahre 1997. geformt ist. Sie enthält Protokolle, Korrespondenz, Zeitungen, Photographien der Mitglieder, Mitgliedschaftslegitimationen usw. Die Sammlung ist für eventuell später entdeckte Dokumente offen. Besonders interessant sind die Statuten des Leserkreises. Um sie den Mitgliedern erreichbar zu machen, wurden sie in verschiedenen Druckereien im Lande vervielfacht. Es ist noch immer nicht erforscht ob

eines der Statuten in Subotica überhaupt gedruckt wurde. Nach etwa zehnjähriger Forschungsarbeit erfuhren wir, dass es im Zeitraum 1865-1940 sieben verschiedene Statuten des serbischen Leserkreises in Subotica gab. Fünf davon sind als Manuskripte erschienen, die letzten zwei in gedruckter Form. Bisher wurde das Statut aus dem Jahre 1868 und das zwischen 1868 und 1918 erschienene Statut publiziert. Als Fortsetzung ist in diesem Heft das Statut aus dem Jahre 1928. vorgestellt.

§. 11.

Skupština redovno sastaje se jednom mesečno, a po potrebi i više puta, kada to predloži najmanje pet članova zahtevajući, glasanje je tajno.

§. 12.

Skupštinske zadnice su javne.

U PRAVNI ODBOR

§. 13.

O skupštinskom radu vodi se zapisnik, koji vodi predsednik, tajnik i 2 od Skupštine za to izabrani člano.

§. 14.

Upravni odbor sastaje se redovno prvi nedeljni mesec u svakoj godini istupa 1/3 članova izabranih po pravu izbora p... (usled ostarjenja ili druge nevolje) i određuje kocka.

§. 15.

Upravni odbor sastaje se redovno prvi nedeljni mesec u svakoj godini istupa 1/3 članova izabranih po pravu izbora p... (usled ostarjenja ili druge nevolje) i određuje kocka.

Lalia Gábor, főlevéltáros

Vándorsáskák a szabadkai határban

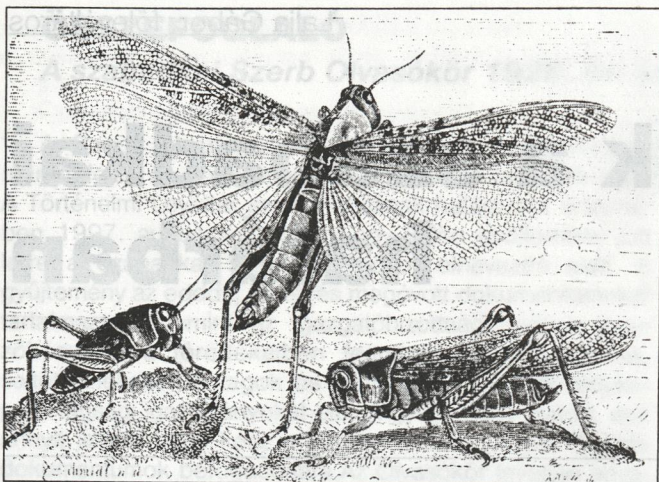
A forradalmat és szabadságharcot megelőző 1847-es év sem múlt el nyugodtan, és gond nélkül a szabadkai és környékbeli lakosság számára. Az izgalomról és félelemről ezúttal a sáskák gondoskodtak, melyek nagy rajokban lepték el városunk határát. Az eseményekről számtalan érdekes levéltári okmány is hitelt érdemlően vall, melyek tartalmával majd az alábbiakban, részleteiben is megismerkedünk. Amennyiben az említett okmányokat időrendi sorrendbe mozaikszerűen összeillesztjük, elébünk tárul egy Szabadkára és környékére vonatkozó természeti katasztrófa minden apró részlete.

Az alábbiakban három ilyen témával kapcsolatos okmányt ismertetek.

A szabadkai Városi Tanács már értesült róla, hogy Magyarország egyes megyéit sáskajárás tizedeli. A Mezőségen is 1847-ben pusztítottak, ahol is déli 11 órától délután 5 óráig egyfolytában taroltak és 20. 000 hold vetést pusztítottak el. A Királyi Helytartó Tanács augusztus 17-én

értesíti a Városi Tanácsot, hogy Tolna vármegyében Bonyhád mezőváros határát hatalmas sáskahad lepte meg, és óriási pusztítást vittek végbe, és egyben utasítja a városi hatóságot a védőintézkedések megtételére. A hír, hogy a Palics környéki Tuk ugar földeken is sáskákat véltek felfedezni, lesújtóan hatott. Kuluncsits István főkapitány azon nyomban a helyszínre küldte Simony Mihály tiszti alügyészt, aki a következő tiszti jelentést tette:

„Mai alulírott napon reggel bejelentve volt a Kapitányi hivatalnak, miként e város határában az úgy nevezett Tuk ugar földeken vetett kukoricákban sáska mutatkozik: -A bejelentés nyomán a helyszínén teendő vizsgálatra és jelentés tételre azonnal T. Kuluncsits István fő kapitány úr által kiküldve lévén hivatalosan jelentem, miként nyomban a helyszínére kirándultam s tapasztaltam miként a Tuk nevezetű ugar földeknek azon részén, mely a Palits partján a Sándori szőlőknek éppen által ellenében tekint mint oly 200 láncnyi számtalan sáskák által

meglepetett, úgy hogy minden lépten az ember 15 darabot kerget fel, ha pedig több ember hajhássza úgy méhrájként látszanak a kukorica felett sűrűn repülni.

Kár még mai napon nem mutatkozik nagyon, csupán észrevehető hogy a kukorica leveleket megrágták, s a kukorica csiven lévő hajformát leették.

A sáskából néhányat elfogva azokat, valamint a megrágot kukorica levelekből néhányat imitt bemutatva, jelentésemet befejezem azon kijelentéssel, hogy a későbbben tapasztalándókrul jelentést tenni hivatalom és kiküldetéseim folytán el nem mulasztandom.-

Kelt. Szabadkán 1847 Augusztus 22-én

Simony Mihály
tiszti alügyész¹⁾

A Városi Tanács már másnap augusztus 23-án rendkívüli gyűlést tartott, melyen megvitták az előállt rendkívüli helyzetet, és a sáskák elleni harc lehetséges változatait. A döntésekről és határozatokról gyorsposta útján azonnal értesítették Zomborban a vármegyei rendeket, akik még aznap un. kisgyűlést tartva véleményezték a helyzetet, és fontos rendszabályokat hoztak. Részlet a jegyzőkönyvből:

„Szabad kir. Szabatka város nemes Tanácsának f.é. augusztus hó 23-án tartott Tanács üléséből, a Jegyzőkönyv 3703 Szám alatt kelt azon levele, mely szerint e megyét sáskáknak határuk egy részbeni mutatkozásával értesítve kérelmüket oda irányozná, hogy általuk immár üzöben vett sáska férgeknek további üzésében segéd kezeket nyujtani és őket tett intézkedésimről értesíteni méltóztatnának.

Az egybegyűlt Rendek elszomorodva értették megyénkben kebelezt Szabad kir. Szabatka város határában sáskáknak az adózó népre ugy, mint birtokos osztályra egyenlően vészhozó elterjedését, a karok és Rendek tehát Törvényhatósági kötelességüknek esmerték kettőzött gonddal és esélyel oda munkálni, hogy míg egyrészt a megyebeli lakosság a sáskák járásának borzasztó körülményeiről hiteles értesítést nyer, más részről tapasztaláson alapulva utba igazítatik, e közönséget maga után vono csapás nemű elkerülésére előzőleg és komolyan figyelmeztetendők az illető előljárók és a megyebeli lakosok, hogy azon kártékony állatoknak kiirtására minden kitelhető módon és erő megfeszítéssel az előljárásnak czélszerű utmutatása mellett eszközöljék, és erre nézve e következő rendszabályok hozattak, úgy mint:-

Minden vallású lelkészek járásbeli Szolgabíró urak által felszólítandók, hogy híveiket e tárgy fontosságáról és sulyos következéseiről értesítsék, és őket a hatóságok által ez érdemben keletkező rendelkezések pontos tellyesítésére serkencsék

Járásbéli Szolgabíró uraknak kötelességül tététt, hogy minden határban a községek részéről öröket álitcsanak, kik éjjel nappal a sáskák érkezésére felvigyáznak, mihez képest pusztító károk bekövetkezte előtt lehessen a hártó intézkedéseket halasztás nélkül alkalmaztatni, továbbá a sáskák mozdulatára és egyik határból a másikba való elköltözésére folyamatos felügyelés szükségeltetvén az öröknek szinte folyamatos felállítandásák mellett járásbeli Szolgabíró urak oda utasítatnak, hogy nem csak azok netalántáni elérkezésekről, hanem minden bekövetkezett változásokról - vándor csapatok mozgásairól jelentéseiket első alispán úrhoz naponként beküldjék, mellyek kivonatanban a N.m.m- kir. H.Tanácsnak felterjeszteni fognak.

Miután a sáskáknak általános elűzetését a tapasztalás czél-szerűtlennek bizonyította, mert az egyik helyről elhajtott sereg valamivel odébb vonulván ugyan az előbbi helyre visszatérve pusztításait ismételve a munka erő csak elpazaroltatt. A megyei Rendek ezen általános üzeti módot elnem fogadván hogy egyesek azon esetben, ha sáska sereg a kukoriczát, szőlőt, dohányt, burgonyát és más még lábón álló zöld veteményeket elhanyag, ezen pusztító férgeket azokból kiűzvé a közelebb fekvő üres terekre terelhessék - ellenben a sáskáknak amennyire lehető megszálási helyükön leendő tökéletes kiirtására nézve elhatározzák, hogy miután csak hajnalba és napnyugott után merevült helyzetüknél fogva könnyű modon öszve szedhetvén elemésztehetnek. Járásbéli Szolgabíró urak a sáskáknak reggeli és estéli órákban a nép által zsákokban leendő öszveszedetést és az ekként öszveszedett sáskáknak elégetéssel leendő megsemmisítését eszközöljék, ezen eljárásnál minden járásbeli tisztviselő urak segedelmeskedésük mellett működjenek a rend fentartása tekintetéből lova és gyalog felvigyázók alkalmazandók, hogy pedig e rendszabál által annál biztosb siker ideztessek elő a nép ne csak fenyegetéssel hanem más édesgető módok által is serkentessék önnön java előmozdítására járó ebbéli kötelességének tellyesítésire.

Noha ugyan eddig a gondviselés megyénkel ezen külömben általánosnak tekinthetömcsapással megóvta, miután azonban annak elterjedését meggátlani a közel menten maradt vidéknek is éppen úgy érdekében állana, ennelfogva járásbeli Szolgabíró urak a szomszéd helység és más járásbeli népnek kölcsönös értekezés után a sáskák szedéséhez, és kiirtásához alkalmazására felhatalmaztatnak, a földbirtokosok segédkezésének igénybe vételére nézve kijelentvén, hogy a megyei rendek biszton hiszék miszerint a földbirtokosok is, magok részéről előforduló alkalommal a szükséges erő kiállításával az adózó népnek jó példát mutatni fognak - ellenkező esetben a rendkivüli közmunkák tétele iránt hozott törvények rendeletét igénybe venni el nem mulasztatlanják. - végre

Megyénk keblében lévő - Zombor, Szabadka és Újvidék Szabad ki. Városok e jelen határozat közlendése mellett, az egyértelmű eljárása hivatalosan felszólítani rendeltettek.

Kiadá Karácsony Leopold Bács Bodrogh megye első aljegyzője²⁾

Az okmányok nem nevezik meg a sáska fajtáját, de miden bizonyonnal a hírhedt vándorsáskák lepték el vidékünket, hiszen az un. olasz és marokkói sáskák csak jóval később, az

¹⁾ Szabadkai Történelmi Levéltár (továbbiakban SZ.T.L.), F 2, 5.A.77/pol. 1847.

²⁾ SZTL, F2. 4.B.111./pol. 1847.

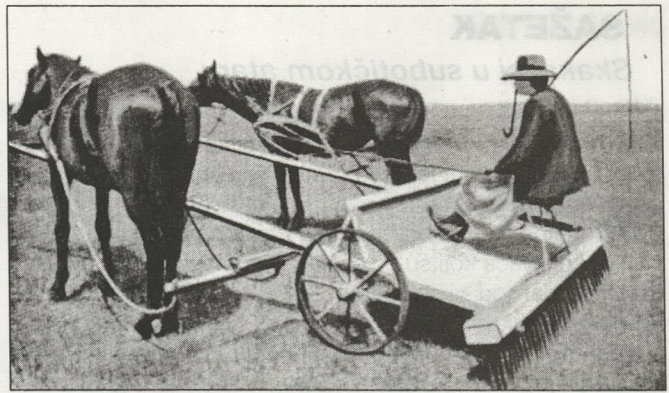
1860-80-as évektől pusztítottak e tájon, és korántsem voltak olyan veszélyesek, mint un. vándor testvérfajuk. A vándorsáskáról tudni kell, hogy olajzöld-barnás színűek, és egyike a legnagyobb hazai sáskafajoknak. A kifejlett egyedek kiterjesztett szárnyai elérik a 10 cm szélességet is. Az esti és kora reggeli órákban még aléltek, de a déli órákban hihetetlen aktívak és vitálisak. Megfogni ilyenkor szinte lehetetlen, hiszen 20-25 m magasságra felröppenve hatalmas köröket írnak le erős, csörömpölő hangot hallatva, majd valahol a közelben ismét a földre szállnak, folytatva tovább a termények pusztítását.

A sáskák elleni védekezésnek sok változata ismert, úgy, mint hajtás által, beszántással, sáskairtó géppel (egyfajta borona), rovarfogó hálókka, un. „ciprusi vászonsövénnyel”. Az alábbi dokumentum a szabadkaiak ádáz harcát ismerteti e fenyegető csapás ellen.

Sáskairtás előmeneteléről szóló tisztí jelentés

Tisztelt Tanács!

„Városunk határában f.évi augusztus hó 22-én legegőbb észrevett-s hatóságnak azonnal feljelentett sáska féreg irtása körül rögtön azonnal - s folytatólag többször közszéggel együtt tartott komoly megfontolás és tanácskozás útján hozott intézkedések miképp foganatosításáról s átálján a megrendelt s erélyesen folytatott sáska üldözés előmeneteléről hivatalosan van szerencsénk a Tettes Tanácsot tudósítani, s pedig mindenek előtt: hogy a mondott sáska a város napkeleti részén, jelesen pality tó fekvése közelében az ottan mintegy 4000 öles láncnyi kukorica földekben mutatkozott - a mely helyen is kisebb átrándulások mellett - állandóan meg is maradt - a mint is ez a Teltes Tanácsnak - s egyes tagjainak tudomására vagyon; az első mód a midőn t.i. a különben is ezen évszakban uralkodó drágaság által még inkább növesztett sáska pusztításától elriadott s majd nem kétségbe esett lakosság a neki dobszó által tudtul adott veszély elhárítására csoportosan s több ezrenként a hely színére sietvén - a velük hozott különbféle eszközökkel elődézett nagyobb láрма, kolompolás, döröngészek a mondott férgek üzőbe vétettek - a kívánt sikernek miben sem felelt meg - sőt az által - hogy az akkép felzavart sáska nagyobb területre elszéledt a később elfogadott fogdosása nevezetesen nehezítette; mely irtási módnak csak hamar elismert céliránytalansága után megrendelt fogdosással irtás egészen kedvezőbb eredményre vezetett- ugyanis - a majdnem egyedüli reményt tevő kukorica vetések megmontásáttól félelemtől elfogult lakosság egy egész hét alatt számba nem vehetett sokaságban a mondott kukoricásokban folytonosan - s önkényileg a sásaka fogdosásában oly annyira különös munkaságot tanusított - miszerint ezen napok alatt elásott sáskák mennyiségét könnyen 150.pozs. mérőre tehetjük - miért is a midőn ezen mód célirányosága felett ugyan azon hó 30-án tartott vegyes tanácsülés alkalmával első helyt alólt a Tek: Tanácsot hivatalosan értesíttem volna, a kívánt siker annál biztosabbi elérése tekintetéből a más hatóságoknál is elfogadott díjazási rendszer közpártolásra talált - s megrendeltetvén, hogy két vékás zsáknyi szedett sáskától ezüst 40 kr.nyi jutalom osztasék - ezen jutalmazás mellett folytatott majdnem három heti üldözésnek azon eredménye lett - hogy a kiosztott váltó 136 fr. 27kr. Arányához képest ezen időszak alatt főleg midőn a mondott jutalmazási illeték később megkettőztetett mintegy 76 pozsonyi

mérő sáska földgyomrába rakatott - számba nem jövén azon szinte nem megvetendő sáska mennyiség - a melyet jobb állású polgártársaink szedvén - ettől mi jutalmat sem fogadtak el - s így felszem jegyeztettek - miképp is az összesen elfogott sáskákat 226. pozs. Mérőre bátran kitehetjük. Mely előterjesztés kapcsában van szerencsénk azt is jelteni - hogy ámbár megfeszített szorgalommal s hosszabb ideig folytatott a sáska irtás - azt mind azonban még nem lehet állítani - miszerint azok tökéletesen kiirtvák, a mit is főleg azon körülmény okozá, hogy a sáska kukoricásokban letelepült a hol legkivált az idén kukoricákra járt gyakori esők miatt valamint annak szára - úgy ballang a egyéb füvek magasra növén a mondott sáska magát könnyen elrejtethet - valamint szorgosabb kutatásnál jelenleg is igen csekély számmal csak ugya találhati azoan az eme időben bejött kukorica szedés s az ezt nyomba követendő búza alái általános szántás biztos reményel kecsegtet, hogy valamint a még hátra maradt sáska - úgy azok által leteendő tojások teljesen kiirtandók lesznek - valamint is ez iránt az első helyt által kiküldött Jósics József városi főhadnagy által az illető földtulajdonosok komolyan odautasítottak - miszerint kukoricaszedés alkalmával a még itt ott található sáskákat, s netalán már lerakott tojásaikat tulajdon hasznuk tekintetéből is irtani minden módon törekedjenek - de azonfelől azon esetre ha hogy a foganatba veendő szántások alkalmával azok tojásai nagyobb mennyiségben észrevétetni fognak - alegközelebb ez iránt m. m. helytartó tanács útján közölt utasítás értelmében teendő célszerű intézkedés végett ugyan azt azonnal feljelenteni szoros kötelességüknek ismerjük.

Kelt Szabadkán 1847. 8 hó 4-én.

Kuluntsis István főkapitány

Dimitrijevit Iván aljegyző

mint a sáska szedési jutalmazásra kirendelt pénzék számadója”³⁾

A fent közzétett hiteles dokumentumok igazolják, hogy a szabadkaiak az 1847-es sáskák elleni csatát megnyerték. A sáskajárás emlékét őrzi a Sáskalapos elnevezésű helynév is (ma Tompa és Kelebia között elterülő 1823/24-ben befásított terület Magyarországon), mely valaha Szabadkához tartozott. Ilyen méretű sáskajárás többé nem veszélyeztette Szabadkát és környékét. Igaz ehhez nagyban hozzájárultak a századforduló táján végrehajtott dél-magyarországi vízszabályozó és lecsapolási munkálatok, minek folytán a sáskák elvesztették életterüket (a buja mocsári növényzet állandó lakói voltak), és végleg eltűntek e környékről.

³⁾ SZ.T.L., 3-A-76 /pol.1847.

Csúszó Dezső: Könyörgésünk színhelyei I, II, III.

KÖZKERESZTEK SZABADKÁN

Életjel, Szabadka, 2003, 2004, 2005.

A közkeresztek történetével foglalkozó, az Életjel kiadásában és a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Nemzeti és Etnikai Ügyek Főosztályának a támogatásával megjelentetett három kötet a szerző azon törekvéséből fakadt, hogy az ezzel a témával foglalkozó hiányos szakirodalmat pótolja, kiegészítse.

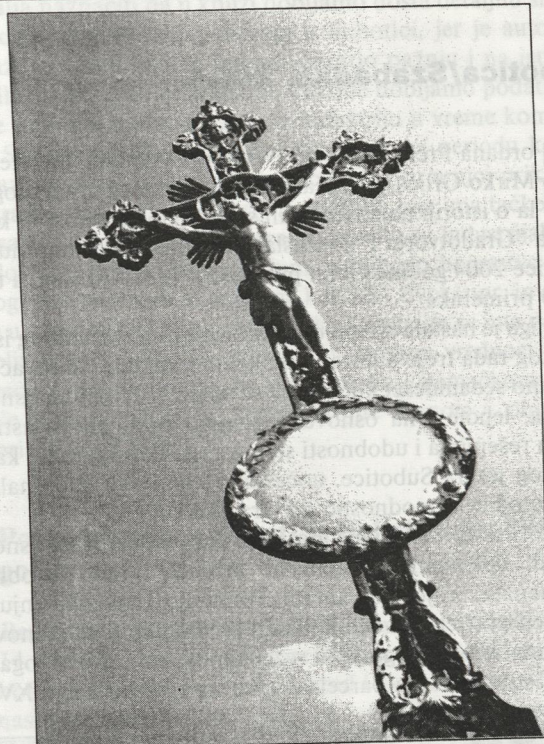
Éveken keresztül tartó alapos kutatómunka előzte meg a Szabadkán és környékén fellelhető közkeresztek szisztematikus összeírását, valamint a történelem folyamán eltűntek felfedezését. Az adatok zömét a szerző a szabadkai Történelmi Levéltár anyagából gyűjtötte össze.

Az I. könyv a város területén található keresztek feldolgozását és elemzését tartalmazza. Szó van a közkeresztek emeltetésének kezdeteiről – tereken, utak mentén, a temetőben. Az ezzel kapcsolatos levéltári anyagban fellelt levelezés betűhív formájában van publikálva. Mindegyik kereszt egyenként került bemutatásra. A leírások adatokat tartalmaznak a kereszt építésének körülményeiről, az építés időpontjáról, a kereszt további sorsáról, annak tulajdonosairól. Lényeges szempontja a munkának „a meglévő közkeresztek helyeinek a feltérképezése, az objektumok és feliratok dokumentációja”. Magyar, horvát, szerb és német nyelvű feliratok tanúskodnak a város és a térség nemzeti sokrétűségéről.

A II. könyvben a szerző folytatja az I. kötet koncepcióját, azzal, hogy itt a város egyes pusztáin, a XIX-XX. század folyamán emeltetett közkereszteket mutatja be – Kelebián, Sebesicsen, Tavankúton, Vámenteleken, Györgyénben és Nagyfényen.

A III. kötetben a Tompa-, Ludas-, Verusics- és Zobnaticapusztákon emeltetett keresztek ismertetésére került sor. A közkeresztek bemutatása az előző két könyv leírási módszerét követi. A levéltári és más forrásanyag betűhív közlését a szerző itt is betartja.

A fent mondottakból kifolyólag és a szerző elődeink iránt érzett őszinte tiszteletadó szándékát felismerve, úgy a kutatók, mint a széleskörű olvasóközönség e három könyvet bizonyára pozitívan fogja értékelni és hasznosítani.

CSÚSZÓ DEZSŐ
**Könyörgésünk
színhelyei III.**

Életjel

Tatjana Segedinčev

GORDANA PRČIĆ VUJNOVIĆ, VIKTORIJA ALADŽIĆ, MIRKO GRLICA

GRADOTVORCI I

subotički stambeni objekti od baroka do moderne

VÁROSTEREMTŐK I.

szabadkai lakóépületek barokktól modernizmusig

Subotica/Szabadka, 2004.

Gordana Prčić Vujnović i Viktorija Aladžić, arhitekta i Mirko Grlica, istoričar, autori su jednog izuzetnog dela o istoriji najznačajnijih subotičkih građanskih kuća. Knjiga "Gradotvorci I" je izašla u izdanju Gradskog muzeja Subotice 2004. godine. Obim publikacije je 324 strane, a tiraž je 500 primeraka.

Knjiga je nastala nakon dugogodišnjeg individualnog istraživačkog rada troje autora. U knjizi je pisanjem obuhvaćeno i opisano sedamdeset kuća, koje su autori izdvojili na osnovu značaja, lepote i na osnovu doprinosa arhitekta konstrukcionim rešenjima i udobnosti stanovanja. Posmatrajući kartu gradskog jezgra Subotice, uočavamo da se sve kuće nalaze severno od centra odnosno od Gradske kuće.

Autori su ovu istoriju subotičkih kuća sastavili na osnovu izvornih dokumenata, sačuvane arhivske građe u obliku dokumenata, projekata i karata. Potpunijem upoznavanju su doprineli portreti ličnosti koji su bili vlasnici ili su stanovali u kućama, kao i fotografije i razglednice. Na osnovu toga se mogla istražiti svaka parcela i kuća na njoj od kraja XVIII

veka pa do danas. Sačuvani projekti doprineli su potpunom upoznavanju kuća, a korišćene su i karte katastarskog premera grada iz tri perioda: 1799, 1838. i 1878. godine. Prilikom korišćenja izvora dosledno je navedena svaka signatura predmeta. Autori su uspešno prilikom istraživanja spojili dve nauke: arhitekturu i istoriju.

Kada pišu o jednoj palati ili kući, pisci najpre daju opis vlasnika kuće ili porodice koja je u njoj živela, pa zatim istorijat gradnje kuće te stila u kojoj je kuća građena. Stručnost autora je omogućila da se istakne svaki i najmanji detalj koji tu palatu čini posebnom ili značajnom. Vrednost ove knjige ogleda se i u tome što je istorija svake kuće ponaosob smeštena u celinu dajući tako kao kockice kod mozaika sliku grada. Sagledavajući tako pojedinačno u opštem pratimo razvoj grada od kraja XVIII veka do danas. Sliku grada su uz stanovnike činile i kuće koje su se gradile i davale mu prepoznatljiv izgled.

Lakšem razumevanju doprinosi i temeljno dat istorijat ulica u gradu kroz menjanje naziva u zavisnosti od datog istorijskog perioda. Karakter vremena i etapa jasno se uočava kroz sama imena ulica.

Dokumentovani tekst je uz svu naučnu tačnost, kako u pogledu arhitekture, tako i u pogledu istorijske nauke prijemčivo napisan tako da čitalac može da oseti značaj i doprinos svake izgrađene palate u ukupnom razvoju i napretku grada.

U knjizi se osim navedenog sadržaja nalazi i beleška čitaocu. Potom slede istorijati napisani za sedamdeset kuća tako što se navodi naziv kuće i ulica gde se nalazi, opisuju se njeni stanovnici i sama kuća.

Tekst je pisan na srpskom jeziku latinicom i na mađarskom jeziku. Na koricama knjige data je kratka biografija autora.

Za ovo značajno delo koje će prilikom istraživanja prošlosti Subotice postati nezaobilazna literatura, autori su nagrađeni poveljom Salona arhitekture maja 2005. godine. Ova povelja se dodeljuje za publicistiku, naučne i stručne radove i knjige, te dokazuje da knjiga prevazilazi lokalne okvire i postaje značajno stručno delo širih razmera.

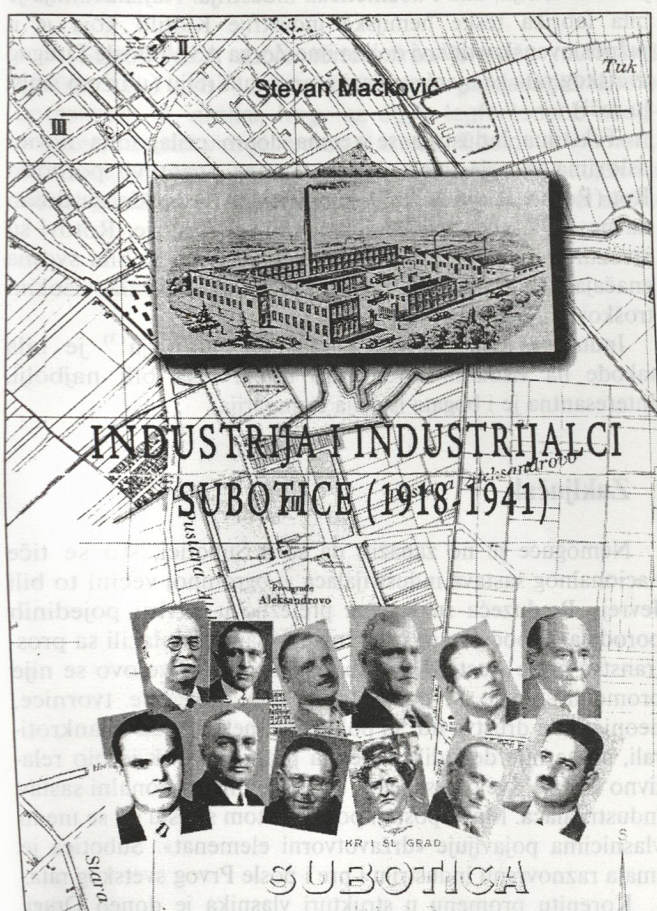
Opisane kuće u knjizi "Gradotvorci I" čine polovinu od onih koje su autori izdvojili za objavljivanje.

Zoltan Mesaroš (Mészáros Zoltán)

Slika industrije u Subotici (1918–1941)

(prikaz knjige Stevana Mačkovića: *Industrija i industrijalci Subotice, Istorijski arhiv Subotica, edicija Posebna izdanja, Subotica, 2004, st. 508*)

O dnedavno čitalac može da čita vrlo obimnu knjigu o industriji Subotice. Ona je značajan doprinos istoriografiji koja se bavi Suboticom. Već se na prvi pogled izdvaja velikim brojem činjenica koje su iznete u njoj, kao i mnogobrojnim ilustracijama. Vrednost tih podataka i slika povećava činjenica da najveći deo njih još nikad nije publikovan. Knjiga je proizvod direktnog istraživanja na arhivskoj građi. Autor se upoznao sa svim relevantnim fondovima koji se nalaze u Istorijskom arhivu Subotica, a istraživao je i u Arhivu Jugoslavije i Arhivu Vojvodine, konsultovao štampu i stručnu literaturu, kako je to uredno i navedeno u knjizi. Mnogobrojni se podaci mogu posmatrati iz raznih aspekata i mogu biti inspiracija da se još više razjasne detalji, ali i da se osmisle i na osnovu njih stekne slika o gradu uopšte.

Valja naznačiti da u knjizi dobijamo dosta detaljnu sliku o počecima industrijskog razvoja u Subotici, jer je autor pri prikazu perioda koji je izabrao obratio pažnju i na istorijat raznih preduzeća i pojedinaca. Takođe dobijamo podatke i o tome kakva je sudbina zadesila industriju u vreme komunizma. Svi ovi detalji daju dobar okvir temi i periodu koja je prikazana u knjizi. Knjigu obogaćuje što su u njoj prikazane biografije značajnih industrijalaca. Tako ona ima tačke dodira i sa socijalnom istorijom grada, a pošto su industrijalci bili i uslovljeni političkom istorijom, a njihovo bogatstvo im je omogućilo da imaju uticaja i na kulturni život (npr. investicijom u objekte), vredi pročitati knjigu i tako da se ima na umu i političku a i kulturnu istoriju. Upotrebnu vrednost knjige povećava kratki sažetak na mađarskom i nemačkom jeziku posle svakog poglavlja, mnogobrojne fusnote i objavljeni izvori na kraju knjige.

Polazna tačka - industrija Subotice pre 1914. godine

Bez sumnje je „zlatni period“ Subotice bio između 1867. i 1914. godine. Urbanistički napredak se još i danas da videti. Subotica tada postaje značajan grad i sve ukazuje na to da je u nastajanju jedan novi velegrad usred ravnice i agrarnog sveta. Rast stanovništva je dinamičan.¹⁾ Industrijska elita se u Subotici posle 1867. god. razvijala po trendu koji je bio karakterističan za čitavu Ugarsku. Veleposednici gube svoj ekonomski uticaj, a industrijska elita nepreduje²⁾. Banaka je isto bilo više, čak su neke od njih imale i nacionalno obeležje (Szabadkai Szerb takarékpénztár). Otvaraju se škole i obdaništa, izlazi raznovrsna štampa, otvara se bioskop Lifka. Uvodi se osvetljenje i tamvaj. Postoje pozorište, razni klubovi, kasina i oni su centri kulturnog života. Simbol svega toga je izgradnja Gradske kuće. Industrija takođe ima udela u ovom zlatnom periodu.

Prvi svetski rat je bio šok za privredu, ali posle priključivanja južnoslovenskoj državi se menjaju uslovi poslovanja što donosi nove teškoće, iako se deo građana zalagalo za nju. Broj stanovništva stabilizuje se na oko 100.000. Grad gubi svoj povlašteni položaj, a industrija isto doživljava teške godine. Naime, gubi tržišta, a u novonastaloj Kraljevini se dižu porezi, takse i Subotica dospeva u neravnopravan položaj u odnosu na druge regione u zemlji. Neprilike u političkom životu zemlje su se takođe negativno odrazile na nju.

¹⁾ Mačković Stevan: *Industrija i industrijalci (1918-1941)*, Istorijski arhiv Subotica, edicija Posebna izdanja, Subotica, 2004., 33. str.

²⁾ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. Században*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 23-39. str. (Ignac Romšić: *Istorija Mađarske u XX veku*, Izdavačka kuća Oziris, 2000)

Subotica postaje periferija, ali ipak ostaje važna u saobraćaju zbog pruge koja povezuje Beograd i Budimpeštu (u njoj funkcioniše Oblasna direkcija državnih željeznica³⁾). Iz knjige se da naslutiti kako su industrijalci bili fleksibilni. Snašli su se u novoj zemlji i uspjeli su da i dalje posluju i opstaju, a neki čak i da napreduju.

Industrija Subotice se tradicionalno oslanjala na agrarni svet oko nje, jer iz njega je dobijala sirovine. Industrijalizacija se gradila na tome, ali je i sama pokretala tokove koje su doprineli razvoju agrara a i nje same. A sve veći obim trgovine je isto potpomagao te tokove.

Industrija u međuratnom periodu

U međuratnom periodu je grad podržavao neke važne segmente industrije jer su bili svesni njihovog značaja⁴⁾ (npr. Gradska plinara, Gradska klanica). O njima i o preduzećima koje su bile u državnom vlasništvu ima dosta podataka, pa čak i interesantnih detalja. O saobraćaju tramvaja možemo saznati da je bilo veoma atraktivan za strane ulagače; među njima su vlasnici iz Belgije, Švedske i iz SAD-a. Ali saznajemo i to kako oni premeštaju svoje sedišta iz Subotice u Beograd

Veoma je bila značajna, ako ne i najznačajnija, prehrambena industrija.⁵⁾ U Subotici su dakle osnovani mlinovi, klanice, industrija konzervi, proizvodnja soda-vode, slatkiša i leda. Takođe se hemijska industrija oslanjala na iste sirovine kod proizvodnje skroba i alkohola. Iz ove grane se izdvaja svojim značajem kompanija Hartman i Konen. Vlasnici, poreklom iz zapadne Evrope, su se odomaćili u Subotici i držali u ruci ne samo klanice nego i trgovinu mesom i još nekih namirnica, kao i proizvodnju leda, deo hemijske industrije, a čak i deo građevinske industrije. Njihova karijera i menjanje imena svoje firme u zavisnosti od trenutno aktualnih političkih prilika dokazuje kako industrija ima svoje zakone i da je nezavisna od nje do neke mere, Međutim, njihova propast dokazuje kako politika koja to želi, može da ima fatalan uticaj na ekonomski život. Posle Prvog svetskog rata su doživeli teškoće, ali su uspjeli da opstaju pa čak i da napreduju; ali promenu društveno-ekonomskog sistema posle 1945. god nisu mogli prebroditi, jer je ta napadala suštinu dotadašnjeg načina privređivanja. Viljem Konen (William Conen Jakobčić) je o tome i napisao svoja mišljenja u knjizi *Nehumani koji su sebe držali bogovima* (Unmenschen die sich für Halbgötter hielten⁶⁾). Izdvaja se još iz ove oblasti proizvodnja slatkiša gde se ističu braća Ruf (Ruff). Sudbina vlasnika u novoj Jugoslaviji je bila slična⁷⁾, ali za razliku od industrije mesa, industrija slatkiša i danas postoji u Subotici.

Metaloprerađivačka industrija je bila prisutna sa više preduzeća⁸⁾ i sa više trgovina koje su se bavile njenim proizvodima, iako je Subotica oskudevala i sirovinom i energijom.

³⁾ ibid. 385. str.

⁴⁾ ibid. Mačković 374-390.

⁵⁾ ibid. 99-167. str.

⁶⁾ ibid. 117. str.

⁷⁾ ibid. 142-144. str.

⁸⁾ ibid. 271-333. str.

⁹⁾ ibid. 321-250. str.

¹⁰⁾ ibid. 169-189. str.

¹¹⁾ ibid. 193-198. str.

¹²⁾ ibid. 341. str.

¹³⁾ ibid. 251-269. str.

Najznačajnije preduzeće je bio Ferrum DD. Počela je sa radom i proizvodnja elektronskih sprava.

Građevinarska i drvoprerađivačka industrija su napredovale i vukle za sobom celu industriju za vreme dualizma. Ali u međuratnom periodu se to sužava (ciglare pogotovo), ali ne iščezava. Najinteresantnija ličnost iz ove grane privrede je Titus Mačković, koji je na zapadu učio „zanat“ i koji je nadgledao građenje Gradske kuće. Ferenc Rajhl, slavni arhitekta, je isto bio uključen u ovu granu privrede. Dvoprerađivačka industrija nije bila toliko značajna, ali je postojala⁹⁾. Kožarsko-obućarska industrija, unatoč tome što je sirovine bilo dovoljno, ipak nije bila jedna od vodećih industrija.¹⁰⁾

U međuratnom periodu je prosperirala i teška i laka hemijska industrija, kao i kozmetička industrija. Najznačajnija je bila fabrika teške hemijske industrije Klotild koja je u južnoslovenskoj državi dobila ime Zorka AS.¹¹⁾ Posle Drugog svetskog rata se njeni strojevi prenose u Srbiju (u užem smislu reči).

Tekstilna industrija se veoma dobro prilagodila novim uslovima iako je imala duboke korene pogotovo porodica Rot (Roth). Jakob Mikl (Jakob Mickl)¹²⁾ je is Alzasa došao davne 1777. god. započevši ovu granu industrije. Rotovi su izvozili svoju robu u inostranstvo. Jugoslavija je bila svesna značaja ove grane industrije i nije je opterećivala visokim troškovima prevoza i taksi.

Industrija papirne robe i grafička industrija¹³⁾ je bila takode na visokom nivou iako uslovi nisu bili najbolji. Interesantna je i bogata istorija štamparija.

Zaključak

Nemoguće je ne zapaziti da su u Subotici, što se tiče nacionalnog sastava industrijalaca, u ogromnoj većini to bili Jevreji. Preduzeća su vođena pretežno u okviru pojedinih porodica. U početku su i stručnjaci i vlasnici dolazili sa prostanstva bivše Austro-Ugarske, pa čak i šire. Sve ovo se nije promenilo posle Prvog svetskog rata. Pojedine tvornice, deoničarska društva itd. su poljuljane; neki su čak i bankrotirali, ali se nije dogodila korenita promena. Šok je bio relativno kratak. Sve ovo se jedva odnosilo i na nacionalni sastav industrijalaca. Mada postoji pomak u tom smislu da se među vlasnicima pojavljuje «državotvorni elemenat». Subotica je imala raznovrsnu industriju i pre i posle Prvog svetskog rata.

Korenitu promenu u strukturi vlasnika je doneo Drugi svetski rat. U proširenoj Mađarskoj je postojao antisemitski nabor, Jevreji su odvođeni na prinudni rad. Deportovanje Jevreja izvršeno je pošto je Mađarska bila okupirana 1944. god. od strane nacističke Nemačke. Jevreji, među njima i industrijalci, su bili deportovani u koncentracione logore i logore smrti. Posle rata komunizam je dokrajčio svačije pravo na privatno vlasništvo, pa i preživelih Jevreja; dobar

Vuković Ljubica

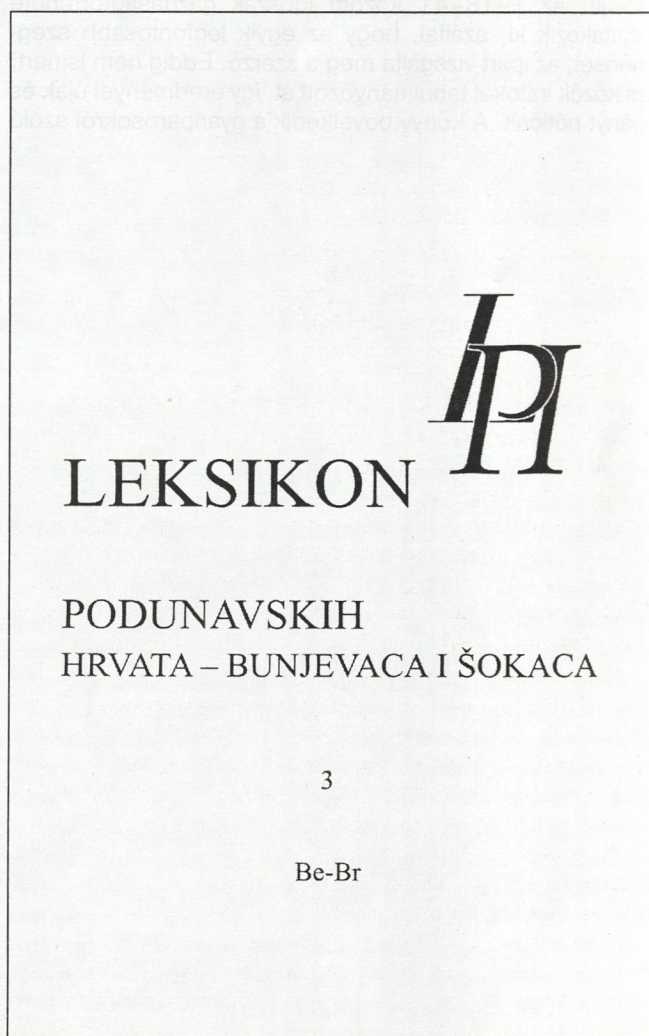
Treći svezak Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca

Hrvatsko akademsko društvo, Subotica 2005, st. 67.

Tijekom 2005. godine iz tiska je izišao treći svezak *Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*. Izdavač Leksikona je *Hrvatsko akademsko društvo* sa sjedištem u Subotici, a uredili su ga Žigmanov Tomislav, Vuković Petar i Mačković Stevan, dok se kao glavni urednik trećega sveska, kao i prva dva objavljena u 2004. godini, potpisuje dr. Bačić Slaven. Tiskanje su pomogli Pokrajinsko tajništvo za obrazovanje i kulturu te Pokrajinsko tajništvo za propise, upravu i nacionalne manjine. Sadržaj trećega sveska obuhvata natuknice u rasponu od **Be** (Bečki rat) pa do **Br** (Bršančevo), a ukupno broji njih stotinu. U izradi se pojavljuje 37 suradnika, lokalnih ali i iz Hrvatske i Mađarske, ali je najveći broj iz Subotice, kao središta bačkih Hrvata. To su naime lokalni poznavatelji prilika te znanstveni i stručni djelatnici izvan prostora koji je pokriven *Leksikonom podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*.

Značajno je naglasiti da *Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca* teritorijalno obuhvata ne samo Bunjevce i Šokce u vojvođanskom i mađarskom dijelu Bačke već u cijelom povijesnom ugarskom Podunavlju. On na jednom mjestu objedinjuje faktografske podatke, detaljna objašnjenja i povijesni pregled uz kritičku analizu pojedinih događanja, pojava i pojedinaca hrvatskog naroda u ugarskom Podunavlju, i to iz povijesti, društvenoga života, politike, gospodarstva, kulturnih institucija, udruga, nakladništva, umjetnosti, etnologije, književnosti, jezikoslovlja, zemljopisa, religije, prava, filozofije, sociologije, medicine, sporta... Predmet su Leksikona događaji, pojave, toponimi, osobe, udruge i institucije hrvatskoga predznaka (Beneš Ivan, Bešlić Ana, Brčić Kostić Krunoslav, Bereg, itd). Osobito su značajne one pojedinosti koje su do sada bile manje poznate stručnoj javnosti (Bešlić Antun i Tadija, Bijelički Karlo, Benak Josip, bikovački glasnik, itd) Također, pojedine se natuknice odnose i na osobe, pojave, događaje i institucije koji nisu primarno vezani za podunavske Bunjevce i Šokce, ali su imali ili imaju značajan utjecaj i na njih (Bittermann Karl i Jozef, list Borba, Josip Broz Tito, itd). Također, ima i sintetičkih članaka poput **bibliografija**, **bratovština** itd.

Izrada *Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca* dugoročni je, višegodišnji projekt. Izdaje se u obliku više manjih svezaka, a cjelokupni se abecedarij sastoji od oko 3.000 natuknica. Svesci nisu vezani za slova, tako da će neka slova imati više svezaka (npr. slovo B), dok u jednom svesku može biti i nekoliko slova. Obujam pojedinog sveska određuje količina materijala koji se može u određenom vre-

menском periodu pripremiti za tisak. Treći svezak *Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*, kao rezultat značajnog istraživačkog projekta ovdašnje hrvatske zajednice, pokazuje se kao uspješno i postupno ostvarivanje zamisli inicijatora projekta dr. Bačić Slavena i brojnih suradnika. Leksikon je ocijenjen visokim ocjenama od strane profesionalnih leksikografa, napose od Leksikografskog zavoda *Miroslav Krleža* iz Zagreba. Koristan je on i zanimljiv izvor informacija prezentiranih na znanstveni način.

Emil Libman ponovo obogaćuje zavičajni fond Gradske biblioteke

Lekarska društva u Subotici (1880–2005)

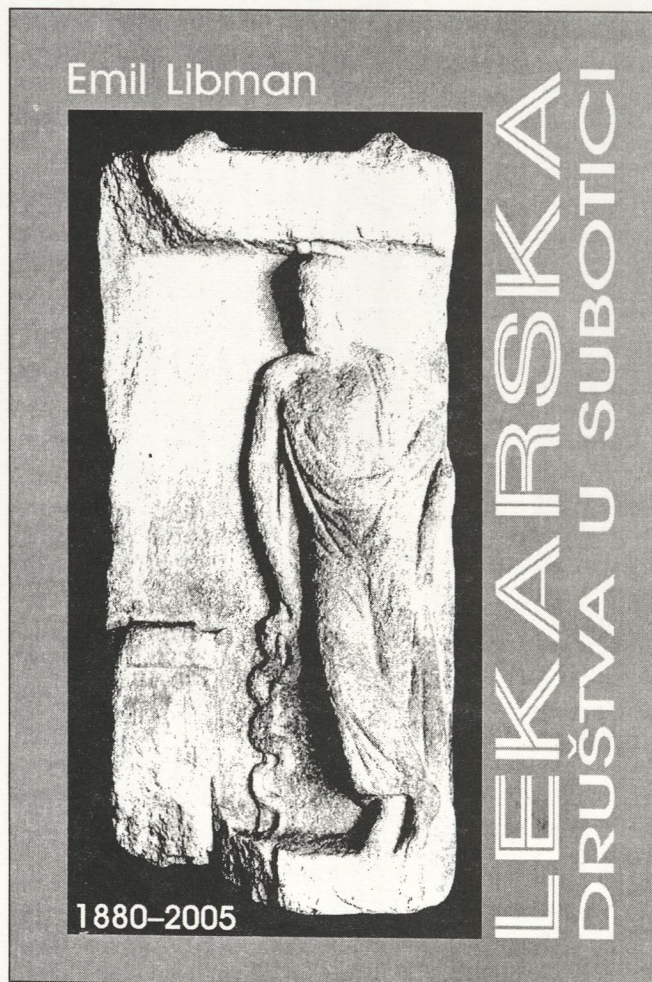
Istorijski arhiv Subotica
i Društvo lekara Vojvodine – Srpsko lekarsko društvo, Podružnica Subotica
(Subotica, 2005, st. 240)

Zavičajni istoriograf Emil Libman 29. decembra 2005. godine darovao je grad obradom sledeće logičke celine u izučavanju njegovog zdravstvenog organizovanja, naime temu pod naslovom Lekarska društva u Subotici (1880–2005). Administrativnu podršku dali su mu izdavači Istorijski arhiv u Subotici i Društvo lekara Vojvodine – Srpsko lekarsko društvo, Podružnica Subotica, a materijalnu podršku opet brojni preduzimači poslova čija lista preduzeća je naznačena u kolofonu pre naslovne strane. Dizajnu korica doprinela je Ljiljana Ilić Krtinić.

Vičan metodama egzaktnih nauka, Emil Libman daje pregled razvoja lekarskih udruženja u svetu da bi informacija o radu subotičkih lekara bila na odgovarajući način vrednovana. Verodostojna dokumentacija svake vrste, od fotografija do faksimila pisama i zvaničnih molbi i odluka, pruža nam uvid u duboke probleme medicinske prirode koje su se mogle otkloniti iz društva samo osmišljenim organizovanjem. Ali je organizovanje po strukovnoj liniji istovremeno i društvena pojava, te je stoga moralo da nađe svoje mesto među drugim organizacijama, prvenstveno upravne prirode. Sve se to u Libmanovom delu jasno vidi zahvaljujući podeli posmatranog vremena na epohe različitih društvenih uređenja.

Nakon kolektivnog prikaza, Emil Libman pruža uvid u doprinose pojedinaca kao i njihova privatna zanimanja koja je znalački nazvao vanprofesionalnim kreativnim radom. Ovaj rad je naročito dragocen stoga što govori ponaosob o svim medicinskim radnicima čija dokumenta su autoru bila dostupna, a brz pristup podacima omogućava registar imena. Time potvrđuje onu narodnu poslovicu koju je još Ovidije citirao u Fastima, naime da glas o delu ostaje. Dakle, ovim brižljivo sročnim štivom Libman je darovao i medicinske radnike osiguravajući im glas, i to dobar računajući na to da će nama, laicima omogućiti da sagledamo medicinske prilike sredine kojima su naši lekari prepuštali svoj životni vek.

Pomni posmatrač naših zdravstvenih običaja ovaj svoj višestruki dar prepustio je da se oglasi mirisom štamparske boje na svečanosti povodom jubileja zavičajne medicinske podružnice. Bila sam nemi svedok kada sam čula pohvale

radu Libmanovih kolega koji nisu odoleli izazovu da saznaju sve o svakome još istog časa. Glas o Libmanovom radu još čujem u svom sećanju na taj događaj, a on ostaje jer ga predajem ovim zvaničnim glasilom i računam na poverenje čitaoca.

ISSN 0354-9151

SUBOTICA 2006.

U finansiranju ovog broja časopisa učestvovali su: SO Subotica i Pokrajinski sekretariat za obrazovanje i kulturu